

ČUVARICE NITI

25 priča o hrvatskoj baštini
ispričanih glasom žena iz
Latinske Amerike

DIANA ARIAS

Književna urednica

JELENA NADINIC

Glavna urednica

DIANA ARIAS

Književna urednica

JELENA NADINIC

Glavna urednica

ČUVARICE NITI

*25 priča o hrvatskoj baštini ispričanih glasom žena iz
Latinske Amerike*

Zagreb, 2026.

NAKLADNIK

Hrvatska matica iseljenika
Trg Stjepana Radića 3, 10 000 Zagreb
e-mail: hmi-info@matiss.hr
www.matis.hr

ZA NAKLADNIKA

Zdeslav Milas

UREDNIKA

Vesna Kukavica

SA ŠPANJOLSKOG PREVELA

Renata Garbajs

S PORTUGALSKOG PREVELA

Maja Kvaternik Fernandes Leite

KOREKTURA

Marko Petar Beljo

DIZAJN NASLOVNICE

María Inés Vucko i María Soledad Vucko
Stjepan Bekavac

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Stjepan Bekavac

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati u bilo kojem obliku bez pisanog odobrenja nakladnika i pojedinih autorica.

ISBN 978-953-8403-10-1 (online izdanje)

CIP zapis je dostupan u nacionalnom skupnom katalogu knjižničnog sustava Bukinet (katalog.bukinet.hr) pod brojem 991006047010509366.

DIANA ARIAS

Književna urednica

JELENA NADINIC

Glavna urednica

ČUVARICE NITI

*25 priča o hrvatskoj baštini ispričanih glasom žena iz
Latinske Amerike*

Zagreb, 2026.

Predgovor

Postoje niti koje se ne vide, ali upravo one drže svijet na okupu. Ne nalazimo ih na zemljopisnim kartama, državnim granicama niti u obiteljskim rodoslovljima. One se pletu tiho, iz riječi koje se prenose šapatom, iz molitve izgovorene na jeziku predaka, iz okusa kruha koji se mijesi po receptu donesenom preko oceana, iz fotografije koja se čuva kao dokaz da je dom jednom postojao i da još uvijek postoji. Takve niti ne povezuju samo ljude; one povezuju vrijeme.

Povijest hrvatskoga iseljništva često se pripovijeda kroz brojke i valove, brodove i odredišta, gospodarske prilike i političke okolnosti. No svaka velika povijest sastavljena je od nebrojenih malih života. Od odlazaka koji su započinjali nadom, ali i neizvjesnošću. Od rastanaka koji nisu imali jamstvo povratka. Od ljudi koji su, tražeći kruh i slobodu, ponijeli ono najdragocjenije što su imali — svoj identitet. A identitet nije ono što nosimo u putovnici; on je ono čega se ne odričemo ni onda kada nas život nauči govoriti drugim jezikom.

U toj tihoj povijesti žene zauzimaju posebno mjesto. Ne zato što su bile glasnije od drugih, nego zato što su razumjele da se najvažnije stvari ne čuvaju bukom. One su bile prve učiteljice jezika, prve pripovjedačice obiteljske povijesti, prve čuvarice blagdana, običaja, hrvatstva i vjere. Njihova svakodnevica nije poznavala velike geste, ali upravo je iz te svakodnevice nastajala postojanost. Dok su se mijenjale države, granice i naraštaji, one su strpljivo povezivale ono što se činilo nepovezivim: prošlost s budućnošću, Hrvatsku s novim domom, uspomenu sa životom.

Zato naslov ove knjige nadilazi književnu metaforu. Nit nije tek simbol povezanosti. Ona je znak odgovornosti. Prekinuta nit prekida sjećanje, a izgubljeno sjećanje postupno briše i identitet.

Čuvati nit znači odbiti zaborav. To je tih, gotovo neprimjetan čin otpora prolaznosti.

Priče sabrane u ovoj knjizi ne traže od čitatelja divljenje. One traže pažnju. Govore glasom žena koje nisu željele postati junakinje povijesti, ali su to postale upravo zato što su ostale vjerne običnim, svakodnevnim vrijednostima. U njima nema velikih povijesnih deklaracija, ali ima istine koja nadživljava svaku službenu kroniku. One svjedoče da se domovina može izgubiti iz vidokruga, ali ne mora nestati iz srca; da se udaljenost mjeri kilometrima, ali pripadnost nikada.

U vremenu kada se identitet često svodi na prolaznu oznaku, a sjećanje ustupa mjesto trenutačnosti, ova knjiga podsjeća na to da postoje vrijednosti koje svoju snagu ne crpe iz glasnoće, nego iz trajanja. Ona nije samo zbirka životnih priča Hrvatica iz Latinske Amerike. Ona je svjedočanstvo o ljudskoj postojanosti i o nevidljivim mostovima koji povezuju kontinente, naraštaje i sudbine. U svakoj od ovih priča prepoznamo istu istinu: dom nije mjesto na kojemu smo rođeni, nego mjesto koje u sebi nosimo i koje predajemo onima koji dolaze poslije nas.

Možda upravo zato ove žene nisu samo autorice svojih priča. One su čuvarice vremena. A dok god postoji netko tko čuva vrijeme, postoji i narod koji zna odakle dolazi i kamo pripada.

Ova zbirka okuplja dvadeset i pet autentičnih pripovijesti Hrvatica iz različitih krajeva Latinske Amerike, čiji su obiteljski putovi započeli odlaskom njihovih predaka iz hrvatskih krajeva prema novim obalama života. Promišljeno oblikovana u pet tematskih cjelina, knjiga ne donosi samo mozaik osobnih sudbina, nego i zajedničku priču o pripadnosti koja nadilazi vrijeme i udaljenost. Posebnu vrijednost ovom izdanju daju predanost i vizija glavne urednice **Jelene Nadinić** te književne urednice **Diane Arias**, koje su prepoznale da se upravo u osobnim svjedočanstvima skriva najvjerodostojnija povijest jednoga naroda. Njihov urednički rad nije tek oblikovao knjigu, nego je stvorio prostor u kojem su glasovi ovih žena mogli progovoriti dostojanstveno, iskreno i trajno.

Osobita nam je čast što je Hrvatska matica iseljenika izdavač hrvatskoga prijevoda zbirke priča *Čuvarice niti* (*Guardianas de la trama*), izvornog izdanja objavljenog na španjolskom i djelomično na portugalskom jeziku. Objavljivanjem hrvatskoga prijevoda ova zbirka postaje dostupna hrvatskim čitateljima diljem svijeta. Priče žena iz Latinske Amerike prepoznat će i Hrvatice u Sjevernoj Americi, Australiji i Novom Zelandu, Južnoafričkoj Republici i diljem Europe jer su niti koje povezuju obitelj, jezik, baštinu i domovinu univerzalne. One nadilaze granice i oceane te svjedoče da hrvatsko globalno zajedništvo živi upravo kroz ljude, njihove priče i međusobnu povezanost.

Za nas u hrvatskoj domovini ova je knjiga mnogo više od zbirke priča. Ona je prilika da dublje razumijemo iseljenički identitet, svakodnevicu hrvatskih zajednica diljem svijeta i tihu, ali postojaću ljubav prema hrvatskoj domovini koja se prenosi s koljena na koljeno.

Na kraju, upućujem iskrenu zahvalnost glavnoj urednici **Jeleni Nadinić** čijom je predanošću, vizijom i suradnjom s Hrvatskom maticom iseljenika ostvareno hrvatsko izdanje ove vrijedne zbirke. Njezin trud omogućio je da *Čuvarice niti* pronađu put do hrvatskih čitatelja te postanu još jedna čvrsta spona koja povezuje domovinsku i iseljenu Hrvatsku.

Zdeslav Milas,
ravnatelj Hrvatske matice iseljenika

UVOD

U čemu je tajna ruku iseljenica da i danas inspiriraju pera svojih potomaka?

Kako se izgrađuje most pisane riječi preko oceana koji su njihovi preci prešli šuteći? Priprema ove knjige sabranih priča bila je pozorno slušanje. Potaknuti ove priče, a ne prihvatiti múk društveni je zaokret prema univerzalnoj radosti života. Bilo je zahtjevno izabrati one koje će sudjelovati u našoj knjizi. Ova antologija ne zaziva nostalgiju, nego slavi novu zavičajnost: to je čin vraćanja duga starome kraju kako bi sjećanje dvadeset pet hraniteljica obitelji bilo dostojno ubaštinjeno u memoriji svih nas.

Moj doprinos kao koordinatorice književnog uredništva omogućio mi je da promotrim jedinstven fenomen izbliza: 25 žena Latinske Amerike, sve hrvatskog podrijetla, primile su se zadaće da spase od zaborava priče pretkinja iz njihovih obitelji. Kroz njihovu vizuru doživjela sam hrvatsku kulturu ne na statičan način, već kao živo nasljeđe koje snažno kuca u našem domicilnom području. Ove autorice nisu samo zapisivale obiteljske zgode, već su djelovale kao mostovi između kontinenata i vremenskih razdoblja, čime su osigurale da trag njihovih predaka i dan-danas svjedoči o onome što predstavlja hrvatski identitet.

Na ovim stranicama naći ćete priče o ljubavi, recepte za jela, *srca od kamena* i ona vidovita srca babe Jage, upoznat ćete nezaboravne osobe poput Mirka i Frane.

Bila mi je čast urednički pratiti ovaj spisateljski pothvat. Nadam se da ćete čitajući ove priče različitih osoba osjetiti isto divljenje i poštovanje koje sam ja osjetila kada sam ih čitajući upoznala. Ova ukoričena *živa baština* sada je u vašim rukama. Neka poruke ovih priča stalno odjekuju!

Diana Arias

Znati odakle dolazimo nije nostalgичan čin, već čin potvrđivanja. Poznavati DNK koji nosimo u sebi, odluke, tišine i selidbe koje su označile naš život čak i prije našeg rođenja, to je istinsko pravo, iako ga rijetko primjenjujemo. U ovim (ne)proživljenim pričama – ali naslijeđenima – upisuju se transgeneracijske odluke, strahovi, čvrstoća i snovi koje nosimo.

Ovih dvadeset pet priča koje sadrži ova knjiga rođene su iz unutarnje potrage. To su priče žena koje su se usudile gledati u prošlost kako bi razumjele sadašnjost i koje su odlučile podijeliti ovo intimno putovanje kako bi se – čitajući ih – svatko od nas mogao u njima prepoznati. Na ovim stranicama odzvanjaju stari glasovi, običaji preneseni skoro bez ijedne riječi, svakodnevni potezi koji vibriraju duboko u našoj duši.

Prisjetiti se i spasiti od zaborava ono što se dogodilo prije sto, pedeset ili dvadeset godina ne znači da se vraćamo unatrag, nego da se potvrđujemo. Sjećanje, kada je svjesno, osnažuje nas i omogućava da shvatimo tko smo. Ove priče govore o Hrvatima iz Južne Amerike: onima koje su održavale veze na daljinu, onima koje su čuvale i njegovale obiteljsku i društvenu tradiciju, iako u izmještenom kontekstu odnarođivanja, tišine ili prisilne asimilacije.

Te žene s migrantskom pozadinom i njihove potomkinje čuvarice su tradicije. Žene koje su strpljivo i hrabro znale istkati identitet na novom kontinentu, prenositi naslijeđeno, preoblikujući ga. Poput Mreže Hrvatica Latinske Amerike, CroActivas, ove se priče isprepliću kao niti koje štite, drže i daju oblik novim osobnim i kolektivnim doživljajima.

Ova je knjiga, dakle, živo tkivo: poziv da prepoznamo ono što smo bili, da odamo počast onome što su nam dali te da nastavimo stvarati nove smislene putove, počevši od podrijetla koje dijelimo.

Jelena Nadinic

Prvi dio

TAMO GDJE SE RAĐA NASLJEĐE

*Priče koje istražuju podrijetlo, obiteljsku povijest, ostavštinu
naših predaka i intimni povratak vlastitim korijenima*

Povratak hrvatskom srcu

Safira C. Tobar Ivelich

Punta Arenas, 1914.

Fotografija s vjenčanja mojih pradjeda i prabake,
Mandina Gojić (nona Mandina) i Ivan Ivelić (nono Juan).

Dolazak Vinke, bakine sestre, kod moje drage bake hladnim nedjeljama bio je očekivan događaj. Živjeli smo svi zajedno: mama, tata, brat i ja, i teta; visoka i jaka pojavljivala se donoseći priče i mirise iz druge zemlje.

Tih dana pripremala je pečeno pile s hrvatskim tradicionalnim pireom, blitva s malo razmravljenim krumpirom kako se priprema na Braču. U drugim prilikama, kuhinja je bila puna pare dok je kuhala domaće njoke, rezala ih velikom žlicom i ubacivala ih u lonac da kipe na staroj magellanskoj peći dok je govorila „to se radi ovako“.

Obiteljski ručkovi bili su slavlje okusa, ali i priča. Teta je pričala o Hrvatskoj kao da je tamo živjela, iako nikada nije upoznala otok odakle je pristigla naša obitelj. Njeno sjećanje bilo je most među generacijama, i za svakim ručkom i u svakoj priči osjetila sam već kao dijete da u meni raste želja da jednog dana upoznam Brač, zemlju mojih pradjedova.

I za Božić, 25. prosinca, i ona je dolazila za stol moje drage bake. Dok su odrasli nazdravljali, teta se pretvarala u dušu blagdanskog slavlja. Glas joj je postajao jači, smijeh zarazan, a priče sve komičnije i umiljatije. Nama djeci bio je to događaj godine, vesela i draga, izvorna teta koja je kuću ispunjavala veseljem. Ona je bila mnogo više nego zabavna osoba. Bakina sestra Vinka u meni je usadila san da odem na otok Brač, u zemlju odakle su potekle sve te priče. Iako nikada nije kročila u Hrvatsku, opisivala ju je toliko precizno i s ljubavlju da se osjećalo da je nosi u sebi. Govorila je kako je na otoku sve drugačije, da su putevi kameni te da je more druge boje. Naučila me poneke riječi na hrvatskom — proste riječi — i prenijela mi čežnju da upoznam mjesto koje je nekoć bilo moje, a da ga nikad nisam vidjela. I tako se iz njezinog glasa i njezinih sjećanja rodila u meni želja da odem *tamo*. S tom željom, a da toga nisam bila svjesna, predstavljala sam cijelu jednu generaciju koja se nikada nije mogla vratiti.

U obiteljskim pričama o Hrvatskoj uvijek se pojavljivala teta *Keka*, jedina sestra moje none Mandine koja je odlučila ostati zauvijek u Praznici, dok su ostala braća i sestre odselili na jug svijeta.

Ona je bila čuvarica kuće predaka i sjećanja na otoku. Vesela, čarljava, znali su je po tome da je zalijevala cvijeće i provodila sate pričajući s ljudima koji su je posjećivali.

Godine su prolazile, a san djevojčice rastao je sa mnom i ostvario se. Imala sam priliku studirati u Hrvatskoj i živjela sam tijekom studija u Zagrebu zahvaljujući stipendiji *Croatiuma* namijenjenoj potomcima hrvatskih iseljenika. Za vrijeme studentskih praznika svako ljeto išla bih na Brač, autobusom ili vlakom do Splita, trajektom po Jadranu i zatim drugim autobusom do Praznice.

Sjećam se prvog puta kada sam došla. Drhtala sam od uzbuđenja kada sam ušla u mjesto mojih predaka i plakala sam jer sam osjećala da sam ispunila san cijele obitelji da se barem netko vrati. U Praznici sam upoznala jednog potomka tete *Keke*, njezinog unuka koji mi je pričao o njezinom veselju i velikodušnosti. Preko njega osjetila sam da je korijen naše obitelji i dalje živ i topao na otoku, pa čak i za nas koji smo davno otišli preko oceana.

Ako me glas moje tete vodio na Brač, priča naše obitelji je navela me da tražim više od usmenih predaja. U Zagrebu sam otišla u Institut za istraživanje migracija (IMIN). Tamo sam prvi put pronašla popis Jugoslavena među kojima su bili pretežito Hrvati, uključujući i moje pretke: Ivan Ivelić, moj *nono* Juan, rođen u Praznici 1885., boravi u Punta Arenasu od 1910.; Mandina Gojić, moja *nona*, rođena 1892., stigla u Punta Arenas 1912.; moja teta Vinka rođena 1915., Franka rođena 1917.; i blizanci Marco i Jakov rođeni 1921.

Taj Marco blizanac bio je moj djed. Umro je prije mog rođenja, pa ga nikada nisam upoznala. Zato je teta bila jedina iz te generacije s kojom sam zaista dijelila obiteljske priče i koja mi je osobno prenijela svijet mojih *nonića*. To je bila moja najbliža emotivna veza s tim razdobljem i sa svime onime što su oni izgradili.

Kad sam vidjela ime mog djeda Marca kraj imena njegove braće i roditelja, napisano na pisaćem stroju u dokumentu pronađenom tisućama kilometara daleko od Punta Arenasa, bilo je kao da sam pronašla svoju osobnu priču. Osjetila sam da je taj put od Hr-

vatske do Patagonije i od usmene predaje do arhiva bio dio mojeg nasljeđa. Moja teta, sa svojom velikodušnom prisutnošću, bila je direktan most između te prošlosti i moje sadašnjosti.

No, ipak ima priča koje se ne nalaze ni u jednom arhivu. Jedna od takvih je priča o mom šukundjedu, *nono* Marco Gojić Dračevka, tragač za zlatom. Uvijek je bio osoba obavijena misterijem. Priča se da je s drugim Marcom Gojićem iz porodici Tore krenuo iz Praznice prema južnim otocima Čilea prije nego što su njegova djeca krenula za Južnu Ameriku. Radio je na ispiralištima zlata i zahvaljujući svom trudu uspio se vratiti i izgraditi veliku kamenu kuću na rodnom otoku Braču koja i dan-danas pripada porodici.

Dan kada sam kročila preko praga te mitske kuće obuzeli su me osjećaji. Kuća je bila visoka, široka i lijepa, izgrađena od čvrstog kamena, drugačije građena od ostalih kuća u Punta Arenasu, ali topla iznutra, prepuna svjetla i obiteljskih detalja. Osjetila sam da svaki kutak odiše svojom pričom i da svaki predmet priča o trudu generacija. To popodne, dok je sunce zlatilo kamen, a tišina mjesta obavijala sve, približila sam se prozoru. Vidjela sam svoj odraz u staklu i osjetila prisutnost *none* Mandine, tete *Keke*, njezine sestre koja nikad nije iselila i prisutnost svih žena koje su istkale našu priču. Bilo je to kao da su se putem mene sve one vratile kući, a u mom se odrazu zrcale njihovi snovi, borbe i uspjesi.

Najveće obiteljsko blago nisu kuća ni datumi zapisani na papiru, to je nasljeđe žena koje su, kao moja teta, prenijele ključne vrijednosti: radišnost, čestitost i povrh svega zahvalnost. *Nona* nas je uvijek učila da nam je Čile dao priliku za novi život i da je najplemenitiji način da se na tome zahvali — odgajajući djecu u odgovorne i radišne osobe te ponosne na svoje podrijetlo. I tako su, iz generacije u generaciju, hrvatske majke i bake učile zahvaljivati, vratiti primljeno i biti dobre osobe.

Nije slučajnost da su potomci hrvatskih iseljenika u Čileu istaknute osobe u svim porama domicilnog društva, u svim granama ljudske djelatnosti. Ne radi se samo o krvnom nasljeđu, nego o obiteljskoj etici prenesenoj u svakoj gesti, u svakom osmijehu koji se dijelio.

Zato su moja teta, *nona* i tolike druge žene nevidljiva nit koja povezuje našu priču. Svaki put kada bi se okupile, u svakoj priči održavale su sjećanja i etični duh zahvalnosti. Putem njih naučila sam da je prava domovina mreža ljubavi i vrijednosti koje odolijevaju vremenu i udaljenosti.

Danas osjećam da je moja uloga da budem most i čuvarica, da ispričam, napišem, istražim i dijelim kako se hrvatsko sjećanje na kraju svijeta ne bi nikada ugasililo. I znam da tim činom odajem počast toj niti, ljubavi, zahvalnosti i otpornosti koja povezuje i tetu, i žene u mojoj obitelji i tisuće drugih porodica koje su stvorile novi život na obalama Magellanovoga prolaza.

Priča ne završava sa mnom dok ima onih koji me žele slušati, tražiti u arhivima i prisjećati se nedjelja djetinjstva. Ostavština tolikih žena i dalje će biti živa, inspirirajući nove generacije da traže svoje korijene i da zahvale na putu koji su prošle. Možda sam nakon tolike potrage shvatila da pravo nasljeđe ne stane u dokumente ni u kamene kuće. Usmene priče odjek su smijeha za Božić, aroma blitve u kuhinji, odsjaj su svih nas koje se gledamo u staklu prozora u Praznici ili u Punta Arenasu.

Moj život i vrijeme koje sam posvetila ovom usmenom nasljeđu tek su jedna karika u lancu koji su te žene istkale jer su znale istodobno biti kao stameni korijen i nježno krilo, utočište i svjetionik. Kad pogledam unatrag i pomislim na *nonu* i tolike druge žene, znam da pravo putovanje nije bilo prijeći ocean, nego održati živim plamen ljubavi, zahvalnosti i sjećanja. Pisati i istraživati znači ponovno zahvaliti, rasplamsati svjetlo koje su one zapalile.

Ako sam nešto naučila od žena moje familije i od svih Hrvatica koje su izgradile domove na kraju svijeta, onda je to da nema vjetera, udaljenosti i vremena koji mogu ugaziti tu nevidljivu nit koja nas spaja. Svaki put kad jedna Hrvatica priča svoju priču, podučava nove riječi, prima unuku ili se glasno smije za stolom, krug se zatvara i ponovno počinje.

To je moj najveći ponos i moje obećanje: neka nikada ne nedostaje glasa za priču o tome odakle dolazimo, niti zagrljaja da

proslavi koliko daleko smo stigli. I dok je sjećanje živo, one će biti moja kuća, a ja njihov odraz u prozoru, jer kako kažemo u našoj obitelji, krv nije voda.

Teta *Keka* na vratima obiteljske kuće, Prazhnica, otok Brač, 1970-ih. Bila je jedna od sestara moje *none* Mandine koja je odlučila ostati u Prazhnici.

Bakina sestra Vinka.

Laura E. Berglavaz Edgart

Iz Urugvaja u majčinu Kotoribu!

Example Problem

Margaritina starija kćer, Luba, u sredini slike, s bijelom bluzom u posjetu rođacima u Kotoribi.

Članak iz lokalnih novina povodom Margaritinog posjeta zavičaju predaka.

Moja baka po očevoj liniji rodila se 1902. godine, preciznije 3. srpnja u Kotoribi, malome mjestu u Međimurju. Dali su joj ime Margarita, bila je mlađa sestra Terezije i kćer Martina Munka i Terezije Maltar.

Kotoriba je jedno malo mjesto u današnjoj hrvatskoj regiji Međimurje. Nalazi se na jugoistoku te regije, oplakuju je obale rijeke Mure koja je prirodna granica s Mađarskom. Tamo se nalazi jedna od najstarijih hrvatskih željezničkih postaja, još od 1860-ih.

Margarita je odrasla u tom istom mjestu gdje se i rodila, u kući ožbukanih kamenih zidova, gdje je živjela s mamom, tatom i starijom sestrom. Dok se otac, glava obitelji, bavio poljoprivredom, majka se posvetila kućanskim poslovima i odgajala dvije kćeri. Život je bio dosta miran usprkos graničnim sukobima s Mađarskom i ekonomskim poteškoćama s kojima se obitelj suočavala.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata, dok je Margarita bila još djevojčica, oca Martina poslali su na bojište, a kao i mnogi drugi, nažalost se nikada nije vratio... poginuo je u nekoj bitci. Obitelj, odnosno tri žene u obitelji, morale su nastaviti svoje živote bez te muške figure. Morale su nastaviti ne samo s kućanskim poslovima već i s poslovima na zemlji kako bi mogle preživjeti. Svako jutro rano su ustajale i išle raditi na njive, gdje su čuvale domaće životinje i imale usjeve. Život je bio težak, a zime su se činile beskonačno dugima.

Nakon nekog vremena, Margaritina majka Terezija pronašla je partnera kako bi obnovila svoj obiteljski život i ponovno se udala.

Kad je Margarita odrasla, poslali su je u Njemačku raditi na zemlji oko berbe krumpira. Tamo se brinula o kuhinji i organizirala nadničare koji su radili u sezoni. Za taj posao primala je plaću i jednu vreću krumpira koju je vlakom nosila kući po završetku sezone berbe. Sadržaj te vreće bio je dragocjen jer je to bila osnovna prehrana za zimu.

U to vrijeme bilo je uobičajeno da se mladi žene čim navrše dvadeset godina, ali Margarita je već imala dvadeset šest godina i nije imala mladića. Kako bi se izbjegla govorkanja o *staroj curi*, očuh joj je pronašao mladoženju, muškarca koji se njoj nije svi-

dao. Bilo je jako teško ne poslušati starije jer se smatralo da stariji nikada nisu u krivu.

S druge strane, na drugi kraj svijeta, u Urugvaj, malu zemlju u Južnoj Americi, pristigao je veliki doseljenički val: više od stotinu stranaca ondje se nastanilo nakon Prvog svjetskog rata, većinom iz Europe. Među njima bila je i sestra Margaritinog pokojnog oca koja se odselila sa suprugom iz Kotoribe tražeći nove putove i bolji život. U području gdje su živjeli doseljenici iz raznih zemalja bilo je i Hrvata s kojima su se odmah povezali kako bi si osigurali smještaj i posao. Kad se bračni par nastanio u Montevideu, glavnom gradu Urugvaja, preciznije u naselju Villa del Cerro, obavili su sve potrebno s dokumentima kako bi se njihova djeca, koja su ostala u Kotoribi u Hrvatskoj, doselila k njima.

Margarita nikada nije izgubila kontakt s tetom, bratićima i sestričnima u Urugvaju; dopisivala se s njima i, usprkos dugom putovanju brodom pisama u ona vremena, komunikacija je bila česta.

Kad je udaja koju je planirao očuh postala neizbježna, moja baka Margarita odlučila se ukrcati na brod za Urugvaj bez pozdrava. Putovala je sama, a da se nije oprostila s obitelji, već je ostavila samo jedno pismo... U Hrvatskoj su joj ostali članovi uže obitelji i mladić za kojeg se nije željela udati.

Tijekom njezinog dugog putovanja brodom, bila je ispunjena nesigurnošću i neznanjem o tome što je točno čeka: hoće li joj se to svidjeti?... Je li to ono što zaista želi? No, mislila je da je to na koncu puno bolje nego dogovoreno vjenčanje. S tim mislima, za vrijeme putovanja, upoznala je nekoliko osoba i obitelji koje su također napustile rodnu sredinu u Hrvatskoj, svatko sa svojom stvarnošću, drugačijom, ali i s iluzijama i nadom. S nekima od tih obitelji, otkad je nastavila živjeti u Urugvaju, održavala je kontakt i na taj način njegovala tradiciju i običaje.

Po dolasku u Montevideo dočekali su je teta, tetak i ostatak rodbine koji su je primili kod sebe i pomogli joj pronaći posao.

Margarita je bila dobra kuharica; već je u Njemačkoj pokazala svoj talent dok je radila na sezonskim berbama krumpira. Dolaskom u

Urugvaj prvo je radila u jednom restoranu za radnike u kojem se posluživala domaća hrana. Taj restoran bio je u vlasništvu hrvatske obitelji, a kako su kulinarske vještine prepoznatljiva karakteristika Hrvatske, tamo su se pripremala ukusna jela i to je bio jedan od razloga zbog kojih su mnogi doseljenici koji su radili na tom području dolazili na ručak. Međutim, u restoranu nije bilo privlačno samo ukusno jelo, već ih je ondje dočekivala ljubazna i srdačna gostoljubivost osoblja. Tako je Margarita upoznala Juana, moga djeda, u kojeg se odmah zaljubila.

On je stigao u Montevideo iz Trsta, lučkog i onodobno vrlo kozmopolitskog grada smještenog na sjeveru Italije, na granici sa Slovenijom, koji se nakon Prvog svjetskog rata pripojio teritoriju Italije. Djed je prošao kroz Buenos Aires u Argentini, zatim kroz Coloniju u Urugvaju — gdje je radio u kamenolomima. Zatim se nastanio u Montevideu, gdje je radio u tvornici mesa vrlo blizu restorana. Učestalo je dolazio na ručak otkad je Margarita počela tamo raditi.

Osjećaj simpatije bio je obostran i uskoro su počeli živjeti zajedno u skromnoj kućici koja se nalazila također u Cerro de Montevideu. Imali su ukupno devetero djece. Prvih četvero zvali su se: Luba, Pepa, Amelia i Juan Pedro. Stekavši s vremenom isprave i cjelovitu dokumentaciju, vjenčali su se 9. srpnja 1938., a nakon toga imali su još petero djece: Luis, Carlos Eduardo (moj tata), Adolfo Ángel, José Enrique i Gladys Margarita.

Obitelj je nastavila održavati tradicije; baka je povezivala svoje zemljake i često su se okupljali; bio je to dugačak stol i kada su zajedno jeli; svatko je nešto donio za jelo kako bi stol bio jako bogat i lijep. Tako se degustiralo kiselo zelje s mesom, sarma, gulaš, njoki i, naravno, nikad nije nedostajalo slatkoga — fina štrudla, kolači, gibanica... Mmm, delicije hrvatske gastronomske tradicije. Osim jela, također su dijelili pjesmu i ples: napravili bi mjesta i formirali veliko kolo, u kojem su se mali i veliki okretali plešući i dobro se zabavljajući. Imali su zajedničko podrijetlo i ta su okupljanja stvorila jake veze među njima i između njihove djece, toliko da su se osjećali kao članovi velike obitelji.

Vijesti iz Hrvatske i prema Hrvatskoj stizale su preko obitelji koja ju je primila, ali ona se nikad nije ponovno javila svojoj mami.

Moja baka je umrla kada sam imala 9 godina, ali moja sjećanja su i dalje vrlo jaka. U sjećanjima su mi njezino okruglo lice i dugačka pletenica sijede kose koju je nosila zamotanu u punđu na zatiljku iznad vrata. U mojim djetinjim očima čudno je govorila zbog stranog naglaska, ali se jako dobro sporazumijevala, posebno kada smo mi unuci stvarali veliki nered, brzo nas je dovodila u red. Također se sjećam arome u kuhinji moje bake; bila je to mješavina začina — med, cimet, miris drva i ne znam čega sve ne. Ako se koncentriram, osjećam taj miris i on me vraća niz vremensku okomicu, pa je *vidim* s dugačkom pregačom vezanom oko struka kraj štednjaka na drva kako kuha nešto fino i drukčije za cijeli bataljon. Kolači, lisnato tijesto, štrudla koju je mijesila rukama bez valjka, bacala je tijesto u zrak da bi bilo što tanje, obožavala sam okus i aromu njezinih kolača, ponekad s orasima, ponekad sa sjemenkama, fritule...

Sada, nakon toliko godina, razmišljajući o njezinom životu — ono što sam vidjela i proživjela s njom, ono što su mi ispričali, ono što sam pročitala — počinjem povezivati stvari i automatski mi dođe da kažem: „Ah, zato je to tako, zato je ovo bilo ovako“. To su stvari koje, dok sam bila djevojčica, nisam mogla znati, razumjeti niti protumačiti.

U potpunosti se divim njezinoj hrabrosti. Margaritina odluka promijenila je smjer, ne samo njezinog života, nego je istodobno dovela do toga da ja danas mogu pričati ovu priču prepunu osjećaja, strasti i tradicije.

U naručju bake Margarite, s roditeljima i djedom.

Ovako danas izgleda kuća u kojoj je živjela moja baka Margarita u Kotoribi, Hrvatska.

Priča o mojim precima, moja obitelj Kravarović

Kenya C. Lara Parra

Potomci obitelji Kravarović, 2025.

Ovu priču ispričat ću na sljedeći način: ima jedna zemlja u Europi zvana Hrvatska, smještena je na jugoistoku Europe, na području Balkanskog poluotoka te ima prelijepu dugačku obalu uz Jadransko more. Zemljopisno se nalazi na čvorištu između Srednje i Jugoistočne Europe. Graniči sa zemljama kao što su Slovenija, Mađarska, Srbija, Bosna i Hercegovina, te na Jadranskome moru graniči s Crnom Gorom i Italijom. U Republici Hrvatskoj, u gradu Dubrovniku, rodio se moj šukundjed, *gospar* Antun Kravarović Ćurlica, 1857. godine.

Odmalena se borio za opstanak, ali je morao iseliti u Republiku Ekvador, u kanton Chone – pokrajina Manabí – 1886. godine, zajedno s Gregorom Uskokovićem zvanim Šilje. Tamo su došli raditi na plantaže kakaovca zajedno s drugim Hrvatima.

Moj šukundjed Antun Kravarović Ćurlica vjenčao se s Josefom Macías i imali su troje djece, koji su s godinama osnovali svoje obitelji i učili odmalena sve svoje potomke hrvatskim običajima i određenim riječima na hrvatskom.

Zato ova lijepa priča o mojem šukundjedu i šukunbaki započinje priču o vrednovanju našeg hrvatskog podrijetla. Jedna od kćeri mog šukundjeda bila je moja prabaka Josefa Kravarović Macías koja se udala za mladića imenom Solón Zambrano, a jedna od njezinih kćeri, moja baka Blanca Celeste Zambrano Kravarović, udala se za mog djeda imenom Jorge Lara.

Iz njihovog braka rodilo se devetero djece, a to su moji stričevi i tete: Jorge Eli Solón Lara Zambrano, Marón Lara Zambrano, Egda Lara Zambrano, Arturo Lara Zambrano, Nancy Lara Zambrano, Maritza Lara Zambrano, José Lara Zambrano, Azucena Lara Zambrano i naravno moj otac Carlos Enrique Lara Zambrano.

Svi moji stričevi, tete i moj otac stigli su na svijet u pokrajini Manabí – Chone – Republika Ekvador. Kad su bili mali, moji djedovi su im pripovijedali priče o našim precima, prisjećajući ih se s puno ljubavi. Tako smo u obitelji uvijek imali na umu naše dubrovačko podrijetlo i pitali smo se kako možemo saznati više o našim korijenima, sve dok nismo našli dokumente u Republici Hrvatskoj i kontaktirali Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Čileu.

Tako smo predali zahtjev za stjecanje hrvatskog državljanstva jer se identificiramo s našom matičnom domovinom i nastavljamo njezina vjerovanja i običaje.

Ova lijepa priča o mojim precima ostavila nam je vrlo važan trag na svakoj od generacija naše porodice, i uvijek nas podsjeća odakle dolazimo, te ponosno nosi u visine naše hrvatsko državljanstvo.

Hrvatska zastava naš je ponos: svojim bojama — crvenom, bijelom i plavom — simbolizira povijest i identitet zemlje našega podrijetla. Crvena boja predstavlja hrabrost i prolivenu krv za neovisnost, bijela predstavlja mir, a plava simbolizira slobodu i modre širine Jadranskoga mora. Grb u sredini, crveno-bijela šahovnica, stari je nacionalni simbol, a njegova kruna predstavlja povijesne hrvatske regije. Republika Hrvatska jako je lijepa zemlja s puno turističkih mjesta i kulturno-povijesnih lokacija za upoznati. U nekom životnom trenutku zasigurno ću posjetiti rodno mjesto svojih predaka, što će mi donijeti veliko veselje jer prisjećanje na matičnu domovinu budi u nama ponos i puno neopisive radosti. Zaključno, to je priča o mojoj obitelji Kravarović, o mom šukundjedu Antunu Kravaroviću rođenom u Dubrovniku, renesansnom mediteranskom biseru Hrvatske. Poznavanje povijesti ne daje nam samo informacije o našem podrijetlu nego nam i pomaže razumjeti odakle dolazimo i osnažuje naš vlastiti identitet. Ova priča o univerzalnom nadvisivanju samoga sebe — koja je sada dio naše obitelji — uči nas snažnoj otpornosti na životne nedaće i veže nas kroz generacije. Pripovijedanje o njegovom životu usmeno je blago koje moramo sačuvati, prenoseći ne samo činjenice nego i mudrost i hrabrost naših prethodnika.

Ova veza s prošlošću daje nam osjećaj pripadnosti, jača naše samopoštovanje i pomaže stvoriti svjesniju budućnost.

Frana i podrijetlo jedne obitelji

Violeta C. Ramljak Gugic

Žene u obitelji koje su označile našu povijest.

Ime mi je Violeta, imam 87 godina, pišem ove retke i pokušavam odati počast sjećanju na one koji su iskovali moj identitet, moje vrijednosti i podrijetlo: baka i djed po majci, Frana i njezin muž, oboje s jadranskoga otoka Korčule na dalmatinskoj obali Hrvatske.

Moja baka Frana Žuvela Košće Šeparović Dole (Frana Zuvela Kosce Separovic Dole) rodila se 4. veljače 1902. u mjestu Vela Luka, u jednom od naj slikovitijih naselja na tom otoku. U djetinjstvu je imala *veliko bogatstvo* zbog čega je mogla pohađati školu, što nije bilo baš uobičajeno za ta vremena. Obrazovanje je bilo obvezno pod Austro-Ugarskom Monarhijom, a roditelji koji nisu slali djecu u školu morali su platiti kaznu. Osim toga, sva su djeca morala naučiti svirati jedan glazbeni instrument kao dio obrazovanja koje je zahtijevalo carstvo.

Njezina starija braća i sestre također su mogli ići u školu, ali je rat 1914. sve izmijenio: najmlađi više nisu imali tu mogućnost. Godine 1917. otac joj se vratio s fronta zbog oboljenja od gripe i preminuo kod kuće, a time je obitelj došla u tešku situaciju, što je duboko obilježilo život svih članova.

Frana je imala dvadeset osam godina kad je zajedno s djecom krenula na put prema Urugvaju. Iz Genove je stigla u luku Montevideo 18. 7. 1930., na dan kad je zemlja slavila stotu obljetnicu neovisnosti. Njezin prvi kontakt sa zemljom koja će joj biti novi dom bila je ta luka sa zastavama prepuna slavlja.

Moj djed stigao je zasebno par godina ranije, krajem 1927., nakon što je preživio jednu od pomorskih tragedija kojih se najviše sjećamo: potonuće broda „Principessa Mafalda“. Putovao je zajedno s još jedanaest mladića iz svog rodnog mjesta kad je 25. 10. 1927. eksplozija u strojarnici broda izazvala nasukavanje i kasnije potonuće broda pred brazilskom obalom.

Dvanaestero mladića, svi iz Vela Luke, uzeli su se za ruke, molili i preporučili se Gospi od Zdravlja, zaštitnici čija mala kapela čuva ulaz u luku njihovog rodnoga mjesta. Bili su dobri plivači pa su se bacili u more s jednim pojasom za spašavanje koji je imao

jedan od mladića iz susjednog mjesta Blata, a koji nije znao plivati. Nakon osam sati u moru, djeda su zajedno s prijateljima spasili. Ukupno 325 osoba izgubilo je život u ovom tragičnom događaju. Ležao je u bolnici u Santosu, u Brazilu, i od tamo je nakon nekog vremena nastavio svoj put prema Urugvaju.

Kada se zaposlio i situirao, poslao je putne karte za svoju ženu Franu i svoju djecu – svoju majku također zvanu Frana od 9 godina i mog ujaka Pabla od 7 godina – kako bi se obitelj ponovno spojila.

Par dana nakon što im je poslao putne karte, djed je napisao pismo moleći ih da se ne ukrcaju jer je situacija u Urugvaju bila jako teška i bijeda je snažno pogodila tu sredinu. Nije htio da njegova obitelj pati zbog neimaštine, ali sudbina ili Bog ili sam život umiješali su prste i to pismo nikad nije stiglo mojoj baki. Ne znajući za tu poruku, ona i djeca su se svejedno ukrkali prema Americi te stigli u zemlju koja će postati njihova i koju će naučiti istinski voljeti.

Nakon obiteljskog susreta otišli su u Solís de Mataojo, u okrugu Lavalleja. Prve su godine bile najteže: prilagođavanje novoj zemlji, bijeda i samoća prevladavale su u početku.

S vremenom je baka, koja nije bila zadovoljna ruralnim životom, odlučila potražiti nove prilike u Montevideu. Stigla je sama, iako nije poznavala jezik niti grad, ali njezina odlučnost bila je jača: našla je posao i dovela sa sobom muža i djecu. Nastanili su se u naselju Buceo gdje se moj djed neko vrijeme bavio ribolovom. Moja majka, koja je tada bila djevojčica od jedanaest godina, radila je kao dadilja kako bi pripomogla preživljavanju obitelji.

Dosta godina kasnije privukle su ih nove poslovne mogućnosti koje su nudile tvornice mesa, pa se obitelj preselila u Cerro de Montevideo, gdje će se trajno nastaniti i gdje su ostali do zadnjih dana svojih života.

Godine 1936. majka se udala za mog oca Yerka i preselili su se u Melillu u okolici Montevidea. Tamo sam se rodila ja 1938. i naučila prvo hrvatski jezik svojih roditelja, što mi je stvaralo probleme prvih godina moga školovanja.

Kada sam imala 6 godina, roditelji su se rastali i s majkom smo se vratili kod djeda i bake u Villa del Cerru. Ta etapa je označila moje djetinjstvo kao jedno od najsretnijih u mom životu. Kuća je bila sto metara od mora, četvrt je bila mirna i puna života. Sjećam se popodneva i igre ispred kuće, prijatelja iz četvrti i obližnje škole. Najviše se sjećam nedjeljnih jutara kad se baka rano budila da pripremi fritule i čaj *mate* koje nam je nosila u krevet. Djed mi je za to vrijeme svake nedjelje pričao uvijek istu priču s istom nježnošću i nevinošću. Njegove priče i pjesme o otoku nosile su me u mjesto koje je godinama postojalo samo u mojoj mašti.

Moja baka je bila jaka žena, radišna i istinski osjećajna. Voljela je svoju kuhinju (svoje *carstvo*) u koju nije dozvoljavala da netko uđe. Vikendom su se okupljali zemljaci: kuhala je za sve, a između smijeha i vina pjevali su melodije svoga rodnoga zavičaja. Uvijek su pjevali „Tamo daleko, kraj mora“, a pjesmu su započinjali sa suzama u očima i izgubljenim pogledom prema obzoru. U jednoj etapi njezinog života, kad sam bila mala, baku su izabrali da predstavlja svoje kolege iz tvornice mesa Swift i da položi zakletvu zastavi u Zakonodavnoj palači (*Palacio Legislativo*), što je bila neobična čast za ženu radnicu u tim vremenima. Kratko nakon toga izabrali su je da bude pratnja engleskom bračnom paru Swift kao ključarica u Río Grande do Sula u Brazilu gdje je tvornica otvarala novo postrojenje. Tamo je ostala skoro godinu dana i nakon toga se vratila u Montevideo. Kad se vratila iz Río Grande do Sula, vratila se s velikom ekonomskom i emocionalnom neovisnošću. To iskustvo ju je ojačalo i označilo novi početak u njezinom životu. U to vrijeme prošlo je samo godinu dana otkako je odobren zakon o razvodu u Urugvaju, a moja baka, odlučna i hrabra, razvela se od svog muža, nešto nevjerojatno za ta vremena. Nakon rastave otišla je živjeti sama sa sinom Pablom, a puno godina kasnije upoznala je u tvornici svog drugog muža: Milana Bobinca, čovjeka kojeg sam oduvijek smatrala svojim pravim djedom i o kojemu pričam kroz cijelu ovu priču. On me zapravo odgojio i s njime sam dijelila najbitnija sjećanja moga djetinjstva.

Godine 1954. uspjela je ostvariti jednu od svojih najvećih težnji: dovela je iz Vela Luke svoju majku i jednu sestru. Imala sam

tada 16 godina kada sam upoznala prabaku, istog imena Frana, kako je to nametala obiteljska tradicija. Ona mi je pričala s nostalgijom o svojoj zemlji, vinogradima i moru za kojima je toliko čeznula. Preminula je kad je moje dijete imalo pet godina, doživjevši zapravo ulogu šukunbake, što je vrlo rijedak slučaj.

Baka je uvijek bila elegantna žena i napredna za svoje vrijeme. Sređivala se čak i kad je išla u kupovinu, šminkala se, razmišljala slobodno i razgovarala o bilo kojoj temi u vremenima kada su mnoge teme bile tabu za žene. Zahvaljujući njoj i djedu, imala sam dom ispunjen ljubavlju, poštovanjem i veseljem. Usprkos tome što je ona bila radnica, dobila sam obrazovanje i proslave koje u ta vremena nisu bile uobičajene: proslavila sam 15. rođendan s nezaboravnim slavljem za koje mi je baka napravila tortu od dva kata, a kasnije za moje vjenčanje i tortu od tri kata koja je bila djelo njezinih ruku. Djed Milan predao me kao mladenku u crkvi Santa María de la Ayuda sa srcem prepunim ponosa i zahvalnosti. Danas, kad gledam unatrag, znam da sam osoba koja jesam, zahvaljujući njima. Njezina snaga, priče i ljubav prema svojoj zemlji iskovali su u meni identitet koji me prati. Kad sam upoznala Hrvatsku, bilo je to kao da sam zatvorila krug: potvrdila sam da je čarobno mjesto iz kojih sjećanja stvarno i tako lijepo kako su ga opisivali.

Zato sam i dan-danas vezana za *Hrvatski dom* u Montevideu, aktivno sudjelujem i održavam kulturno naslijeđe koje me toliko određuje. Preko djece i unučadi nastavljam prenositi priče, pjesme i duh onih koji su s malog otoka u Jadranu prešli ocean kako bi izgradili našu sudbinu.

Moja junakinja majka

Dubravka Sidonija Šuto

Krunoslava — *Beba* u Bijeljini.

Isprispovijedat ću ovdje životnu priču moje majke, priču koju se nikad ne umorim pripovijedati prijateljima i znancima zbog divljenja što ga je uvijek u meni pobuđivala i za koju sad želim da bude zabilježena, da je vrijeme, taj neumoljiv neprijatelj postojanja, ne bi izbrisalo ili izbljedio njezinu snagu.

To je priča o jednom teškom i napornom životnom putu koja nam nikad nije bila ispričana ili predstavljena s boli ili samosažaljenjem, već s hrabrošću, odvažnošću i uvijek kao primjer kako su, u najizazovnijim trenucima našeg postojanja, disciplina, promišljanje, organizacija, vjera u Boga i obiteljsko zajedništvo naše oružje za otpor, otpornost i prevladavanje.

Moja majka, Krunoslava Štefanija Bohnert, zvana Beba, rodila se 2. travnja 1922. godine u gradu Bijeljini, danas u Republici Srpskoj, u Bosni i Hercegovini. Bila je Hrvatica u kulturnom “kotlu” u kojem je trećina stanovništva grada bila hrvatska, trećina srpska, a trećina stanovništva etnički definirana kao Muslimani, danas poznati kao Bošnjaci. Danas je Bijeljina u potpunosti naseljena Srbima i nema ni tragova drugih dvaju naroda.

Uzorna učenica, završila je gimnaziju s pohvalom. Bila je posebno nadarena za slikarstvo, vez i glazbu, a njezin osjećaj za estetikom prožimao je sve njezine postupke tijekom života. Posjedovala je izvanredne manualne vještine. Kako se to često kaže, nije bilo predmeta koji bi njezine oči vidjele, a da ga ona ne bi mogla svojim rukama reproducirati.

Tako su vrtovi naše kuće bili besprijeekorni u rasporedu gredica, u izboru boja i u skladu biljnih vrsta — jako je voljela cvijeće i uvijek je preferirala biljke nižega rasta, bogatog i raznobojnog cvata. Nije voljela da se cvijeće reže za vaze i, kad bi netko došao tražiti ruže, kojih je u našim vrtovima bilo u izobilju, govorila bi: „Napravit ću ti sadnicu ove ruže i, ako je budeš dobro negovala, dat će ti mnogo ruža.“

Pripovijedala nam je da joj je u Hrvatskoj omiljen cvijet bio jorgovan, zbog svoga raskošnoga cvata. Oduševljavala ju je snaga brazilskog tla i lakoća uzgoja svega što se posadi. Govorila nam je kako

su, tijekom oštih zima u njezinoj domovini, npr. ruže morale biti prekrivene slamom i zemljom kako bi preživjele snijeg i hladnoću.

Njezina se ljubav prema prirodi prenijela i na nas. Održavamo vrt i još se i danas često može čuti od onih koji nas posjete: „Ovo je prava hrvatska kuća“, jer u Hrvatskoj vrt ima gotovo svaka kuća koja to može.

Šila je i vezla našu odjeću, često od organze i u tehnici sjenčanoga veza, koja je izazivala divljenje. Bila je perfekcionista i isticala da je unutarnja strana odjeće, veza ili pletiva odraz kvalitete kojom su izrađeni.

Njezina je kuhinja također bila veličanstvena, posve hrvatska, i s malo je činila mnogo. Kao i svi koji su prošli kroz ratne teškoće, sve se iskorištavalo i ništa se nije bacalo – veoma se začudila kad je, po dolasku u Brazil preko luke Santos, vidjela kruh bačen nasred ulice. Od svega što je pripremala, bureci, pite, štrudle, razne slastice, kolači i džemovi bili su posebno slasni.

Imala je izniman smisao za urednost i preciznost: sve je moralo biti lijepo, pažljivo dovršeno i uredno posluženo, a komadi i porcije milimetarski jednaki.

Bila je vrlo stroga, ali i puna ljubavi. Imala je onu čvrstu sigurnost da radi ispravno, da je u pravu – što bi danas izazvalo zgražanje kod teoretičara relativizma i popustljivosti – ali je od nas, njezino troje djece, stvorila snažne i odlučne ljude. Tako je, kada bi škola pozivala na roditeljske sastanke, govorila: „Imam bebu (mog najmlađeg brata) i nemam vremena – sve možete reći njima, one su odgovorne, one će mi prenijeti i, ako nešto bude trebalo ispraviti, one će tako i učiniti.“

Neke izreke koje nam je govorila: „Ako si u pravu, ničega se ne boj“, „Ne ostavljaj za sutra ono što možeš učiniti danas“, „Učini dobro i temeljito već prvi put – ako tako ne učiniš, izgubit ćeš vrijeme ponavljajući“, „Pusti da te drugi prepoznaju, ne hvali sam sebe, ono što je dobro, prije ili kasnije izađe na vidjelo“, „Uvijek reci ‘on i ja’ – ne započinji s ‘ja ovo, ja ono’, jer je magarac uvijek prvi kad vuče kola“.

Živjela je u Bijeljini s mladom sestrom Ljerkom, ocem Antonom, krojačem, i majkom Viktorijom, domaćicom. Imali su miran i spokojan život u tom ravničarskom gradu s mnogo parkova i plodnom zemljom, s obilnom proizvodnjom voća, među kojim su bile trešnje, marelice i šljive. Bilo ih je mnogo i bile su tako ukusne da je priprema džemova bila uobičajena, osobito zato što je u to vrijeme priprema zimnice za onodobne oštre zime bila nužna, kao u basni o cvrčku i mravu. Imali su mačku i psa, a obojici su se prale šape prije ulaska u kuću kada bi, za kišnog vremena ili pri otapanju snijega, gazili po blatu u dvorištu.

Nakon završene gimnazije, profesori su obitelji savjetovali da je pošalju u umjetničku školu, ali kako takva mogućnost u gradu nije postojala, taj je plan ostavljen za kasnije – *kasnije* koje je prekinuo Drugi svjetski rat i koje se nikada nije ostvarilo.

Moja majka radila je na sudu u gradu i strahote rata počele su se pojavljivati. Moj djed, pomalo boemskog duha, bio je uhićen tri puta, a posljednji put i osuđen na smrt, jer ga je sklonost vinu znala dovesti do toga da kaže više nego što bi smio ili zapjeva nešto zabranjeno, u vremenima kada su i bliski ljudi postali međusobno nepovjerljivi i kada se više nije moglo vjerovati ni starim znancima. Srećom, kazna nije izvršena i moj je djed još jednom bio oslobođen.

Srpski gerilci i partizani upadali su u kuće, a stanovnici su bili prisiljeni predavati hranu, pribor i odjeću. Posteljina se parala i koristila za izradu zavoja. Jednom prilikom, kada više nisu imali što dati, kada su čak i zavjese bile skinute s prozora, moj je djed zaprijetio da će skinuti hlače kako bi predao i donje rublje – tada su stali, ali upravo su takvi ispadi završavali njegovim uhićenjem.

Situacija se pogoršavala, a prijetnje su se povećavale. Tijekom 1945. godine vijesti da se ruska vojska približava tom području, popraćene izvještajima o nasilju i okrutnostima, dovele su obitelj pred nužnost donošenja ključne odluke. Bili su upozoreni da će iz grada krenuti posljednji vlak, nakon čega će pruga biti zatvorena – trebalo je odlučiti da li otići ili ostati.

Odlučili su otići. Moja baka otišla je po kćer Ljerku, koja se u Osijeku školovala za učiteljicu, i tada su se njih četvero, noseći samo odjeću na sebi, osobne dokumente, fotografije i po jedan jastuk, ukrkali u teretni vlak namijenjen prijevozu životinja, pretrpan, bez ikakve udobnosti. Danima su se izmjenjivali – dvoje je sjedilo na podu, a dvoje stajalo – sve dok nisu stigli na odredište u Austriji, u Spittal an der Drau, u smještaj koji je koristila engleska vojska, tada prazan, gdje će moja majka ostati šest dugih godina.

Bilo je to dugo putovanje, ispunjeno tjeskobom i strahovima. Kamo će ići? Što ih čeka? Što će sada biti s njihovim životima? Sve je ostalo iza njih: snovi, planovi, životna priča svakoga od njih. Sve je trebalo započeti iznova, u nepoznatom, u praznini, u bespomoćnosti.

Spittal an der Drau je nakon Drugog svjetskog rata bio mjesto izbjegličkih logora pod upravom savezničkih snaga, osobito britanskih, a kasnije pod nadzorom UNRRA-e, Uprave Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu, a potom i Međunarodne organizacije za migracije. Ti su logori primali velik broj ljudi pogođenih ratom u Europi, među njima hrvatske, slovenske, srpske, bosanske i crnogorske izbjeglice, oslobođene ratne zarobljenike te civile koji su bježali od komunističkih režima uspostavljenih u mnogim zemljama europskoga kontinenta. Svrha logora bila je privremeno zbrinjavanje izbjeglica, osiguravanje osnovne hrane i medicinske skrbi te organizacija procesa iseljavanja, sve dok ne bi mogli otići u zemlje poput Kanade, Argentine, Čilea, Brazila, Australije ili Sjedinjenih Američkih Država.

Prvi su dani bili vrlo teški. Odmah po dolasku smješteni su u velike drvene barake. Prostor je bio zajednički, bez ikakve privatnosti. Postupno je svaka obitelj počela odvajati svoj dio prostora, isprva improviziranim plahtama, a kasnije drvenim pregradama. No, kad bi se stvari napokon počele sređivati i kada bi se, iako skromna, udobnost donekle poboljšala, bili bi premješteni u drugi paviljon ili hangar i morali bi sve započeti ispočetka.

Tada je stigao Božić. Ni ledena hladnoća austrijskih Alpa, ni oskudni resursi i nedostatak svega i svačega nisu spriječili te Hrva-

te da proslave Kristovo rođenje uz borove, misu i nešto hrane. Velika skupina njih otišla je na polnoćku u središte grada i, vraćajući se u logor, ugledala požar – cijeli je jedan hangar bio u plamenu. U Hrvatskoj su se u to vrijeme božićni borovi kitili jednom vrstom svjećica s otvorenim plamenom koji je lagano pucketao. Jedna je od tih svjećica pala i izazvala požar. Ono malo što su imali bilo je ugroženo, ako već nije bilo izgubljeno, ali solidarnost i spremnost na pomoć, uvijek prisutne u hrvatskom duhu, nisu izostale ni u tom trenutku, i svi su osjetili pravi duh Božića.

Na početku izbjegličke drame jedini obrok koji su dobivali tijekom dana bilo je nekoliko keksa. Kada je kuhinja počela raditi, novi je izazov bio suočavanje s neobičnim jelovnicima jer su u logoru boravili ljudi iz cijele istočne Europe, s vrlo različitim kulinarskim navikama i okusima koji nisu svima bili ugodni. Kada su i hrvatske ruke počele raditi u kuhinji, olakšanje je bilo trenutačno, a i nepce je bilo zahvalno. Kad je riječ o obrocima, posebno pamtim majčine priče o mesu vrlo dugih vlakana i crvenkaste boje, za koje se smatralo da je konjsko, i koje je, naravno, bilo odbijano.

Primali su mnogo hrane u konzervama od organizacija za pomoć izbjeglicama, mnoge od njih američkoga podrijetla, kao i rabljenu odjeću koja je iz zrakoplova bacana nad logorom tijekom preleta. U početku nisu imali tanjure ni posuđe, pa se hrana posluživala u limenkama u kojima je i dolazila, kao što se može vidjeti na fotografijama.

Postupno je snaga preživljavanja pokretala život. Ljudi su pronalazili svoje sunarodnjake iz istih gradova i krajeva, a ti su susreti bili svojevrsan melem – ublažavali su tjeskobu, i svakodnevnica je počela donositi malo više normalnosti usprkos svim nedaćama. Prijatelji su se okupljali, parovi su se nalazili, pa čak i vjenčavali, kao što je bio slučaj s mojom tetom koja je ondje rodila dvije kćeri.

Nije prošlo dugo vremena, a moja majka, puna životne energije i nesklona besposličarenju, pronašla je posao kako bi ispunila vrijeme i bila korisna. Nekoliko ljudi iz logora udružilo se i osnovalo malu „tvornicu“ lutaka. Imali su kalupe za glave koje su se oblikovale od papir-mašea. Kada bi se osušile, moja majka,

koja je, kao što sam spomenula, imala taj dar, oslikavala bi kosu i lice, dajući im izraz. Tijelo lutaka bilo je od tkanine, a haljine, koje je također šivala, izrađivane su od rabljene odjeće dobivene donacijama, ponajviše iz Sjedinjenih Američkih Država, koja je dopremena ili bacana iz humanitarnih zrakoplova. Gotove lutke potom su se prodavale u okolnim selima i manjim gradovima i bile su vrlo tražene jer u poratnom razdoblju proizvodnja igračaka doista nije bila prioritet.

Vrijeme je prolazilo i život je tekao dalje, a svi su čekali odobrenja za iseljavanje. Postupak je bio složen i zahtjevan: neke zemlje koje su primale useljenike imale su dobna ograničenja, druge su zahtijevale da osobe budu u braku, dok su neke, suprotno tome, tražile da budu samci, ali sve su, bez iznimke, zahtijevale potvrde o savršenom zdravstvenom stanju. Izbjeglice su redovito prolazile liječničke preglede, a za završni pregled prije prihvaćanja zdravlje je moralo biti besprijekorno. Moja majka nije se prijavila za odlazak u Sjedinjene Američke Države jer se nije htjela odvojiti od svojih roditelja. Dob mojih djedova već je bila iznad propisane granice, koja je iznosila četrdeset godina.

U posljednje dvije godine četvrtoga desetljeća odobrenja za useljavanje počela su pristizati u većem broju, a prijatelji su počeli odlaziti u različite zemlje i poticati one koji su ostali da im se pridruže. Obitelj se odlučila za Čile i sada ih je bilo već šestero, jer se moja teta u logoru udala za podunavskog Švabu iz Zemuna, prezimenom Weinsauer, a par je već imao dvije kćeri, Branku i Hildegard. Odobrenja za obitelj Weinsauer stigla su prva i oni su otputovali u mjesto Valdivia, u Čile ostavivši moju majku tužnom, jer je bila jako vezana uz stariju nećakinju Branku. Moji su djed i baka već bili dobili odobrenje za useljenje. Čekali su preostale formalnosti kako bi slijedili mlađu kćer i njezinu obitelj te otputovali u Čile. Moja majka još nije bila dobila odobrenje u svom postupku.

Sudbina je tako htjela. I da nije bilo toga, danas ne bih pisala ovu priču.

U logoru su boravili mnogi ljudi iz Bijeljine i okolice, ali među njima je najznačajnija za majčinu budućnost bila Magda Delić,

koja je kasnije postala i moja kuma na krštenju. Magda je emigrirala u São Paulo sa svojim suprugom, od milja zvanim Meho. Hrvati koji su već iselili, kamo god da su otišli, imali su običaj okupljati se i pružati podršku novima, tek pristiglima, a isto je činila i obitelj Delić. Vrlo srdačni i velikodušni, primali su sve u svoj dom. Neki dijelovi São Paula bili su uporišta Hrvata u poratnom razdoblju, među njima Ipiranga, Lapa, Pirituba, Mooca, Vila Prudente, Santo Amaro...

Moj otac, Ivan Šuto, nešto ranije pristigao, već je dvije do tri godine živio u Brazilu, no od samoga dolaska iskazao je interes za okupljanje Hrvata, osnivanje udruga i očuvanje prostora za njegovanje tradicije, kulture i hrvatskog identiteta, unatoč borbi za goli životni opstanak. Posjećivao je bračni par Delić i njihove prijatelje.

U jednoj takvoj prigodi, predvečer, uz kavu i razgovore, Magda je otvorila svoj album uspomena, a fotografija Krunoslave Štefanije odmah je privukla Ivanovu pažnju. Upitao je tko je ta lijepa djevojka i uslijedio je pravi mali „intervju“. Naravno, zanimalo ga je je li Hrvatica, gdje je rođena, kakva joj je obitelj, zašto je još uvijek u logoru i što planira, kamo namjerava otići. S velikom je tugom doznao da je i ona kandidatkinja za odlazak u Čile kako bi se pridružila svojoj obitelji.

Osim te odluke o Čileu, Ivanu se sviđjelo sve što je čuo i, poduzetan i odlučan kakav je bio, predložio je Magdi da pita svoju prijateljicu bi li pristala dopisivati se s njim, bez ikakve obveze, samo kako bi se predstavili i bolje upoznali.

Magda, provodadžijka kao svaka dobra Hrvatica, pristala je. Sada ju je čekao izazov razgovora s Krunoslavom, koja nije baš voljela kada bi se netko miješao u njezin život i planove. Ipak, 26. srpnja 1950. napisala je svojoj prijateljici pismo, puno pohvala na račun mog oca – da je zgodan, pošten i poduzetan – te ju je ohrabivala da dođe u Brazil i prihvati brak s tako dobrom prilikom. Poznavala je povezanost i odgovornost koju je Krunoslava osjećala prema svojim roditeljima i znala je da ih teško može napustiti, ali je čak i u vezi s tim tvrdila da će Ivan sigurno organizirati njihov dolazak iz Čilea u Brazil. U svom je oduševljenju možda

pretjerala, ali nije pogriješila u procjeni: nekoliko godina kasnije moj je otac zaista omogućio dolazak cijele obitelji.

Imam sva pisma koja je moj otac napisao nakon toga – najmanje jedno mjesečno, a ponekad i dva ili više u mjesecu, tijekom više od godine dana – pisma koja sama po sebi vrijede kao zasebna priča. Moja majka, sa svojim osjećajem za urednost i brižnost, sve je sačuvala. Kao što znamo, to je prilično tipična ženska osobina – kutijica s pismima vezanima crvenom vrpcom – ali nemam nijedno pismo koje je ona napisala kao odgovor, što je pak tipično muška osobina, bez kutijica, bez uspomena, bez vrpce.

Ipak, iz jednog pisma koje je moj otac napisao 21. kolovoza 1950., na dvije stranice pune objašnjenja i isprika, pretpostavljam da je reakcija moje majke bila, recimo, prilično energična na to koliko se Magda zaniijela, preskočila neke korake i prešla granice.

Čini se da je to pismo iz kolovoza 1950. svojom suptilnošću i razboritošću postiglo učinak, pa se njihova razmjena pisama nastavila prirodnim tijekom. Kao što sam rekla, ovdje nije cilj detaljno prikazivati ta pisma: ima ih mnogo, bave se različitim temama i vrlo su zanimljiva. Izdvojila sam samo dva koja pokazuju kako, za iseljenika prisiljenog napustiti svoju domovinu, obitelj predstavlja tračak nade i razlog za nastavak puta, a s druge nas strane navode na razmišljanje o tome kroz kakve je sve unutarnje dvojbe morala prolaziti jedna žena da bi pedesetih godina prošlog stoljeća odlučila o svojoj budućnosti.

U prvom pismu, od 23. rujna 1950., Ivan piše vrlo uljudnim i formalnim tonom:

São Paulo, 23. 9. 1950.

Vrlo pošt. gospođice,

Vaš cij. list od 12. 9. sam primio i evo Vam već odgovaram. Upravo sam se iznenadio kad u tako kratko vrijeme dobih vaš odgovor. Naša pošta sjajno funkcionira, što vidim i po tome da ste moj list primili u roku od 6 dana.

Hvala Vam najljepša na podastrtim osobnim podacima. Zapažam u prvome redu da je naša dobna razlika od 10 g. gotovo normalna, pa smo i tu jedan korak naprijed.

Sada, nakon što smo se s najglavnijim upoznali, mi ćemo opet postepeno postavljati pojedina međusobna pitanja i razjašnjavanja koja bi po odnosnom predmetu bila potrebna. Vi se nemojte ni najmanje ustručavati, nego me možete o svemu što Vas interesira pitati, a ja ću Vam na sve dati jasan odgovor.

Ja ću Vam sada postaviti jedno pitanje koje nije uobičajeno pismenim putem raspravljati, budući da je ono po naravi previše intimno, no pošto ga smatram važnim da pred nama bude diskutirano, mora biti baš pismeno. Na pr.: kod zrelih ljudi, koji svjesno stupaju u brak, 90% njih to čini radi stvaranja obitelji kao kontinuiteta porodične tradicije. Končno, iz obitelji se razvio cijeli svijet, pa o tome danas postoji jedna čitava filozofija koja tvrdi da su djeca najjači stup koji drži i usrećuje jedan bračni par. Pošto ova činjenica nije ni najmanje iluzorna, nego točno iz životnih opažanja napisana, ja se s njome 100% slažem i ističem da je i kod mene više od 90% razlog ženidbe baš obitelj. Kako Vi na ovu konstataciju gledate i da li se s njome slažete?

Izvršavajući obećanje, prilažem Vam moju sliku. Kako vidite, ne spadam ni među preružne ni među lijepe momke ili ljude. Ja također ne polažem mnogo na vanjštinu, nego naprotiv težim susresti dobro srce i plemenitu dušu. Međutim, kad sam bio mlađi, još iz školske klupe mislio sam sasma drugačije, kao na pr. da meni pripada najljepša djevojka toga kraja. To su bile pubertetske ambicije.

Gospođice Krunoslavo, bez obzira što naša stvar još nije dostigla odlučni vrhunac, a imajući u vidu Vaš logorski život, trebalo bi se zainteresirati kako bi se Vi toga života riješili. Toga radi budite dobri pa mi pošaljite podatke o vašem gospodinu tati: dan, mjesec, godinu i mjesto rođenja, zanimanje i t.d. Za starije ljude ovdje je vrlo otežčan ulaz, pa bi se radi toga trebalo već nešto poduzimati.

U očekivanju Vašeg cijenjenog odgovora, mnogo srdačnih pozdrava v. cij. roditeljima, a Vama napose želi sve dobro

Ivan

U drugom pismu koje sam odabrala, od 3. listopada 1950., formalan ton pomalo popušta i on piše:

„*São Paulo, 23/10. 1950.*

Draga Beba,

Nadam se da ćeš mi oprostiti što si uzeh slobodu izmijeniti naše dosadašnje oslovljavanje sa “Vi” na “Ti”, čime postadosmo per tu. Ako nas već prostorna dalečina toliko dijeli, neka se barem ovim “Ti” naši osjećaji više zbliže.

Tvoj dragi list od 14/10. primio sam jučer, koji me je jako obradovao, a naročito slike. Na slici pod starom lipom vidim jednu tvoju kolegicu pogledom u knjigu, koja vjerojatno stoji pred komisijom, pa se prije toga želi specijalizirati u nekoj novoj struci poput ti u mljekarstvu. Bože moj, divnih naših ratnih “pobjednika”, koji nam, istjeravši nas iz domovine, omogućuje poslijeratne stipendije po raznim njihovim logorima. Neka im dragi Bog sve to plati istim načinom, kao i za onaj dar progresivne demokracije i opustošenih domova naše drage Hrvatske, a nama dade snage i zdravlja da sretno izdržimo sve tegobe i napore do žuđenog povratka u našu novooslobođenu domovinu.

Sada nešto obćenito o ovdašnjim prilikama: Kad čovjek ostane bez svog rođenog doma, gdje god on došao sve mu se čini strano, pa mu se prije adaptacije rađaju koje kakve ideje o seljenju poput kod Cigana. Prvo vreme samo se sanja o nekoj obećanoj zemlji, koju još nije uspio pronaći, dok na koncu ne uvidi da su to sve puke iluzije. Taki je slučaj bio i kod mene kad sam stigao u Braziliju. Ovdašnje sveobće prilike kao: način života, običaji, gledanje na svijet, shvaćanja i t.d. mnogo su različitiji nego kod nas Europejaca.

Dok mi čitamo i razgovaramo o ratu u Koreji, Kini ili kojem drugom kutku globusa, ovi čitaju i govore samo o nogometu. – Nas u novinama interesira jedan članak o nar. gospodarstvu, tehnici, povijesti i slično, dok oni najradije čitaju događaje raznih ubojstava, neke zalistke policijskih romana i šport. Nesamostalni su kao nacija i sami sebe podcjenjuju. Sjevernoamerički utjecaj vlada na svim područjima narodnog života. Oni se čak u neku ruku

smatraju sjevernoameričkim vazalima. No to nije slučaj samo kod njih nego kod svih Južno Američkih država, izuzevši Argentinu i donekle Čile.

Ovdje ako hoćete nešto dobro prodati, najuspješnija je agitacija pred kupcima, da je dotični artikl američki. Ima mnogo stvari što njihova nacionalna industrija bolje proizvodi nego što Amerikanci, ali oni u svoje nemaju povjerenja. Imućne prilike kod ljudi ovdje mnogo su nerazmjerne. Postoji mnogo multimilijunaških obitelji, ali i takve sirotinje koja nema ni krova nad glavom, no to su pravi Braziljanci. Teško je ovdje ustanoviti onaj srednji stališ kao kod nas.

U gradovima i malo naprednijim mjestima civilizacija je na dosta visokom stupnju, a u kulturi mnogo zaostaju iza prosječnih evropskih država.

Klima je dosta raznovrstna i često promjenjiva. Kada je zimsko doba, zna često biti hladno skoro kao kod nas. Ljeta su dosta vruća, ali ne mnogo više nego kod nas. Međutim kako ovdje često pada kiša time se ljetna vrućina ublažuje, pa je klima snošljiva. Noći su jako ugodne. Sam grad São Paulo, naseljen je u većini Europejcima, najviše Italijanima i Nijemcima. Grad broji preko 2 000 000 stanovnika. Jako je velik i ima mnogo izgleda jednog velegrada. Smatra se inače kao jedan od svjetskih gradova koji se najrapidnije razvija. São Paulo je naročito poznat kao najveće industrijsko sjedište Južne Amerike.

Uzprkos svim spomenutim nedostacima, mogu ustvrditi da je Brazilija zemlja od velike budućnosti i pogodnija je od svih drugih Južno Američkih država, za stranca, koji ima ambicije da se materijalno podigne. Jedno od najboljih zanimanja ovdje je svakako trgovina, ali kad čovjek ima bazu da nešto počne, uz stručan i marljiv rad sve dobro ide.

Bio sam prošlog tjedna kod Delića. Pročitao sam im dio lista, pa su te dali lijepo pozdraviti, s tim da im oprostiš zbog onog lista. Odali su mi da dotični list nisu ni napisali. Isprika je bila dobra: gđa Magdalena to nije mogla radi slabog vida, a Meho je bio prezaузet u poslu. No mislim da su ti sad ipak pisali.

Prilažem vam 3 slike u grupi. Jednu sa izleta, jednu pred našom crkvom tamo gdje smo četvorica, a ostalo iz dvorišta mog pensiona.

U očekivanju tvog dragog odgovora, mnogo srdačnih pozdrava tati i mami, a tebi napose sve dobro želi

Ivo”

I tako su se nastavila nizati pisma među njima. Moja majka odustala je od Čilea i u srpnju 1951., na temelju jamstava koja joj je osigurao Ivan Šuto, iskrcala se u Santosu s broda *Santa Cruz*, kojim je putovala u trećem razredu, kao i većina iseljenika koji su napuštali te izbjegličke logore. Nedugo zatim postala je gospođa Krunoslava Štefanija Šuto.

Prilagodba novom životu također je imala svoje izazove. Moja majka, iz male i vrlo povezane obitelji, odrasla na plodnim i izdašnim zemljištima Bijeljine, i moj otac, rođen u Zmijavcima, na surovom kamenitom tlu dalmatinskog zaleđa, koji je sa 16 godina napustio dom i pridružio se onima koji su sanjali slobodnu Hrvatsku, praktički nije iskusio toplinu obiteljskog života i zato je za njom toliko čeznuo. Imao je blagost i osjetljivost koje su nadoknađivale taj nedostatak. Naučili su razumjeti vlastite razlike i poteškoće te su živjeli u slozi do kraja života.

Na početku braka dijelili su stan s još jednim parom. Iako su muškarci bili nerazdvojni prijatelji, koji su nekoć zajedno živjeli u istom pansionu, sa ženama to, kako se i moglo očekivati, nije uspjelo – njihove navike i disciplina bile su vrlo različite.

Preselili su se i postupno počeli graditi vlastitu kuću, koja je i danas u vlasništvu naše obitelji. Kao što je obećao, moj je otac omogućio da se cijela majčina obitelj preseli u Brazil. Obitelj Weinsauer otišla je u saveznu državu Paraná, a moji su baka i djed dugo živjeli s nama.

Moj otac promijenio je djelatnost, raskinuo partnerstvo u maloj metalurškoj radionici i počeo se baviti prodajom litografija, putujući po saveznoj državi Paraná. Tijekom njegovih putovanja, koja su trajala oko mjesec dana, Beba je brinula o svemu – o djeci, o do-

vršetku gornjeg dijela kuće, odlazila u središte grada po novac koji joj je slao putem banke iz mjesta u kojem se nalazio. U početku nije znala ni riječi, ali je brzo usvojila portugalski. Svoje je znanje dodatno usavršila s nama kada smo krenule u školu i na kraju ga je govorila s potpunom gramatičkom točnošću.

Budući da je vladala umijećem šivanja, radila je u radionici jedne Hrvatice u središtu grada, specijaliziranoj za zamjenu ovratnika i manžeta muških košulja, a također je pomagala ocu ojačavajući litografske otiske lijepljenjem tkanine na poledinu. U tom su joj razdoblju moji baka i djed bili velika potpora i pomoć.

One godine kada smo moja sestra Antonia Jadranka i ja krenule u školu, rodio se moj brat Domagoj Ante Mario Šuto i tako se obitelj proširila. Dvije godine kasnije nećakinja mog oca, Mirjana Šuto, kasnije Deur, koja je ostala bez roditelja, došla je živjeti s nama i ostala sve dok nije osnovala vlastitu obitelj.

San o slobodnoj Hrvatskoj prožimao je svaki dan života moga oca. Radio je neumorno na okupljanju Hrvata, bio je u stalnom kontaktu s udrugama hrvatskih iseljenika diljem svijeta i bio jedan od osnivača najstarije hrvatske udruge u Brazilu – *Croatia Sacra Paulistana*. Nažalost, nije dočekaio slobodnu Hrvatsku – preminuo je 12. veljače 1981.

Moja majka radila je do posljednjeg dana svoga života, kod kuće i u *Hrvatskom domu*, brinući se o unucima. Gdje god bi bila, njezina je prisutnost bila snažna: po energiji, spremnosti da radi i pomaže, po odlučnosti s kojom je iznosila svoje stavove, po stalnoj težnji za skladom i mirom. Fizički nas je napustila 20. svibnja 2003., ali njezino djelo, njezina poučavanja i sposobnost prenošenja mudrosti i hrabrosti ostaju s nama – kao i njezin vrt i njezini slasni recepti.

Krunoslava u maloj tvornici lutaka.

Krunoslava i njezina djeca Dubravka, Jadranka i Domagoy te snaha Márcia.

Drugi dio

ONE KOJE SU POKAZALE ODLUČNOST

*Priče majki, baka i žena koje su prenijele jezik, običaje, vjeru i
načine opstanka u svijetu*

Jagino srce

Adriana G. Kantolic

Licitarsko srce i stara fotografija Kutine.

Jaga je skinula naočale i ostavila ih na stolu. Spremila je pismo u džep svoje pregače i pogledala kroz prozor. Sunce je milovalo njezino čelo s blagom naznakom da se ljeto približilo kraju. Od krošnji hrastova još nije mogla vidjeti obzor, ali uskoro će opasti lišće pa će se u sumrak moći vidjeti najljepši zalasci sunca. Približila se komodi i pogledala slike, muž je imao ozbiljan pogled iznad svog zavinutog brka. Kćer Marija, zauvijek djevojčica, skoro se više nije vidjela. Uzela je Stevinu sliku, svog sina, koji je od njih troje s fotografija jedini još živio *na ovome svijetu*. Ako je *daleko mjesto* zvano Argentina, tamo gdje se *on skrasio*, pripadalo *istom svijetu* u kojemu je ona živjela. Uznemirena nevremenom koje joj je uzbukavalo misli, pokrila se rupcem i izašla iz kuće.

Iako je već nahranila kokoši, ponovno je napunila hranilice novim zrnjem. Bacila je pogled na torove, koji su sada bili prazni, prisjetivši se vremena kada je za svoju četveročlanu obitelj uzgajala svinje i purane za svetkovine. U kutu dvorišta gdje je obično imala vrt, sada je raslo zapušteno žbunje. Uzgajala je domaće životinje i povrće koliko je mogla, dok joj onemoćalo tijelo nije reklo – dosta! Da je Stevo ostao na obiteljskom ognjištu, bio bi joj pomogao oko kućnih poslova, ali ona mu je dala priliku da se nastavi školovati i da izabere svoj vlastiti put. Kao mali nikad nije prigovarao što je dugo morao pješačiti od *Šartovca* do *Kutine* kako bi pohađao školu, pa čak ni u one dane kad je kišilo ili sniježilo. Bio je odličan učenik i kad je završio osnovnu školu, zaslužio je povlasticu da nastavi srednjoškolsko obrazovanje. Jagina braća su joj sugerirala da ga pošalje u Pomorsku tehničku školu u Rijeku kako bi izučio zanat, što će mu kasnije omogućiti siguran posao. U početku ju je zabrinjavalo što je toliko vremena daleko od kuće, ali Stevi se jako sviđala ideja da provodi dane školujući se uz Jadransko more. To je bio prvi oproštaj!

Svako ljeto Stevo se vraćao, viši, ljepši i pametniji; pomagao joj je oko popravaka kuće; uživao u njezinim slasticama, a kad bi odlazio, poljubio bi je u čelo. Oboje su znali da će se ponovno uskoro vidjeti, ali bilo je drugačije kada je iselio. Tada se nisu mogli ni oprostiti.

Krenula je do kuće nećaka Ive, nastojeći da joj tuga za jedinim sinom ne obuzme dušu. Pogledavši ispred sebe put koji je u međuvremenu asfaltiran, sjetila se obiteljskih zgoda kada su se muškarci vraćali s posla. Kad bi čula zvuk kola kako se približavaju brežuljku, Jaga je trčala umiti se i staviti čistu pregaču kako bi dočekala muža i braću, koji bi onda zajedno popili čašicu likera dok su se Stevo i Marija penjali na šljivu. A sada, automobili su brzo prolazili ne obazirući se na zvukove prošlosti. Nije se čulo odzvanjanje konjskih kopita ni glasova muškaraca. Smrt je odnijela jednog po jednog mladića i otela joj i kćer Mariju, ne smilovavši se niti njezinoj djevičanskoj ljepoti. A Stevu, dragog Stevu, tko joj ga je otrgnuo od nje? Je li to bio rat? Je li to bila mržnja? Nije li to ironija sudbine, baš kao veliki podsmijeh života; kakva je to bila *ljubav*!?

- Ajmo *Sokole* – rekla je psu. Bio je star kao i ona; životinja se lijeno digla i pogledala je očekujući upute.

- Idemo kod Ive.

Sokol se približio cesti i počeo hodati uz rub ceste, prkoseći prometu. *Sokol* je uvijek hodao ispred Jage; tako se ona osjećala sigurnijom. Znala je da će pas svojim uspravnim držanjem glave i prekrasnom kovrčavom dlakom privući pažnju vozača; na prvi pogled izgledao bi im kao strašan crni vuk iz priča za djecu, pa bi usporili da ga bolje vide. Približavajući mu se, zamijetili bi njegov izazivački pogled i usporili bi da ga ne uznemire. Na taj način automobili bi, sustižući Jagu, pored nje malo sporije prolazili. *Sokol* je bio njezin štit, njezin zaštitnik.

Kad je stigla do kuće nećaka Ive, ususret joj je izašla Đurđa, Ivina žena, s malim Goranom na rukama. Jaga ju je voljela kao vlastitu kćer i znala je da ona nju voli kao majku. Kad je bila malena, Đurđa je izgubila sve u ratu, ali je kao ratno siročće, od trenutka kad je došla u ovu udomiteljsku obitelj, bila dobre duše. Nije bilo bolje kuharice od nje, bila je najvrjednija u pomoći životinjama pri rađanju mladih i jedina koju je Ivo pustio blizu kad je pripremao kobasice. Kad je vidjela Đurđin osmijeh, Jaga se bolje osjećala.

- Ivo, stigla je tvoja teta! – doviknula mu je Đurđa. Ivo je izašao iz tora raširenih ruku. Bio je mlad čovjek, najviši u prilično stasitoj obitelji i imao je jako dubok glas od kojeg su se mogle tresti planine. Kad je Stevo otišao, Ivo je tek učio hodati; ali da se sada ponovno sretnu, prepoznali bi se isti čas: Ivin osmijeh i dalje je bio nježan i nevin kao kad je bio mali, a oči je imao kao Stevo, tko bi ih mogao zaboraviti?

- Koje novosti nosi moja omiljena teta?

- Stiglo mi je pismo iz Argentine.

- Jako dobro! Je li poslao novac? Ako trebate ići u poštu da ga podignete, mogu vas sutra povesti do Kutine. Nemojte ići pješice...

- Tisuću puta išla sam sama. To je samo pet kilometara. Cijeli život pješaćim taj komad puta i *Sokol* će me pratiti.

- Taj pas vidi manje nego vi! Ne brinite, sutra ću vas odvesti. Uđite na čaj s Đurđom, a ja ću završiti oko svinja.

Prizemlje kuće bilo je za alat i sijeno za životinje i dok su se gradili novi torovi tamo su privremeno bile smještene životinje. S teškoćom zbog starih koljena Jaga se jedva popela stepenicama do blagovaonice. Tamo ju je čekao njezin omiljeni čaj od šipka. Čim je Jaga sjela, malena Ljilja joj se popela na krilo i počela se igrati s resama na njezinom rupcu. Đurđa je naslutila da Jagu nešto muči.

- Nešto se dogodilo?

- Traži da se odlučim. Kaže da sad ima dovoljno novaca da mi kupi kartu za Argentinu, ali da nakon toga nije siguran hoće li mu uštedevina biti dovoljna za život. Tamo je ekonomska situacija vrlo nestabilna. Zašto nije otišao negdje drugdje?

Nakon rata, zemlje Sjeverne Amerike – Kanada i SAD, ali i zemlje Južne Amerike primile su hrvatske izbjeglice. Stevo joj nikad nije puno pričao o vremenu dok je bio zarobljen u izbjegličkom ratnom kampu kojim su upravljali Britanci; ali točno je da nije htio

emigrirati ni u jednu zemlju gdje se govorio engleski. Pretpostavio je da će mu španjolski biti lagan za naučiti i odlučio je otići u Argentinu. Na kraju krajeva, trebalo je to biti na par mjeseci.

- Nije mu tako loše, zar ne? Rekla si da je stigao 22. prosinca i da je već na svetog Stjepana pred kraj godine radio. Prošlo je... koliko godina?

- Dvadeset osam. Otišao je u Argentinu četrdeset sedme. Nisam ga vidjela otkako su mu dali zadnji vojni dopust, kad je došao kući za Novu godinu četrdeset treće. Nakon toga, više me nije mogao posjećivati. Prošlo je više od trideset godina otkako ga nisam vidjela...

Jaga je sklopila ruke i ispreplela prste kao kad je molila za sina dok je bio u ratu. Kad je strepila nad njegovim životom. Drhtala je kad je čula da je napustio domovinu i krenuo preko Jadrana između gustih morskih mina, dok mu je artiljerija pucala za leđima. Zahvaljujući majčinoj molitvi, Stevo je kao izbjeglica sretno stigao u Italiju. Italija... s druge strane mora. Kako je tada bio blizu vlastite majke i domovine! Sad ne može ni izmjeriti golemu udaljenost koja ih razdvaja.

- A vi, što želite? – pitala ju je Đurđa, stavivši ruku na staricu.

- Ja bih željela da on dođe, da se on vrati. Ali kako se tamo oženio, shvatila sam da tamo pušta korijenje. Onda su došli unuci...

- Je li vam poslao slike djece? – Đurđa je htjela ublažiti ritam razgovora kako bi izvukla Jagi osmijeh na licu. Stevo je poslao sliku njezinog najstarijeg unuka kad se rodio: mršav i plavokos, isti otac. Zatim se rodila djevojčica, imala je isti osmijeh kao Stevo, bila je prekrasna. Treće dijete je sličilo majci, crne kose s uvojcima. Pratila je kako joj rastu unuci na drugom kraju svijeta putem pisama i kroz anegdote koje joj je sin opisivao u pismima.

- Ovaj put nije mi poslao slike. Samo pismo i novac. Ali

u pismu mi kaže da ga je najmlađa kćer zamolila da napiše par riječi meni u njezino ime. – Jagine oči su se zamutile i dala joj je pismo da ga pročita.

- „*Draga bako – čitala je Đurđa. – Tvoja sam najmlađa unuka. Svi ovdje jako želimo da dođeš. Ima jedna soba posebno za tebe koja te čeka. Mala je, ali se kroz prozor vidi naš vrt. Mama je već posijala cvijeće cinije, koje je posijala u jesen, tako da će, ako dođeš krajem godine, biti u cvatu. Braća i ja ćemo te naučiti španjolski tako da nam ispričaš priče o tvom mjestu. Volim te puno i želim te zagrliti*”.

Dok ju je slušala kako čita pismo, Jaga je odlutala pogledom na sliku svog brata koji se smiješio iznad televizora. On joj je pomogao kad je ostala udovica s dvoje male djece. On joj je pomagao donositi sve teške odluke u životu. Sada ga nije bilo i budućnost joj se činila kao ponor u koji se bojala baciti. Imala je dugačak život i sanjala je svaki dan da će ponovno vidjeti sina. Uvijek ga je zamišljala kako kuca na vrata, grli je u vrtu i zajedno šecu brežuljcima *Šartovca*.

- Ne znam bi li mi se tamo svidjelo – kaže Jaga napokon – Oduvijek živim u ovom selu, to je jedino što poznajem. Tu su i grobovi moje kćeri Marije i njezinog oca, moga muža. I počivaju u miru moja braća. A mi koji jesmo, zajedno smo. Tamo ne poznajem nikoga.

- Poznajete svog sina.

- Ali sada je drugačiji. Više ni kose nema. – Lagani osmijeh ocrtao se Jagi između naboranih obraza i osjetila je da se zahvaljujući Đurđi javljaju proplamsaji dobrog raspoloženja koje je još uvijek njegovala njezina duša. – Postao je muž. Stvorio je obitelj.

- Njegova obitelj će vas sigurno voljeti. Pogledajte što je malena rekla.

Jaga je osjetila da joj sin čupa dušu pozivom iz tog pisma s druge strane oceana. Zamišljala je kako je sin čeka u zračnoj luci i

stoji kraj žene koju mu je podarila njegova, odnosno njihova nova domovina. Zamišljala je troje unuka kako skaču od veselja kad je vide i trče joj u zagrljaj. Najstariji da joj pomaže oko kofera. Svaka djevojčica kako je drži za ruku kako bi čvrsto hodala. Ali, dok ju je sinov poziv gurao kao snažna plima, osjetila je kako joj noge propadaju u zemlju i nije se mogla pomaknuti.

- Pa dobro, ne morate to danas odlučiti, zar ne? Dođite, idemo van, dolaze gosti, slikat ćemo se s rođakinjama.

Jaga i Đurđa izašle su u vrt. Brežuljkom su se spuštale šogorica, kćer i unuka. *Sokol* im je krenuo u susret tražeći da ga maze. Sun-
cem obasjane, tri generacije žena su se približavale, smijući se i pričajući sve u isti glas. Kad ju je ugledala, mala Anika je potrčala prema Jagi.

- Gle što sam danas naučila u školi – rekla je djevojčica. Dala joj je licitarsko srce, tradicionalni kolačić u obliku srca koji se pretvorio u simbol ljubavi i pripadanja hrvatskom narodu. – To je za tebe. Otkinuo mi se dio šećera, to ti ne smeta, zar ne?

Jaga je držala kolačić u obliku srca u svojoj ruci i gledala ga zahvalno. Imao je crveni i sjajni preljev, kao da ima vlastitu svjetlost, i bijele zavojite linije koje su ukrašavale kolačić. U sredini srca djevojčica je pažljivo napisala ime grada Kutina glaziranim šećerom. U njezinom srcu koje joj je još kucalo u prsima, nalazilo se isto ime na povlaštenom položaju kroz cijeli život.

- Dođite djevojke! Jaga, sjednite u sredinu. Ivo, dodi nas slikati!

Jaga je koračala prema grupi rođakinja koja ju je čekala da se slikaju. Osjećala je da joj se glasovi zapliću u prsima, da joj se miris polja isprepliće s njezinim dahom i da zrak koji je okružuje gotovo opipljiv na vrhovima njezinih prstiju. Stevo bi je razumio i možda joj se unuci ne bi naljutili ako ona ne prijeđe ocean da ih upozna. Osjećala je da je sudbina već zapisana te da u vrijeme kad će se njezin sin vratiti, nje više neće biti. Ali znala je također da će unuci, kad upoznaju zemlju i prošeću zelenim brežuljcima, razu-

mjeti zašto je odlučila ostati u *Šartovcu*. Stisnula je čvrsto kolačić u obliku srca i nasmiješila se gledajući sliku.

Žene u obitelji Jančić u *Šartovcu*, Kutina. U sredini Jaga, 1975.

Nevidljivi mostovi, ljubav te čeka na obje strane

Claudia Ostric

Rođakinja i ja palimo svijeću na obiteljskoj grobnici: to je bio simbol obiteljskog povezivanja onih koji su ostali i onih koji su otišli u Ameriku.

Poglavlje I.

Kad se čini da tvoje misli netko sluša

Jedno jutro, kao i svako drugo jutro, upalila sam auto, vozila dvadeset minuta, stigla na posao, pozdravila recepcionarku, popela se stepenicama do ureda, pregledala termine i program posla za taj dan i otvorila elektroničku poštu. Primila sam e-mail od jednog od braće pod naslovom: *Imam iznenađenje za tebe*. Emocije su me obuzele i obavile plaštem sjećanja, nadom, srećom; nisam vjerovala svojim očima i slikama koje su bile u privitku. Odrasla sam slušajući drugi jezik, gledala kako moja baka obrađuje zemlju iza kuće, uzgaja kokoši i zečeve, priprema kiseli kupus s puno rituala oko pripreme zimnice. A kasnije smo željno iščekivali da se kupus ukiseli u bačvi. Uvijek mi je privlačila pažnju vinova loza koju su imali u nastavku kuće poput nadstrešnice, koja je osim grožđa davala i lijep hlad.

Za ručkom je kruh bio domaći koji je baka napravila i narezala na debele šnite. Braća i ja smo se pitali: *Zašto reže kruh na tako velike šnite?*

Otac nam je stalno prepričavao svoje doživljaje iz vremena prvih sedam godina provedenih u Hrvatskoj, iz vremena kad je njegova baka pažljivo dijelila hranu kako bi bilo dovoljno za sve, za vrijeme rata i neimaštine; kako je on proživljavao svoje prve godine očekujući novosti od oca koji je otišao u Ameriku; kako je njegovo putovanje brodom prema Argentini s majkom bilo dugačko i kako je morao naviknuti svoj sluh na riječ koja je pogrdno zvučala, a kojom su mu se obraćali „el gringo“ (dôdoš, dotepenac).

Kad više nije bilo na ovome svijetu onih koji su mi ispričali tolike priče kad sam bila mala, zapitala sam se kako stupiti u kontakt s očevom rodbinom, gdje ih potražiti, kako komunicirati s njima jer sam znala vrlo malo o jeziku svojih predaka, tek nekoliko riječi na hrvatskom jeziku. Danas su ta pitanja dobila odgovore.

S druge strane oceana, u zemlji mojih predaka, netko je gledao prema Americi i tražio svoju rodbinu. Njezino ime bilo je Diana i

učinila je velik korak da nas pronađe. Slike koje sam primila kao potvrdu da pripadamo istoj obitelji bile su identične onima koje smo imali kod kuće, uspomena na ponovni susret djeda i bake s obitelji u Hrvatskoj kad sam bila djevojčica, a oni su onodobno posjetili svoju rodnu zemlju nakon četrdeset godina.

Tu noć kad sam legla, stavila sam ruke na prsa, sklopila oči, zahvalila i glavom mi je počeo prolaziti jedan film.

Poglavlje II.

Put hrabrosti

Bila je zima, padala je hladna kiša, a kraj vatre mladi par je pričao o svojoj budućnosti. Na licima su im znakovi umora i brige. Držala je na rukama malo dijete kojem su dali ime Ivan i, dok ga je dojila, svijetle oči su joj postajale suzne, u grlu grč, a u sebi se pitala: što će biti s nama?

Živjeli su u selu *Blizna* u Hrvatskoj. Uskih i kamenih ulica; malih kuća s krovom od crijepa, svježih ljeti, a toplih zimi. Obiteljske kuće su gledale na zajedničko dvorište gdje je vinova loza stvarala hlad u onim vrućim ljetnim danima i štitila obiteljsko okupljanje. Na tom mjestu Marko i Iva su odlučili spojiti svoje živote i osnovati obitelj.

Bilo je to 1930-ih i onodobna svjetska kriza je jako utjecala na obiteljske situacije, pa tako i na ovu obitelj. Živjeli su od poljoprivrede i malo domaćih životinja koliko su mogli uzgajati; to više nije bilo dovoljno za prehranjivanje cijele obitelji, a sve se činilo da dolaze još teža vremena. Marko je pogledao svoju mladu ženu i rekao joj:

- Odlučio sam. Za nekoliko mjeseci, kad skupim novac za putnu kartu, idem u Ameriku. Moj brat i drugi poznanici rade tamo i može se zaraditi jer kažu da ima puno posla.

Iva nije mogla prikriti očaj. Imala je jedva 18 godina i rekla je Marku:

- Što će biti s malim Ivanom i sa mnom? Koliko će vremena proći dok se ponovno ne vidimo? A gdje se nalazi to mjesto kamo ideš?

Marko ju pogleda u oči i kaže: – Draga Iva, znaj da ste vi pokretač mog života. Moja rodbina će brinuti o vama. Nastojat ću raditi od jutra do mraka kako bih vam uskoro poskao novac za put u novu zemlju zvanu Argentina.

Pažljivo je slušala kako joj Marko uzbuđeno priča o toj novoj avanturi. On je bio jak čovjek, čvrstih uvjerenja, a ona njegova velika družica. Uzeli su se za ruke i sa suzama u očima stopili se u vječni i tihi zagrljaj.

Stigao je dan oproštaja, poput priče svih iseljenika: onaj koji odlazi s toliko iluzija, toliko hrabrosti i odvažnosti; s druge strane – onaj koji ostaje, onaj koji čeka, onaj udaljen u tišini, onaj koji čeka pismo s vijestima.

Sedam godina kasnije stigao je brod pun doseljenika u argentinsku Patagoniju. Među tolikim osobama različitih nacionalnosti jedna žena i dijete očajno su posvuda tražili jedan pogled: Markov pogled.

On ih je pronašao pogledom, trčao prema njima da ih zagrli. Taj zagrljaj je bio toliko jak, dug i tih. Obećanje se ispunilo: ponovno su zajedno! Pogledao je svoju lijepu ženu duge zapletene kose; pogledao je svog sina visokog, vitkog, valovite kose. Dijete koje je tada ostavio sada je dječak. Vrijeme je svima prošlo. Ostali su ožiljci na srcu zauvijek, ali sada se spajaju u novom zagrljaju kako se nikada više ne bi razdvojili.

Duboko je disala uzbuđena zbog susreta sa svojim voljenim. Promatrala je njegovo umorno lice, ruke grube od posla.

Obukao je najljepšu odjeću za susret. Hodali su laganim korakom noseći kofere te stigli u novi dom.

Iva je ušla u kuću i promatrala je. Srce joj se stisnulo; obuzeli su je razni osjećaji: veselje što su ponovno zajedno, neizvjesnost zbog onoga što ih čeka, tjeskoba zbog onoga što je ostavila za sobom.

Marko im je rekao:

- Nije bilo lako sve ovo vrijeme, ali ova zemlja nas je primila i prima nas raširenih ruku. Ovo će biti novi dom gdje će Ivan rasti, osnovati svoju obitelj i gdje ćemo mi ostarjeti.

Pala je noć, zapalili su svijeću i novo poglavlje njihovih života je počelo.

Poglavlje III.

Spajajući krajeve

Avion je počeo slijetati. Ugledali smo kuće crvenih krovova, obalu Jadranskog mora i svaki čas bi kotači mogli dotaknuti pistu aerodroma u Splitu. Srce mi je jako kucalo; približava se trenutak koji sam godinama čekala. Autobus nas je prevezao od aviona do zračne luke; iz aviona smo izašle Sofia, moja jedinica; Beatriz, njena baka po ocu; i ja.

Gledam prema prvom katu, vidim kako mašu brojne ruke. Nema sumnje: to su oni, moja hrvatska rodbina.

Rođakinja Diana koja nam je jednog dana poslala e-mail pun emocija, slika i veselja jer nas je pronašla, nestrpljivo nas je čekala sa svojom obitelji.

Naši djedovi bili su braća, a 1930-ih, kada su se razdvojili u Splitu, u Hrvatskoj – nisu znali hoće li se ikada ponovno vidjeti. Ne samo da su se uspjeli vidjeti godinama kasnije, zagrliti se, biti sa svojom rodbinom, nego se danas, 2013., spajamo u ogromnom i emotivnom zagrljaju mi – njihove unuke – jedna rođena u Hrvatskoj, a druga u Argentini.

Kad smo došli u kuću kod rodbine, bila je ondje jedna mršava i sitna žena, duge bijele kose koja je – kad je shvatila da sam ja Ivanova kćer – počela na hrvatskom govoriti: *Moja Claudia, moja Claudia!* Milovala mi je kosu, ljubeći me. Bila je to djedova sestra. Na trenutak kao da su djed i baka bili sa mnom. Sljedeće jutro pripremili su nam obilazak zavičaja naših predaka koji će zauvijek ostati u mom srcu: dan kada sam ušla u selo, u kuću gdje su živjeli moji djed i baka i gdje se rodio moj otac.

Teško je riječima opisati tako duboke osjećaje koji se miješaju u trenutku kad sam zahvalila što stojim na tom svetom mjestu. Osjetila sam divljenje hrabrosti onih koji su otišli u potragu za boljom budućnosti i na neki način odala sam im počast, prva od moje generacije – kročivši tom zemljom, od tog trenutka i mojom zemljom.

Izvorna kuća bila je malena; sačuvali su je takvu kakva je bila.

U produžetku kuće i kao nadstrešnica bila je vinova loza koja je, osim grožđa, davala i lijepi hlad. Tada sam shvatila da je moj djed u novom prekooceanskome zavičaju kopirao maleni, ali ujedno značajan detalj na svojoj kući kako bi se vjerojatno osjećao bliže svojoj staroj kući i obitelji.

Odjednom su složili stol pod vinovom lozom, obilje hrane i netko je donio domaći kruh kao onaj koji je pekla moja baka. Izrezala ga je na velike šnite i kad sam htjela odrezati dio, kažu mi: ne, pojedi sve. Tada sam shvatila da je moja baka sačuvala taj običaj do svojih zadnjih dana.

Kasnije smo u drvenim kovčezima tražili narodne nošnje koje je čuvala moja baka. Posudili su mi jednu, a druga baka je obukla drugu nošnju i odjednom smo na terasi zajedno plesale hrvatski narodni ples. Na našim licima vidjela se potpuna sreća; sigurna sam da nismo samo nas dvije plesale, već svi koji fizički više nisu bili tu s nama.

Na kraju popodneva u tom selu, rođakinja Diana ušla je u kuću, izašla i donijela nešto u svojim rukama. Predala mi je to i rekla: Ovo je od tvog djeda, on je to zaboravio kad je bio ovdje u posje-

tu, i kad je otišao, držala sam to u rukama i mirisala kao da je još uvijek bio kraj mene.

To je bila djedova posudica za čaj *mate*, ukrašena plavom bojom i bijelim točkicama.

Dok sam držala posudicu u rukama, suze su mi došle na oči.

Diana mi je rekla neka to ponesem, a ja sam joj odgovorila da će posudica ostati tamo gdje ju je moj djed ostavio. Meni je to simbolički značilo da se svaki put kad želimo možemo vratiti.

Jedan od zadnjih dana bio je odlazak na groblje. Na brežuljku je dominirao crkveni zvonik. Popodne se bližilo kraju, Sunce je nježno milovalo našu kožu. Diana je potražila svijeću kako bismo je zapalile, rukama smo je morale obgrliti da je povjetarac ne ugasi. Sofia je fotografirala taj trenutak.

Ova slika naših spojenih ruku meni znači spajanje obitelji. Osjećam da smo sada svi zajedno, i mi iz Amerike i oni iz Europe, te da obiteljska duša počiva u miru.

Poglavlje IV.

S druge strane mosta

Godine 2020. svijet se zaustavio. Najava pandemije nas je sve začudila, nismo znali što se događa i sve je bilo puno pitanja. Sofia je za par dana trebala ići na avion za Australiju, tamo ostati godinu dana, ali njezini planovi su se izjalovili.

Bila joj je teška ta godina. Shvatila je da mora preoblikovati svoje ideje, baviti se nečime i čekati pogodnu priliku.

Prošla je godina dana, nazvala me i rekla:

- Mama, kupila sam putnu kartu, idem u Hrvatsku za mjesec dana.

Obuzeli su me razni osjećaji, počela sam osjećati blizinu djeđa, bake i oca, razmišljati kako je bilo u ona vremena kad su oni krenuli za Ameriku, tu daleku zemlju, kad su komunikacije bile putem pisama koja su dugo putovala, a tamo su morali naučiti novi jezik, steći nove prijatelje, započeti novi život.

Kao oproštaj napisala sam pismo Sofiji i navela joj: – Na ovo putovanje ne ideš sama, idu s tobom svi tvoji preci; tvoja prabaka, pradjed i tvoj djed koji su prije puno godina krenuli tim putem iz Hrvatske u Argentinu. Danas se vraćaš s njima.

Za to vrijeme u Splitu, u Hrvatskoj, obitelj se pripremala da je primi s puno ljubavi. Stigao je dan oproštaja, dan velikih, dugih zagrljaja. Moja malena je bila spremna za let. Iako joj to nisu bili prvotni planovi, osjetila sam mir, osjetila sam snagu podrijetla.

Taj dan njezina baka po ocu, Beatriz, vidljivo uzbuđena mi je rekla: – Jesi li vidjela *Nevidljivi most* koji se stvorio? Mi se opraštamo od nje u Argentini, a druga njezina obitelj dočekuje je u Hrvatskoj.

Poglavlje V.

Grlim vas dušom

Pala je noć. Zatvaram drvenu *lesu* svog novog doma, dižem pogled prema nebu i vidim lijepi puni mjesec. S tom slikom u mislima gasim svjetla, mislim kako je bio dugačak dan i idem u krevet.

Legnem, zatvorim oči, stavljam jednu ruku na prsa i disanje mi postaje sve sporije i blaže.

Odjednom vidim sebe kako hodam prema mjestu gdje zemlja izgleda suha. Vide se brežuljci i čuju se valovi koji stvaraju pjenu na obali mora. Odjednom nešto zasvijetli na moru, izgleda kao odsjaj mjeseca, ali postaje sve intenzivnije. Gledam pažljivo, jer izgleda kao da netko hoda po toj svjetlosti. Kako se približava, vidim ga sve bolje, to je moj djed s kožnim koferom, tamne kose i

uspravnog držanja. Vidim ga odlučnog, prolazi kraj mene s drugim muškarcima i pričaju o poslu. Želim ga zaustaviti, ali nije moguće.

Još netko dolazi, mjesec jače obasjava more i dolazi još osoba. Disanje mi se ubrzava, srce kuca jače. Dolaze dvije osobe, žena duge kose sakupljene u punđu i dijete plave kovrčave kose. Naravno da ih prepoznajem, to su moji baka i otac. Na licima im se vidi veselje, dolaze s koferima, prolaze kraj mene. Promatram kako im moj djed ide u susret i stapaju se u beskrajnom zagrljaju. Samo ih gledam u tišini s puno osjećaja.

Čekala sam ih na kraju mosta, hodali su s osmijehom i iskrama u očima. Zastali su predi mnom, zagrlila sam ih i rekla: – Hvala vam za hrabrost, danas je cijela obitelj u miru, svi smo dobro, volim vas.

Oni nisu odgovorili, samo su nastavili dalje i kako su hodali, taj most je nestao.

Iduće jutro probudila sam se. Imala sam dubok san. Zamijetila sam da su se mišići moga lica opustili, pojavio se blagi osmijeh na njemu i osjećaj mira.

Ako je moja misija bila da spojim dijelove obitelji i da prođem tim *nevidljivim mostom*, ostvarila sam to.

Dijana, šogorica mog djeda i baka moje rođakinje. Ovu nošnju je nosila na svom vjenčanju.

Žena koja je uvijek plakala

Silvana Petrinovic

Stanka i Ivan.

Ivan, Stanka i Ružica.

More je promatrala u tišini.

Za nekoliko dana Stanka će se preseliti kod svekra i svekrve jer su Ivan i Stjepan odlučili krenuti za Ameriku. Rat je bio neizbježan i nijedan nije bio ratobornog karaktera kao ostali članovi obitelji koji su se priključili partizanima. Društvo se cijepalo između dviju strana, između dviju iluzija.

Nacisti su htjeli zauzeti zemlju njihovih predaka, pa iako je imala plave oči i plavu kosu poput klasja žita, Stanka je znala da nema nikakve veze s njima.

Vjenčali su se jako mladi; ona ga je ludo voljela, ali Ivan se nije dobro osjećao; noćima je bdio s mlađim bratom i planirao odlazak prije nego što ga unovače jedna ili druga strana. Predosjećajući oproštaj uz jake bolove u trbuhu, Stanka se popodne vratila kući koja se u zalascima sunca nalazila u sjeni dvorca, tihog čuvara njihovih leđa.

Mala Ruža ju je primila za ruku ne shvaćajući zašto toliko vremena provodi kraj mora pa se ne može igrati sa svojim sestričnima u selu.

Ružica je jedino znala da će se njezin otac ukrcati u smjeru neke daleke zemlje i da majka zato plače dan i noć. Nije razumjela zašto odrasli šapću niti zašto se more činilo veće nego ikada.

Dok je ona brojala kamenčiće i crtala ribice na plaži, dani su se redali kao vojnici u koloni. Najava ratnog sukoba kucala je na vrata Jadranskog mora, ali Ružica je samo slušala šum valova i maminu olujnu tišinu.

Stigao je dan oproštaja.

Obitelji su se uputile prema luci odakle je isplovio brod koji će ih odvesti u Rim, a tamo će Sredozemljem na neki način doći do Iberijskog poluotoka.

Ivan je poljubio Stanku u obraz i na uho joj šapnuo da će poslati nekoga po nju i da je nikada neće napustiti.

Luka Petrinović, njezin svekar, promatrao ih je sa šeširom u ruci i ljutitog izraza lica koji je Stanku plašio. Do njega je Ana, Ivanova i Stjepanova majka, svako toliko briznula u plač s velikom boli gledajući kako joj sinovi odlaze, ostavljaju zemlju u kojoj su se rodili. Budućnost je bila toliko neizvjesna kao što to uvijek i biva.

Čvrsto je držala Ružicu za ruku jer ništa nije razumjela. Stanka je osjetila neobičnu kretnju u svom trbuhu. Tada je shvatila da joj odlazak muža ostavlja još jedno dijete.

Kako će odgajati dvoje djece bez muža? Nešto joj se u duši prelomilo. Iako joj je sudbina pokušala pomoći da to popravi, to nešto ju je i označilo: plač, ludilo, tuga, napuštanje, spasonosna vjerovanja... i puno boli. Uznapredovala trudnoća najavila je dijete koje se trebalo roditi jer je Stanka prestala brojati mjesečnice, tjedne i mjesece.

Tog prosinca jako je sniježilo. Na kalendaru je bio broj 15: Ivanov rođendan, dan na koji je stigao u Južnu Ameriku živ. Očaj nikad nije dobro društvo! Kretanje u njezinom trbuhu dovelo je do rođenja malog Ivana 15. prosinca.

Bio je lijepo dijete bijele puti poput mlijeka, plavih očiju kao dva komadića neba.

Stanka je jedva jedvice sakupila posteljinu prljavu od poroda. Pokrila je njegovo drhtavo tijelo vunom, podojila maloga... Kad ju je Ružica pitala zašto plače, Stanka si je dotaknula trbuh, nije odgovorila. Samo je osjetila da se nešto u njoj ugasilo tamo gdje je živjela nada... i ostavila Ružicu na nemilost budućnosti.

Ivanova pisma dugo su putovala. Stanka ih je opsjednuto čitala i močila suzama sve dok se tinta nije razlila, a riječi se pretapale jedne u druge, nečitke kao da ih san briše.

Mali Ivan bio je dobro dijete bez plača i posebnih zahtjeva. Spavao je s bratićem Dragom, ponekad sa sestrom koja se počela pretvarati u ženu, a oboje nisu shvaćali zbog čega ta promjena.

Ljeta su bila noćna mora za dvoje djece bez oca: bez muškarca da ih čuva nisu mogli ući u more. U mjestu ribara i pomorskih trgovaca dvoje djece koja ne znaju plivati nije bilo dobrodošlo.

Stanka je živjela kod Petrinovića, kako je bio običaj za udanu ženu, ali je plakala također jer nije mogla biti sa svojim sestrama Jerčinović. Običaj plakanja postao je dio njezinog života. Stanka se zatvarala u najhladniju sobu kuće gdje je vjetar s Jadranskog mora ulazio kroz pukotine. Drhtavim rukama otvorila je zadnju kovertu koja je stigla iz Amerike i prije nego što je počela čitati, već je plakala.

Ivanove riječi nestajale su pod njezinim prstima kao da tinta želi pobjeći s papira.

„Poslat ću po tebe“, pisalo je u jednom retku, ali kad je stigla do kraja, rečenica se pretvorila u lokvu suza koju je bilo nemoguće protumačiti. Poslije je spremala pismo u drvenu kutijicu zajedno s ostalim pismima. Svake noći ih je ponovno čitala; svake noći sve je manje razumjela. Kad je sve izgledalo izgubljeno i grupe su započele etnički rat, stigla je iz Argentine koverta s tri putne karte u prvom razredu. Svjetlost se vratila Stanki, toj ženi koja se naplakala, ostavši skoro bez suza, a bila je prelijepa da bi besciljno lutala.

Složili su dva kovčega s baršunastom odjećom, šešire, kape, pletene čarape, pulovere, cipele i tople čizme. Oprostili su se od Luke i Ane, sestara i rođaka Jerčinović te otplovili prema Argentini u prvom razredu.

Ponos na Ivanov uspjeh u Americi zamaglio je Stankin razum, dok su mali Ivan i Ružica veselo hodali brodom. Društvena razlika s onima koji su putovali u utrobi broda bila je toliko velika da su djeca nosila ostatke hrane s palube svojim novim prijateljima Talijanima, Španjolcima i Slavenima.

Kad su stigli na Karibe, baršunasta odjeća postala je grozna pregača.

Stanka se dosjetila pa ih je odrezala, zašila i prilagodila u barem jedan odjevni predmet za svakoga.

Nije ni pomišljala na jako sunce i visoku temperaturu. Nakon dugog putovanja na kojem su ih pratili delfini i druga morska bića, što mali Ivan nikada nije zaboravio, stigli su u luku Buenos Aires. Po dolasku u Rio de la Plata svo troje su bili začuđeni. Voda je bila smeđa, gusta, neprepoznatljiva. Brod je zatrubio u trenutku veza i spustio stepenice za prvi razred. U prvom redu bili su Stanka, Ivan i Ružica, širom otvorenih očiju kao tri zombija.

Djeca nisu prepoznala Ivana. I Stanki čovjek koji ju je zagrlio više nije bio Ivan. Nestala mu je kosa, a koža mu je bila tamna i suha.

Prvo što je Ivan učinio, rukom je bacio baršunaste kape koje su potonule u smeđoj vodi teškog mirisa te luke.

U tišini je promatrao svoje dvoje djece i ženu lica izbrazdanog od očaja. Odveo ih je statim u red doseljenika za upis kod argentinske carine i svatko je dobio isto prezime, ali različito upisano.

Ponijeli su kovčege – s potpuno beskorisnim stvarima – i ušli u vlak do mjesta gdje je Nacionalna uprava za ceste gradila jednu cestu. Novi dom bio je bijeli šator bez poda s ložištem za kuhanje i četiri sklopiva ležaja. Stanka više nikad nije bila ista. Svake noći djecu je tjerala da poliraju porculansko posuđe i da buče tanjurima kako bi drugi u kampu mislili da u šatoru Petrinović uvijek ima hrane.

A vani, kamp je slušao čudnu buku koju su stvarali *Gringos*, a u šatoru nije bilo večere. Od kamiona do kamiona, od kampa do kampa, stiglo je vrijeme da djeca pođu u školu. Nastanili su se u gradu San Luis, gdje su Ivan, Stanka i Ružica živjeli do zadnjih dana svog života. Otac Ivan postupno je sagradio veliku kuću s dvorištem i brajdom izdašne vinove loze toga kraja *Cuyo*. Zajedno su napravili voćnjak pun šljiva i breskvi te vrt s ogromnim zeljem od kojega su u hladu smokvi pripremali kiseli kupus u hrastovim bačvama. Na kraju dvorišta držali su nekoliko kokoši koje su davale jaja zlatne boje i savršen gnoj od kojeg su biljke u vrtu rasle kao u raju.

Stanka je svaki dan išla u crkvu; rupčići su joj uvijek bili vlažni jer nikad nije prestala plakati. Lijepa plavuša pretvorila se u seljan-

ku čvrste vjere sa željom da ugodí Bogu na svoj način. Ivan je pak posjećivao župnika i nosio mu svoju jako finu *karamelu, dulce de leche* – koju je napravio od kravljeg mlijeka jednog zemljaka – u zamjenu za par boca vina *Mistela*.

Sin Ivan otišao je iz te regije Cuyo prema La Docti, gradu Córdobi. Njegov studij u ta je vremena bio najbitniji, a mladost, neimaština i tuberkuloza su ga očvrsnuli.

Oženio se liječnicom, kćerkom Talijana, zbog čega je Stanka bila prepuna ljubomore i mržnje pri svakom posjetu ili obiteljskom okupljanju.

Brajda vinove loze bila je tiha junakinja koja je podnosila diskusije dviju žena koje su se natjecale za Ivanovu ljubav.

Kako da ne bude ljuta kad je ona izabrala savršenu družicu za svog sina? Gospođicu Ulu: farmaceutkinju slavenskog podrijetla, vjernicu u Boga, našeg Gospodina.

Kod Ružice je bio drugačiji slučaj. Njoj su dodijelili debelog Slovenca koji je pobjegao od rata u lijesu i radio kao krojač. Nikada Ružici nije nedostajalo novca, hrane niti odjeće.

Ali nikad nije imala mir, utjehu ni ljubav. Predali su je poput robe najboljem kupcu.

Možda se iz rijetkih intimnih susreta s njezinim mužem – kojeg je izabrala Stanka – rodilo dvoje djece podatne njoj i njezinoj ludosti.

Ružica, koja se kao djevojčica igrala i brisala ribice na kamenčićima plaže, sada je brisala vlastite želje.

Brajda vinove loze koja je uvijek davala hlad bila je svjedok njezinog darovitog glasa *mezzosoprana*. Ružica je pjevala kad je nitko nije gledao, u kuhinji dok je gulila krumpir, pod brajdom dok je mijesila kruh; pjevušila je arije koje je naučila u Europi, slušajući radio u kuhinji kuće Petrinović u Hrvatskoj. Stanka ju je ušutkiivala i primoravala na šutnju.

- Nije vrijeme za gluposti – govorila je ne mičući pogled s tijesta.

Ružica je stižala glas, ali nastavila pjevati. Zatvorenih očiju zamišljala je da se nalazi u velikom kazalištu u Europi. Pomalo loši životni snovi su je nadvladali i spremila je svoj predivan glas u lijes kraj čovjeka kojeg su joj odabrali.

Stanka se brinula o unucima i uvijek je pripremala najbolju štrudlu na svijetu i pečeni krumpir na maslacu koji bi privukao bilo koje živo biće u jednu od njezinih kuhinja. Kuhinja u unutrašnjosti kuće koristila se za kuhanje kave, mlijeka i odvajanje vrhnja za izradu maslaca ili vrhnja te poneko brzo kuhanje palente ili tijesta. Vanjska kuhinja uvučena pod limeni krov imala je pećnicu u kojoj je pekla sve vrste mesa. Nikad nije ulazio dim u unutrašnjost kuće.

U jednom od dvorišta ispod brajde bijelog grožđa protezali su se za posebne prilike nogari s daskom prekrivenom iskrojenim stolnjakom.

Tamo smo rastezale tijesto za štrudlu s posebnim strpljenjem Stanka, Ružica i ja, ova nestašna pripovjedačica koja je unuka žene koja je uvijek plakala.

Moja soba je bila u unutrašnjosti kuće, a soba mojih roditelja i mog brata nalazila se kao vanjski stan. Možda zbog talijanske krvi u svojim venama moja majka nije mogla koristiti kompletnu kupaonicu niti uživati u toplini i svježini glavne kuće.

Naravno, nijedno putovanje od naše kuće u Córdobi do kuće djeda i bake u San Luisu nije dobro završilo. Djevojčica u meni uspijevala je prekinuti obiteljska okupljanja bilo jakim napadajem astme, naglim dermatitisom ili nekim drugim rješenjem koje je priredilo ovo mudro tijelo koje postavlja zapanjujuće granice.

Udala sam se premlada, prenaivna, preglupa za unuka talijanskih iseljenika. Mislim da sam ja bila ta koja je izazvala infarkt bake Stanke. U društvu svoje dvoje djece koja su sjedila kraj nje čekala je da oboje zaspu i digla se da učini ono što je tijelo tražilo od nje. Kad je Ružica otvorila oči, više je nije bilo u bolničkom

krevetu. Onda ju je Ivan potražio iza vrata zahoda i tamo je Stanka sjedila mrtva na zahodskoj školjci.

Bolesna s metastazama Ružica je napustila ovaj svijet nesretna, puna mržnje, patnje.

Otac Ivan oprostio se od Stjepana koji je rano umro uz probleme s novcem, dugove i loše odluke.

Pozdravio se sa Stankom, a da nije u potpunosti shvatio što je ljubav jednog para. Vidio je kako je Ružica otišla u nepravednim agonijama i odlučio je biti voljen od nas preostalih. Naučio me recept za karamelu, *dulce de leche* i savršen recept za pekmez od šljiva. Upoznao je moju djecu, uspostavio dobar odnos s tim čovjekom koji je imao rođendan isti dan kad i on, 15. prosinca. Nikad se nije vratio u Dalmaciju, nikad nije ponovno prešao ocean, ostavio je otvorena vrata ograde kako bi pas o kojem je Stanka brinula odlučio želi li ostati ili otići u potragu za drugom sudbinom.

Uživao je u ljuljačkama od trstike koje mu je Stanka ostavila, s jastucima prepunima tradicionalne hrvatske čipke. Brojao je grozdove grožđa koje je pretvarao u rakiju da mu pravi društvo navečer prije spavanja.

Danas razumijem slobodu kojoj su me učili stariji i jako dobro sam je naučila. Ivan, moj otac, bio je najljubazniji i najkulturniji čovjek kojeg sam upoznala. Proživio je svoj brak kako je mogao. Izabrao je liječnicu koja je pušila s muštiklom, nosila umjetne nokte i perike te svaki dan mijenjala frizure. Vozila je aute, imala je nasilne pacijente u ordinaciji i živjela dovoljno da sklopi oči pri zadnjem uzdisaju čovjeku koji je prešao mora, koji se susreo s delfinima i smeđom vodom rijeke i odolijevao podsmjesima jer je imao plavu kosu poput žita. Tiskar, vozač kamiona, inženjer uvijek najboljih ocjena, istraživač, najbolji otac na svijetu i čovjek kojeg sam najviše voljela u svom životu: Ivan, sin Stanke Jerčinović Perčinović – žene koja je uvijek plakala.

Nemoj plakati bako!

Štrudla mi savršeno ispada.

Upoznala sam tvoje sestre.

Sjela sam na krevet gdje si me porodila. Nosim te u svojoj krvi.

Činjenica da si stigla u Ameriku spasila mi je život.

Bakice, malo ja, malo ti

Isabel Wilhelm Kovac

Amaia i ja pletemo.
Baka Jelislava s roditeljima, Etelka i Willy.

Rođena sam u Osijeku, u srcu Slavonije 1950. godine. Krstili su me imenom bake po očevoj liniji, Jelislava. Djetinjstvo sam provela u zemlji koja se nastojala oporaviti od strahota Drugog svjetskog rata. Živjeli smo kod bake koja me čuvala dok su roditelji radili. Njezin zanat bio je vesti po narudžbi: posteljину, stolnjake te odjeću koju god su joj donosili. Moja sjećanja su prepuna konaca, igala popodneva provedenih kraj nje dok je vezla sitnu odjeću za moje lutke. Uvijek sam je molila da mi dozvoli da vezem s njom i sjećam se da sam joj govorila – *bakice, malo ja, malo ti*.

S neizmjenim strpljenjem dozvolila mi je da malo vezem na držačima koje nisam više nikad vidjela. S ljubavlju me naučila vesti male komadiće odjeće za moje lutke.

S vremenom se nešto počelo dešavati kod kuće što nisam mogla razumjeti. Roditelji su odlučili iseliti i započeli su pripreme za put u Ameriku. Mislim da mi nisu objašnjavali baš ni kamo točno idemo. Sjećam se kovčega koji su se odjednom pojavili, igračkа koje sam izabrala ponijeti sa sobom, posjeta ljudi koje nisam poznavala i koji su stizali s pismima i malim paketima za ponijeti u Ameriku. Bilo je puno suza, zagrljaja i oproštaja. 1958. godine sve manje obitelji dobivalo je dozvolu za izlazak iz zemlje. U Urugvaju je živjela rodbina moje majke koja se iselila 1930. godine prvo u Brazil, gdje su radili na plantažama kave u vrlo teškim uvjetima poput ropstva. S vremenom su uspjeli pobjeći, i zahvaljujući novcu koji su tete radeći kao kućanice sakupile, kupili su putne karte za Urugvaj. Stigli su u Montevideo i nastanili se u El Cerru, zajedno s drugim doseljeničkim obiteljima: Rusima, Bugarima i Litvancima.

Nekoliko mjeseci prije putovanja roditelji su me ispisali iz škole. Kuća se praznila od namještaja, moja baka je sve više plakala, a ja nisam razumjela što se dešava. Njoj sam ja bila prva i jedina unuka i okruživala nas je cijela obitelj: stričevi, sestrīčne, moja krsna kuma. Obiteljska okupljanja bila su vezana za jesensko kolinje, spremanje zimnice, kuhanje pekmeza ispod bakine šljive i pripremu šljivovice u kotlu.

Bile su to oskudne godine, ali sjećam se da su, iako je bila neimaština, majka i baka Jelislava kupovale cvijeće na sajmu. U

pripremama za Božić i Uskrs kuća je bila prepuna aroma, boja i simbola: ogroman prirodni bor do stropa, pšenica posijana u tanjurićima za dekoraciju blagdansko­ga stola, potom za uskršnje dane jaja obojena čajem od luka i ukrašena crtežima.

U prosincu sam imala osam godina i krenuli smo na put koji će promijeniti naše živote zauvijek. Putovali smo vlakom do Genove i tamo se ukrcali na brod *Andrea C.* Većina putnika bili su Talijani, a među njima bila je mala grupa Hrvata, žena i djece koji su išli svojim obiteljima u Argentinu. Nakon 17 dana plovidbe stigli smo u Montevideo okupan suncem i vrućinom, ogroman grad u mojim djetinjim očima.

Na početku sve je bilo teško: strani jezik, novi običaji, nepoznata klima. No, ipak, djeca iz naselja koja su bila na praznicima postala su mi najbolji učitelji španjolskog jezika, sa strpljenjem i kroz igru. Sjećam se bolnog trenutka kad nam je jedan prevoditelj savjetovao da promijenimo imena kako bismo se brže integrirali, jer je hrvatska imena bilo teško izgovoriti. Tako sam imala dva imena, jedno kod kuće koje me vezalo za moje podrijetlo i drugo u novom svijetu gdje smo se nastojali prilagoditi.

S vremenom smo krenuli u klub *Bratstvo*, mjesto gdje su se okupljali naši zemljaci, tamburaški orkestar, plesna skupina i kazalište. Tamo su se dijelili razgovori o nostalgiji, veselju i poteškoćama. Pomalo smo se privikavali na urugvajski život: čaj *mate*, roštilj *asado* i dugačke dane provedene na plaži. Moja majka je ipak zadržala hrvatske običaje: pripremu zimmice, pšenicu za Božić, obojena jaja za Uskrs, domaće kolače.

Nastavila sam uz majku s ručnim radovima: vesti, plesti i kreirati.

Dok smo zajedno šivale, pričala mi je priče o vremenima i osobama koje nisam upoznala, ali sam ih trebala *spremiti* u svoje sjećanje. Nostalgija se ispreplitala s prilagođavanjem na ideju da je putovanje bilo bez povratka. Pisma koja su stizala iz Osijeka donosila su osjećaje i sjećanja, ali nikad se nije govorilo o povratku. Rat je ostavio nevidljive ožiljke na mojim roditeljima. Jedva su o tome pričali, ali po nekim detaljima to se vidjelo: oskudnost

hrane, palenta kao jedina hrana godinama. Moja majka je odlučno ponavljala – nikad više nećemo jesti palentu u ovoj kući. Danas, mnogo godina kasnije, razumijem također njezinu potrebu da pretjerano akumulira prehrambene namirnice: bilo je to nasljeđe onih vremena gladi i straha.

Vrijeme je izliječilo rane, roditelji su radili, ja sam studirala, stekla prijateljstva i naučila se integrirati. Sačuvali smo hrvatski jezik kod kuće, neke recepte i običaje, a ja sam zadržala svoju strast za ručni rad.

Sada kada sam baka, gledam svoju unuku Amaiu koja sjedi kraj mene dok pletem. Ona me promatra pažljivo i govori na drugom jeziku iste riječi koje sam ja govorila svojoj baki – *Bakice malo ja, malo ti.*

Pletivo je *nevidljiva nit* koja povezuje generacije: moju baku Jelislavu, moju majku, mene i sada Amaiu.

Preko tih radnji isprepliću se povijest, sjećanja i ljubav, a Hrvatska izgleda kao da je uvijek blizu, iako su vrijeme i udaljenost promijenili tolike stvari. Moja djeca su upoznala moju zemlju kad su bila odrasla, hodala su sa mnom po Osijeku, vidjela moju školu, kuću gdje sam živjela i obalu rijeke Drave. Iako se sve promijenilo u pedeset godina, osjećaj je bio isti.

Priča je i dalje povezana *nitima* i pletivom koje me povezuje s bakom Jelislavom, Etelkom, a koje sada dijelim sa svojim unucima kako bi znali odakle potječu i tko im je baka... njihova baka.

Nona Klemica izvor priče

Gabriela Rosmarie Barthe Dragichevich

Moji roditelji s djedom i bakom Hrvatima.

U jednom trenutku mog života, kad je moja kćer učila hrvatski jezik na Sveučilištu u Zagrebu – u zemlji mojih djeda i bake po majci – osjetila sam potrebu ne samo da budem kraj nje, nego i da posjetim tu predivnu zemlju. Pustila sam osjećaje da lete njezinim ulicama i da uživaju u ljepoti njezine prirode i njezinih ljudi. To su bile motivacije koje su me navele na putovanje.

Nakon što sam posjetila prijateljicu koja je živjela vrlo blizu granice s Hrvatskom, stigla sam autobusom u njezin glavni grad. Kad sam izašla iz autobusa, suze su potekle. Još se sjećam slike planine izdaleka, tramvaja i ljudi tog lijepog i sunčanog lipanjskog dana kad su me toplina i nostalgija zagrlile.

Prolazeći ulicama sve do mog smještaja, i kraj restorana, osjetila sam razne fine mirise, a neki od njih su me prenijeli u kuću djeda i bake gdje sam živjela do trenutka sklapanja braka 1993.

Kad sam stigla u mjesto Škrip na otoku Braču gdje se rodila moja baka, prvo sam ugledala ploču s nazivom mjesta i moje srce je počelo kucati jače. Kćer i ja smo se pogledale i osjetile veliko uzbuđenje. Do te mjere da su se naše suze miješale sa smijehom, bile smo oduševljene što šetamo ulicama okruženim kamenim kućama gdje je moja baka odrasla.

Svratile smo do škole koju je ona pohađala i zamišljale smo je kako prolazi kroz vrata s besprijekornom pletenicom u kosi i lijepim osmijehom. Slično nam se desilo kad smo svratile do crkve, gdje se jedna mještanka koja nije pričala ni engleski ni španjolski sporazumjela s mojom kćeri na njezinom lokalnom govoru. Uputila nas je do kuće u kojoj je živjela jedna obitelj moga prezimena. Zamislite naše uzbuđenje! Skakale smo od veselja!

U toj lijepoj kući primila nas je jedna jako ljubazna gospođa koja nam je ispričala da joj je otac imao tetu koja je iselila u Ameriku, ali nije imala podataka o njoj.

Zamišljala sam mjesto skoro takvim kakvim sam ga vidjela, uskih ulica, slabog prometa, kuća kamenih zidova i arhiv koji sam posjetila, a u kojem nije bilo traga rodnom listu moje bake. Prepoznala sam prezimena bake i djeda na groblju. Od velikog uzbuđenja teško nam

je bilo otići, kao što sam to rekla sinu i mužu – kad smo se čuli putem društvenih mreža, jer oni su ostali u Montevideu. Obećala sam da ću se vratiti i to sam obećanje ispunila nekoliko godina kasnije, uz iste osjećaje kao i prvi put. Tom prilikom uspjela sam stupiti u kontakt sa sinom bakinog drugog rođaka, lijepo smo razgovarali te je i on bio dirnut kao i ja. Mirisi koje sam osjetila šetajući ulicama podsjetili su me na kuću u kojoj sam odrasla, kao što sam to već spomenula. Ta kuća je imala unutarnje natkriveno dvorište, više soba uokolo i ogromnu blagovaonicu s velikim prozorom od puno malih stakala, koja sam mrzila čistiti. To je bila poveznica za spajanje obitelji mojih djeda i bake i obitelji njihovih sestara i braće. Moji djed i baka imali su trgovinu unutar koje je bio kafić sličan kafićima u Hrvatskoj gdje su se susjedi doseljenici okupljali, razgovarali i izmjenjivali mišljenja i doživljaje. Nikad nisu poslovali s velikim ekonomskim uspjehom, ali oboje su puno radili da bi posao učinili rentabilnim.

Za vrijeme nedjeljnih ručkova djed je pričao puno uzbudljivih priča o svojoj domovini, i uvijek nas tražio da snimimo pjesme koje je pjevao na svom jeziku kako bismo ih poslali njegovoj rodbini.

Nikad se nisu vratili.

U ta vremena obiteljska okupljanja bila su beskrajna. Svi su glasno govorili, smijeh i šale izmjenjivali su se na mješavini španjolskog i hrvatskog koji nisam razumjela, a moja mama mi je prevodila ono malo što je uspjela razumjeti.

Te visoke žene koje su vikale dok su pričale priče koje su im njihovi roditelji ispričali o svom rodnom mjestu, ratovima, poslu s kamenom, ljepoti svoje zemlje i svojih ljudi. O onome što su ostavili iza sebe i kako su započeli na ovim geografskim širinama.

Sjećam se kako su pripremale ručak, sve su mijesile, sjeckale i rezale povrće, a ja oko njih i među njihovim suknjama (nikad nisu nosile hlače) i pregačama. Uvijek sam se penjala na malu *štokrlu* i pokušavala pomoći te naučiti pripremati ta ukusna jela kojima smo gostili obitelj svaku nedjelju, uvijek po bakinim receptima.

Moj djed, visok čovjek kukastog nosa, rodio se 26. veljače 1893. Osvojio je moje srce otkad znam za sebe i probudio u meni

znatiželju da upoznam njegovu domovinu. Bio je brz na brojkama i sjećam se kako smo se igrali množenja napamet. Uvijek je znao rezultat. Bio je genij, sjećam ga se kako je sjedio na vratima moje kuće, bijele bujne kose. Uvijek je razgovarao sa susjedima koji su ga obožavali. Moj sin mu jako slič, visok s bujnom kosom te isto tako osjećajan kao što je bio i on.

Karakteristika koju je i moja kćer naslijedila, kao što sam to već spomenula.

Teško je radio u kamenolomu, ali ta aktivnost se polako gasila, pa je on odlučio poći u Ameriku slijedeći korake svog brata. Obojica su otišla u potrazi za boljim životom. Stigao je u Montevideo 1920., ostavio svoju voljenu i svoju obitelj u toj predivnoj zemlji gdje su se rodili. Ostavio je tamo svoje roditelje i svoje sestre, a kasnije su stigle vijesti da je jedan od nećaka izgubio život u ratu.

Svojim čarobnim pričama govorio nam je kako su jako patili za vrijeme rata i kako je jednog dana rekao svojoj obitelji da ide u Ameriku da pokuša stvoriti bolju budućnost sa svojom voljenom. U mjestu Škrip na otoku Braču upoznao je moju baku i rodila se ljubav. Kad je krenuo iz luke Supetar, obećao joj je da će naći načina da joj pošalje novac za njezin dolazak u ovu zemlju, i govorilo se u mojoj obitelji da su urezali srce s inicijalima svojih imena na jednom stablu tog lijepog otoka, gdje se rodila ljubav.

Baka se rodila u mjestu Škrip na otoku Braču 2. svibnja 1899., šest godina nakon mog djeda. Tamo su se upoznali i počeli hodati. Stigla je iz Hrvatske u Montevideo 24. rujna 1923.

Ta hrabra žena prešla je ocean za svojom ljubavi tri godine kasnije, prepuna iluzija da se ponovno nađe sa svojim dragim te da osnuje obitelj u ovim krajevima, ostavivši svoju rodnu zemlju iza sebe.

Nastanili su se u istoj ulici kao i djedov brat i njegova žena, u kućama koje su bile skoro jedna do druge u naselju Cerro de Montevideo, kamo su pristizale stotine europskih doseljenika. Oba bračna para bila su složna i dvije dame su odgajale zajedno svoju djecu, radile rame uz rame sa svojim muževima kako

bi osigurale bolju budućnost. Te jednostavne doseljenice koje su izgledale kao seljanke sigurnog pogleda, kuhale su tradicionalna jela i naučile svoje kćeri kako bi one kasnije prenijele novim generacijama u nastojanju da imaju komadić domovine u novom domu. Osnovali su predivnu obitelj u kojoj uživam cijeli svoj život. Svi smo jako složni. Živimo skoro svi unutar četiri bloka, što je dovelo do toga da sam imala predivno djetinjstvo sa svojim tetama Hrvaticama i njihovim predivnim kćerima. Bili smo tako sretni s njima i s bratićima i sestričnima! I dan-danas održavam kontakt s njima.

Baka je bila žena krhkog zdravlja, preminula je kad sam imala nešto više od godinu dana, pa nemam uspomena na nju. Samo priče moje majke i moje tete, koje nikad nisu zaboravile njezine izreke koje su se prenosile iz generacije u generaciju, a i moja djeca ih prepričavaju. Održale su živo sjećanje na tu hrabru ženu koja je bila supruga, majka, prijateljica i divna teta, prema pričanjima sestrični moje majke.

Usprkos bolestima i krhkom zdravlju, odgojila je troje djece i prenijela im svoje vrijednosti. Nije se vratila u svoju rodnu zemlju iako je to željela i inzistirala je djedu da piše svojoj obitelji, jer njezin rukopis nije bio lijep, kako ne bi izgubio kontakt s rodbinom, što se nažalost s vremenom i dogodilo.

Mama mi je pričala da je bila jako šarmantna žena, nikad nije izlazila na ulicu bez svojih najljepših haljina. Uvijek počesljane kose i našminkanih usana, išla bi rukom pod ruku s djedom, a on u besprijekornom odijelu i kravati koju je uvijek nosio.

Imala je dosta poteškoća s jezikom što je ponekad bilo i simpatično, kako su mi pričale majka i teta. Ispričale su da je jednom ležala u bolnici i rekla medicinskoj sestri da ima jedna „čela“ na zidu, a htjela je reći „pčela“; pa su medicinske sestre mislile da se ona gubi. Jako simpatična anegdota, govorila je moja mama. Također je izgovarala „rkva“ umjesto „mrkva“ ili „račnik“ umjesto „ručnik“ i tisuće još drugih krivo izgovorenih riječi. Sve te anegdote su nas jako nasmijavale!

Bila je izvrsna kuharica, a tu je karakteristiku naslijedila i moja majka zajedno s njezinim receptima. Bila je posebna osoba, bilo bi mi drago da sam je imala prilike upoznati!

Kako god bilo, priče moje majke, moje tete (*i moje priče danas*) održavaju živo sjećanje među nama. Bila je jako hrabra, prešla je ocean tako mlada u potrazi za novim horizontima. Djeca mi stalno govore da zahvaljujući mojim pričama osjećaju da su je upoznali, i dan-danas nastojimo nastaviti s tradicijama te lijepe domovine mog djeda i bake u Montevideu.

Zvala se Klemica, prevedeno na španjolski *Clementina*, i bila je noseći stup svima nama. Dugujemo joj prave vrijednosti, toplinu i slogu obitelji, oko čega se uvijek trudila zajedno sa svojom zemljakinjom, prijateljicom i šogoricom Petrom i njihovim supruzima Filipom i Ivanom, meni najdražim djedom Hrvatom.

Moji hrvatski preci.

Treći dio

KADA SUDBINA ZOVE

*Priče o odlukama, migracijama, slomovima i izborima koji su
označili životne puteve i preoblikovali živote*

Srce od kamena

Tuga Tarle

Pogled na groblje u Hrvatskoj.

Slutila sam da će me čekati na obali. Iako se nikada nismo vidjeli, osjećala sam da su naše duše prijateljice i da ću ga prepoznati izdaleka. Izmijenili smo desetak pisama ovih zadnjih godina. Stari Matija mi je rekao da živi sam i da provodi dane prebirući po uspomena. Cijelu godinu živi na otoku, u jednom mjestu koje se zove Sumartin. Ali svakim danom sve je usamljeniji.

- Ljudi odlaze – rekao mi je zadnji put kad mi je pisao – ovdje nema budućnosti ni za koga. Većina traži svoju sreću negdje drugdje po svijetu. To je tužna priča otoka Brača koji poznaje samo oprostaje i obećanja o povratcima koja se nikada ne ostvare. I sada se na otoku pojavljuju kuće čudnih oblika; dolaze ljudi izvana i govore jezike koje ne razumijem. Ali da, dolaze samo ljeti. Čim se pojavi bura, bježe na kopno.

Također mi je ispričao da svakodnevno ide u mjesto zvano Rasotica, najistaknutiju točku obale, odakle promatra moćna ramena planine Biokovo. U njezinom podnožju nalazi se grad Makarska, koju ljubomorno čuvaju bijele i stroge planine, ali koja uvijek traži sunčevu ljubav i nepredvidivu smirenost mora. Na tom mjestu stari Matija miriše ružmarin i smilje i također uživa u tišini koju su ostavili oni koji su odavno napustili svoje kuće, prepustili ih trnju i draču, vjetrovima i morskoj soli. Stari je lutao od mjesta do mjesta koja su u davnim vremenima bila kolijevka naših predaka; ubrzao je korake po ostacima crne zemlje koja pokazuje tragove ognjišta, čije su plamenove održavali žene i muškarci izbrisani vremenom.

Prije mnogo godina Matija je bio oženjen, ali žena mu je ubrzo umrla i nisu imali djece. Kaže da nikada nije osjetio pravu ljubav. Doveo je kući jednu djevojku imenom Anđa jer je bio takav običaj i ljudi su krivo gledali one koji su izabirali samoću, a on ni u jednoj ženi nije vidio gospodaricu svoga srca, nijedna ga nije zadovoljavala ni u potpunosti razumjela. No ipak, Matija je često govorio o mojoj baki Marici, koja je u ono vrijeme bila prava ljepotica. On je bio jedan od mladića koji su je željeli. U njoj je vidio idealnu ženu: šutljivu, rezerviranu, distanciranu, sofisticiranu, ali jednostavnu i čvrstu.

Zahvaljujući njegovim pričama, dobila sam viziju bake u svojoj glavi: visoka i vitka, ruke poput labuđeg vrata, oči plave poput dragog kamena *lapis lazuli*. S druge strane, priče mog oca slično su je opisivale, iako on nije zaboravljao oštrinu i prevrtljivost njezinog raspoloženja.

Mislila sam da ću prepoznati svaki kutak Sumartina i litica Rasotice. Stari Matija me opskrbio detaljnim opisima tih mjesta: njihovih zidova i terasa, ribarskih kućica prekrivenih sjajnim kamenim pločama, s premazom, okruženih maslinama, smokvama i suhozidom. U mislima su se ocrtavali vrtovi prepuni oleandara, lovora, ružmarina u cvatu, konobe prepune mirisa pršuta, ribe i vina punog okusa, *šterne* s metalnim poklopcima koje su čuvale svaku kap vode kao da se radi o blagu.

- Dodi i vidjet ćeš, — rekao mi je Matija mnogo puta. —Ovo je jedno od mjesta kakvih skoro više nema na ovome svijetu.

Mjesec je svibanj i još nisu stigli turisti koji će pretvoriti ovaj sveti kutak tišine i samoće u metež golih ljubitelja sunca. Trajekt koji povezuje otok s kopnom uvijek je poluprazan.

Najviše prevozi stanovnike iz Supetra s otoka prema Splitu, središtu Dalmacije, dvjestotinjak kilometara sjeverno od Makarske. Otočani putuju jer idu liječniku ili da kupe nešto što ne dolazi na otok. Ima onih koji trajektom idu u Makarsku, tako da ne moraju ići otokom do Supetra. Sve ovisi o mjestu kamo netko ide, namjeri s kojom ide i potrebi koja ga na to tjera. No ipak, uobičajeno je da otočani ostaju kod kuće veći dio godine.

Da bih došla na otok, odlučila sam ići autobusom iz Splita do Makarske, a zatim trajektom do Sumartina. Nije bilo lako pronaći *mul* gdje se vezao brod. Jedan mornar dobacio mi je osmijeh. Imao je toliko nakrivljenu kapu koja kao da mu je prekrila desno uho, a bore na preplanulom licu su mu izgledale urezane.

- *Hej sinjorina, how you doing?* — dobacio mi je na mješavini talijanskog i lošeg engleskog dok je spuštao svoje crvenkaste, za-

igrane oči pune znatiželje niz moja ramena i bokove sve do stopala. Čula sam da je komentirao kolegi do sebe nešto kao: – Možda je izgubljena! Možda je novinarka ili nešto slično.

Drugi je samo slegnuo ramenima, a ja sam mu uzvratila osmijeh. Više nisam ni mogla jer engleski govorim malo, a hrvatski još manje.

Kad mi je otac ležao u bolnici *Santa Maria de Los Milagros* u Santiagu na posmrtnoj postelji, obećala sam mu da ću posjetiti jednog dana mjesta iz njegovog djetinjstva. Tih dana kad je smrt prilazila mom ocu, često mu se u mislima vraćao njegov daleki otok, zazivao je imena nama nepoznatih ljudi i pričao je sam sa sobom na hrvatskom, na jeziku koji mi ne razumijemo. U trenutcima kad mu se vraćao razum, pitao bi me žurno kada idemo na Brač i uvjeravao me da mi mora pokazati svoje posjede na otoku. Preklinjao me da ga odmah spremim za put. Govorio je s velikim uzbuđenjem.

- Sve je prekriveno šikarom. Tako ne smije biti. To je sramota za obitelj! Moram – inzistirao je – pronaći grob moga oca. Obećao sam to mami.

Nije mi bilo preostalo drugo nego da ga utješim kako bi se oslobodio noćnih mora od neostvarenih obaveza.

Odlučila sam preuzeti njegovo obećanje kao svoje i izvršiti ga, pa makar mi to bilo teško.

- Ne brini tata – rekla sam mu – pronaći ću grob tvoga oca i upoznat ću otok gdje si odrastao.

Nije lako ispuniti obećanje kad se radi o ciljevima na drugom kraju svijeta. Moja djeca, koja su bila nazočna, čudila su se.

- Što to govoriš, mama? Još ima života za djeda. Ne može nas sada ostaviti!

Otac i ja smo znali da je stigao trenutak da se oprostimo pribrani i s dostojanstvom. Dan kad je preminuo, šapnuo mi je na uho: - Pazi kćeri moja, nemoj dozvoliti da te prevare na otoku. Nisu mi rekli mnoge stvari. Oni su mislili da će me spasiti od stvarnosti, osjećaju da istina boli više od laži, pazi.

Moj otac bio je uspješan čovjek, imućan i mnogi su ga voljeli. No ipak, dok je bolovao, pokazao je drugu stranu svoje osobnosti koju do sada nisam poznavala. Više nije bio korpulentna i sjajna osoba, šaljivdžija i veseljak, nego osoba koja je patila od tjeskobe i ukočenosti, skvrčen u velikom bolničkom krevetu kao kukac u paukovoj mreži. Tih mjeseci vidjela sam nježnost ranjene duše koja je cijeli život čeznula za dalekim mjestima.

- To more je drugačije – uvjeravao me kad sam ga pitala za njegovu zemlju i za njegov kraj – Obala je mirna, ugodna, kamenje je bijelo kao zora, a nebo boje borovnica. Ako ga jednom posjetiš, naučit ćeš cijeniti jednostavnost, tišinu i samoću, sve ono što je već odavno nestalo s ovog ubrzanog svijeta. Shvatit ćeš da si bila začeta zagrljajem nevere jednog otoka i pješćanih dina pustinje Atacama te da je ta fuzija stvorila tvoju čvrstoću, ljepotu i iskrenost. Taj tvoj jak karakter odsjaj je stjenovitog krajolika otoka, tvoja unutarnja snaga i upornost u negostoljubivoj i suhoj pustinji. No ipak imaš meko srce; ljudi te čuju i imaš empatiju za bol onih koji pate.

Kad sam bila mala, tata nam je ispričao staru priču koju je čuo od svoje *none*, tako je s ljubavlju zvao svoju baku. Zapravo, bila je to priča o *bijeloj udovici* koja je godinama čekala svog čovjeka, svog muža, dok je on plovio beskrajnim morima svijeta. *Nona* je obično završavala svoju priču dubokim uzdisajem te upozorenjem mom ocu da mu nikad ne padne na pamet takva ludost. Onda su oboje molili *Zdravo Mariju* za sve izgubljene duše koje neumorno lutaju svijetom.

Kratko nakon *nonine* smrti, dogodile su se dvije stvari koje su označile život mog oca. Prvo da ga je majka odvela u Ameriku, a drugo je on sam odlučio, naglo se vratio, bacio sidro u luci, zapalio cigaretu i skvrčen od tolike plovidbe po svijetu, uputio se prema

svojoj kući. Bio je to njegov veliki povratak. Ali nije bilo povoda za slavlje, jer *none* više nije bilo da ga dočeka: našao ju je na groblju, u drugom redu nadesno od ulaza. Stari je postao očajan. No, bio je dovoljno pribran i naljutio se na svoju kćer koja se s malim djetetom htjela zaputiti u Ameriku. Ponavljao joj je da je vidio svijeta i da nitko ne zna koliko je gorko ostaviti svoju domovinu. Kći Marica nije ga poslušala. Dječak ih je pažljivo slušao i naslućivao da će se dogoditi nešto nevjerojatno, da ih svijet tamo vani očekuje i da nije sigurno toliko loš jer djed je dugo bio odsutan. S toliko iluzija u mislima, kad je krenula brodom prema oceanu, zaboravila je pogledati krajolik bijelih stijena koje je cijelo djetinjstvo grlila i mirisala vjetar na svojoj koži te šaputala otočne pjesme koje će je zauvijek pratiti.

U Čileu dječak je zamijetio da se majka topi od boli. Marica si nikad nije mogla oprostiti što je napustila rodnu grud. Mnogi ljudi koji su je upoznali u novoj zemlji nisu shvaćali zašto je toliko ogorčena. U gradu Iquiqueu uskoro se udala, makar je imala dijete iz druge veze. Bila je tako lijepa – govorio je moj otac – da joj nitko nije mogao odbiti ljubav. Otkada je bio mali, sjeća se da mu je majka govorila: – Tvoj otac je umro, pa zato, samo zato – objašnjavala je djetetu – ne mogu ostati sama na ovome svijetu. Morali smo otići s tog otoka Bogu iza leđa. Morala sam misliti na tvoje dobro. Što bi bilo od tebe da smo tamo ostali? Otac ti je umro, a situacija je takva kakva je. Nema se više ništa dodati.

Ali moj otac nije vjerovao. Bio je siguran da onaj čovjek s kojim su živjeli na otoku i koji je umro dok je on bio mali nije bio njegov otac. A kad je to pitao *nonu*, ona je, bez da je rekla riječ, okrenula glavu na drugu stranu, kao da ga ne čuje. Iz govorkanja u Sumartinu, nelogičnosti u pričanju svoje majke i možda uz malo njegove mašte, stvorio je vlastitu viziju osobe koja je bila njegov otac. Vjerovao je da je pravi otac još živ i da pati na tom dalekom otoku. Vjerojatno je bio romantičan i lebdio te imao vrlo malo zemlje. S tako malo toga, naravno da nije mogao usrećiti Maricu.

Prema Matijinoj priči, dugo se na otoku govorkalo o ljubavnim susretima. Da su imali tajno mjesto među borovima na groblju i

provodili strastvene noći pod zvijezdama, uz šapat i tople uzdahe koji nisu mogli nadjačati neumorne cvrčke iz obližnjeg grmlja. Ali jednog dana sve se promijenilo i Marica je postala drugačija, čvrste odluke: ostaviti ga, prepustiti ga svojoj sudbini i ne reći mu nikada da je dijete njegovo. Na kraju je otišla s drugim muškarcem. Taj je imao lijepu kuću i stalan posao, ali je stalno išao od slavlja do slavlja i uskoro preminuo zbog jednog pijanstva.

Pravi otac djeteta stalno je dolazio k njoj, tražio je, molio je trenutak nasamo, obećavao joj dostojanstven život. Ali nju to nije zanimalo. A kad ju je pitao za dječaka, hladno mu je odgovarala: – Ne mogu se zakleti da je tvoje. Možda je, možda nije. A i bolje je za dijete da se ne veže ni za koga.

Osjećala se dovoljno jakom i hrabrom da se suoči s novim izazovom i prijeđe ocean s malim djetetom. Tu avanturu je željela i taj plan joj je bolje zvučao nego plan koji je ostvarila njezina majka, ostati na pragu kuće i plakati i čekati da se vrati njezin čovjek. I nakon što je promislila, jednog dana je otišla. Otočani su se iznenadili što je naglo otišla i komentirali su, osim prtljage, da je sa sobom ponijela crnu tajnu otoka. Njemu se slomilo srce od tuge. Deset godina je živio slab i bolestan i na kraju umro. A dotad je moj jadnan otac čekao dan da se njegov otac pojavi u Čileu, poput pravog gospodina i željan da ponovno bude s djetetom i da ga nauči stvarima ovoga svijeta.

Novi očuh mog oca bio je Čileanac sa sjevera, sramežljiv čovjek koji se žrtvovao i puno radio. Bio je službenik u uredu jednog rudnika salitre i možda je zato bio vrlo malo pričljiv. Nije bio posebno ni nježan ni strastven. Njegova ljubav bila je ukroćena i pratio je svaki pokret svoje žene. Ali ona je živjela s njime kao da on ne postoji. Nije mu imala puno za reći. Pretpostavljam da se ponekad uspio približiti njoj, ali samo kad se ona osjećala slabom i tužnom. Moj otac se sjeća nekoliko lijepih trenutaka zajedničkog života kad je Pelito, kako ga je običavao zvati, znao izvaditi svoju andsku frulu. Marica je u kuhinji pripremala objed, moj otac se igrao sa svojim psom, a Pelito je ponavljao ono malo akorda koje je naučio i pjevušio tužne pjesme svojih predaka. Bio je sin

urođenice i jednog Portugalca. Imao je europske crte lica, ali duh plemena koji se očitovao u nevinom osmijehu; oči su mu se gasile i palile kao baklje na nemilosrdnom vjetru. Moj otac je govorio da je imao glas ljepši od slavuja i da mu je život bio tužniji od života jednoga psa.

Marica je provodila dane šivajući odijela za posebne prigode. Nije izlazila niti imala prijateljice. Bila je uvijek zabrinuta za svog sina i muža i trudila se da suživot bude podnošljiv. Španjolski jezik je govorila kad je htjela i samo kad je trebala. Sinu je govorila na hrvatskom kao da su imali tajni dogovor u kojem nitko nema pravo sudjelovati. Iako je imala puno povjerenja u njega, izabirala je riječi i trudila se mijenjati riječi koje su joj padale na pamet, kao da se bojala da joj pobjegnu na nekom jeziku i tako otkriju njezinu pravu brigu. U proljeće je običavala otvoriti prozore kuće i pustiti da uđe sunce. Zatim je satima čistila kao da se sprema neko posebno događanje. Nitko joj nije pisao, niti je ona imala s ikim veze. Jednom joj je stigla vijest o smrti nekog sumještana na otoku. Ona je upalila svijeću i dugo gledala plamen dok se nije ugasio.

Kad se moj otac zaljubio u moju majku, moja baka Marica je živnula. Kao da se vratila u mladost i oživjela sjećanja na svoju kratku ljubavnu sreću. Čak je prihvatila da i djevojka par puta dođe kući. No čim se naviknula na nove okolnosti i vidjela da će ta veza završiti brakom, opet je postala hladna. U očima su joj se pojavile sjene i nestala je radost s kutova njezinih usta. Možda je baka Marica shvatila da joj više ništa ne preostaje u životu. Pelita je pustinja iscrpila i osušio se kao cvrčak na suncu. Ona ga više nije trebala, a niti je tko trebao nju. Jedan dan je jednostavno otišla s ovoga svijeta. Tada je moj otac već bio stasit muškarac. Završio je školu i otvorio mali lokal u Antofagasti. Oženio se i poveo moju majku u veći i ljepši grad Iquique.

U Supetru me dočekaao Matija, čovjek koji je znao istinu o mladosti moje bake i prvim koracima moga oca. Mislila sam da je već jako star jer je u ono vrijeme bio dijete. Sad bi trebao imati

najmanje osamdeset godina. Kažu da se starije osobe bolje sjećaju prošlih događaja nego nedavnih. Obećao mi je sve ispričati, a ja sam željela otkriti tajne svojih predaka.

Nije mi bilo lako odlučiti se na putovanje. Kad sam došla iz Antofagaste u Santiago, gdje su me dočekala moja djeca, pokušala sam pronaći razlog da ne putujem. Kamo idem? – pomislila sam. Zašto to radim? Ali obećala sam ocu i to me tjeralo da nastavim.

- Nemaš što izgubiti – govorila su mi djeca. Gledaj na to kao avanturističko putovanje. Možda to probudi u tebi neku novu snagu. Možda upoznaš nekoga. Cijeli život si radila za druge. Nećeš valjda i ti tako loše završiti kao tvoja baka. Probdjela si mnoge noći. Napisala si puno toga. Zaradila si. Tvoje je. Nama više ništa nije potrebno.

Ukrcala sam se na trajekt koji je odmah zaplovio Jadranom. Kako je pitomo – pomislila sam – toliko mirno more u odnosu na divlji ocean koji udara o obale moje Antofagaste. Koliko je ljepote u spoju tih stijena i borova, a potpuna su suprotnost pravoj pustinji koja okružuje moje rodno mjesto. Što je osjećao moj otac u duši kad se prisjećao ovih stjenovitih linija koje odvajaju kopno i more? Sigurno bi bio jako sretan da zna da sam ovdje! Grob mu je na groblju Santa Mónica. Tamo leži među svojim zemljacima. Na nadgrobnoj ploči dali smo mu uklesati pjesmu moje bake Mari-ce koju sam pronašla pažljivo sakrivenu među njegovim osobnim stvarima:

Moje kameno srce, Moje kameno srce,

Znam da si zbunjeno, Još si zaleđeno,

Zaboravilo si voljeti Joj, nećeš ponovno voljeti,

I ne traži svog voljenog. Niti da vidiš svoju ljubav.

Trajekt je pristajao u maloj luci ribarskog mjesta na otoku, a ja sam razmišljala o uspomena i pričama koje mi je otac pričao. Kad sam napokon zakoračila zemljom mojih predaka, osjetila sam

veliko olakšanje. Osjetila sam da nešto teče mojim venama, kao da u njima nosim oca; nosim ga kući. Uz more su sjedili ljudi i žene s crnim rupcima na glavi, nepomičnih lica bez izraza. Promatrali su došljake. Onaj mornar s broda opet mi se nasmiješio, pozdravio me rukom i rekao:

- *Sinjorina, don't worry, we are good people.*

Kad sam sišla s trajekta, zapazila sam starijeg čovjeka, ravnih leđa i lijepog lica. Ispod bijelih i gustih obrva sjajile su mu se tamne oči. Sličile su više očima djeteta nego starca, koliko su bile živahne. Približio se sigurnim korakom i ponudio mi ruku potezom kavalira. Na predivnom španjolskom izrazio mi je dobrodošlicu. – Jeste li umorni? Želite li nešto popiti tu kod *Juraja*?

Prihvatila sam zahvalno poziv. Popili smo sok i Matija me pitao za neke rođake koje godinama nisam vidjela. Prije trideset godina – rekao je – u jesen 1972. bio sam zadnji put u Porto Alegreu. Na tom brodu na kojem sam radio naučio sam španjolski, ali otkad sam prestao ploviti, rječnik mi se osiromašio. Preostaju mi samo brodski dnevnik i Biblija na španjolskom koju iznova čitam u zimskim noćima kako ne bih zaboravio jezik.

A ja sam mu ispričala o obećanju koje sam dala ocu.

- Obećanje koje treba ispuniti – rekao mi je kad sam završila – Pretpostavljam da ćete ovu noć ostati ovdje.

- Žao mi je, ali ne mogu. Osim toga, ne poznajem nikoga osim vas. Ostajem u Hrvatskoj samo tjedan dana. Moram proći tolika druga mjesta. Ne mogu se vratiti u Čile, a da nisam vidjela Dubrovnik i Zagreb.

- Ne brinite se za to – dodao je odmah kao da me nije čuo – pronaći ćemo način, ali samo ako vi to želite.

Ostala sam bez riječi i pogledala ga. Zar me nije razumio? Naravno da nije pravedno ostaviti samo jedan dan za posjet mjestima koja su za moga oca i ovog čovjeka bila od velikoga značaja.

- Dobro, prvo ću vas odvesti na groblje i do crkve *Andela čuvara*,

jedina mjesta gdje se još uvijek mogu naći tragovi vaših korijena. Čekali ste jako dugo da dođete – prigovorio mi je – i kuće više nema, samo preostaje gomila kamenja.

Popeli smo se na brežuljak iznad groblja. Matija mi je stavio ruku na rame kao da smo si rod i odveo me kamenom stazom do kapele *Andela čuvara*. Tamo je sjeo ispod jedne ploče s uklesanim imenom *Filip Dubović*. Ime mi nije ništa govorilo. Matija me pogledao oštro.

- To je ime tvoga djeda!

Nisam mogla vjerovati. Toliike godine, tolike nepoznanice, toliki kilometri su dijelili moga oca od njegove rodne grude i sada kada sam stigla, moje putovanje se približilo kraju.

- Nije se o tome pričalo, ali svi smo to znali. – probudio me iz misli stari Matija. Kad sam bio mali, prve pojmove o ljubavi dobio sam špijunirajući tvoju baku Maricu i njezinog jadnog ljubavnika Filipa. Ja sam tražio ptičja gnijezda i naišao na taj par među borovima i odvojenim uvalama. On je bio dvadeset godina stariji od nje. Ali njihova ljubav je bila prava. Bio je jedini čovjek koji je imao obrazovanje i vidio svijeta. Razumio je srce jedne žene i kako ugoditi njezinoj duši i dati krila njezinim osjećajima. Znao je upaliti želju i nagraditi njezinu strast i predanost. Bio je siromašan, uistinu, ali vrlo plemenit. Ona je bila oprezna i šutljiva. Nakon njegove ustrajnosti, popuštala je i predavala se ljubavnoj igri. Uvijek me opsjedala tajna njezine ženstvenosti. Možda je misterij bio u tome što je znala šutjeti i biti sama, izgledati kao da nikoga ne treba. A i imala je razloge za šutnju. Majka ju je odvrćala od te veze. Nastojala je na sve moguće načine uprljati ime njezinog voljenog. Govorila joj je: – Što će ti taj stari sanjar? Može ti biti otac! Njemu ne preostaju prsti na ruci da nabroji s koliko je žena spavao. Kad je bio mlad, poznavali su ga kao ženskara. Zar ćeš biti s čovjekom koji će se jednog dana zasititi tebe i nabiti ti rogove? I na kraju, Marica ga je odbila i udala se za drugoga. Kao da se bojala ljubavi ili možda, vjerojatnije, svoje majke. Moguće je da se bojala neuspjeha i da je on jednog dana ne bi više volio.

Nakon nekoliko godina braka, umro je njezin muž. Mnogi su govorili da će joj srce postati suosjećajnije i da može opet buknuti ljubav prema Filipu, za dobrobit djeteta. Ali odjednom je otišla u Čile kod strica Vite. I tako je otišla inatljiva kraljica naših života. I svi smo je na neki način voljeli.

Matija je stavio ruku u džep svoje jakne i izvadio nešto omotano u papir.

- Ovo sam pronašao među pločama Filipovog groba. Dragi kamenčić, pogledaj kako je lijep!

Polako su padale sjene dana. Vrijeme je proletjelo i nisam znala ni koliko je sati. Trajekt je polazio u sedam. Morala sam se vratiti na *mul*.

- Bila je jako lijepa – rekao mi je tihim glasom – ali on je jadan jako patio. Nije bio siguran je li dijete njegovo.

- I jako okrutno – dodala sam, misleći na nju.

- Ali što se može učiniti? Preostaju samo grobovi.

Pomislila sam na život koji me čeka u Antofagasti i u Santiagu. Zahvaljujući bakinoj nemirnoj duši, prešla sam pola svijeta da vidim nesretan grob na obalama ovog rajskog vrta. Spremila sam kamenčić u džep kao da je velike vrijednosti. *Tata, sada napokon znam ime tvog oca.*

Matija me zagrlio i s ljubavlju mi podignuo glavu. Promatrao me neko vrijeme kao da traži svoj odsjaj u ogledalu.

- U tebi vidim sjene tvog djeda i bake – rekao je.

Sjetila sam se pješčanih dina pustinje Atacame i sklopila oči. Osjetila sam Matijin poljubac u čelo i otvorila ih. Kad je zadnji put ovaj čovjek nekog poljubio? Instinktivno sam podignula ruku i prešla vršcima prstiju njegovim licem. Osjetila sam mekoću njegove baršunaste kože i približila mu se. Čula sam slabo, ali konstantno kucanje u njegovim prsima. Taj zagrljaj mi je na trenutak vratio svu ostavštinu mojih predaka kako bih to ponijela sa sobom na daleke obale Čilea.

- Je li to sve što se zna o mojima? – pitala sam brzo jer sam osjećala da ima još nešto.

- Ne, to je sve – rekao je i pogled mu se smračio. Šutio je neko vrijeme, tražio riječi – Tvoja baka i tvoj otac su plodovi zabranjene ljubavi. Ali bilo bi nepravедno kriviti Filipa. To je prokleta sudbina.

- Molim! – ispod nogu mi se otvorila zemlja. Progutala bi me da se stari nije zadržao. Iako me vijest ošinula poput munje, osjećala sam da me intuicija bila pripremila za to. Onda sam se sjetila što mi je otac rekao, da familija ima tamne tajne. Nadala sam se, kao i drugi, da ih neću morati otkriti. Da barem nisam postavila zadnje pitanje!

- To je grozno! – šaputala sam. Ne mogu vjerovati!

- Oni su samo žrtve, žrtve – ponavljao je vičući – a kad su saznali, bilo je kasno.

Na trajektu, naslonjena na ogradu dok mi se vjetar igra s kosom, gledam lik starog Matije koji se smanjivao sve dok nije nestao na horizontu.

Vjerujem da sam uspjela spasiti dio izgubljenih sjećanja i da ću ih moći prenijeti svojoj djeci u Santiagu. Neću im ispričati prokletstvo koje je navelo moju baku da ode s otoka. Morat ću to skrivati do svoje smrti. Ali svi smo potomci istih korijena – pomislila sam – i svi su slomili srce nekome barem jednom u životu.

Izvadila sam kamenčić koji mi je Matija poklonio na Filipovom grobu. Odmah me obuzela nježnost jer kamenčić je imao oblik ljudskog srca. Kako se priroda poigrala s nama! – pomislila sam. Gle, pravo srce od kamena!

Stari Matija pred napuštenom Filipovom kućom.

Morčići moje bake

Andrea Antonich Costas

Morčići, tradicijski nakit.
Tamburaški orkestar *Hrvatskog doma* Montevideo.

Pakiram vrlo pažljivo posljednje kutije svoje selidbe jer ne zamotavam samo stvari, nego i sjećanja.

Rodna kuća moga oca i mojih teta, u kojoj sam živjela cijeli život i koju su moji djed i baka izgradili vlastitim rukama i velikim snovima, mjesto je koje čuva bogatu obiteljsku povijest i čarobne kutke s mirisom na djetinjstvo.

Osjećam tugu što ostavljam temelje svoje obiteljske povijesti, ali i sreću zbog novog početka.

Zatvaram zadnju kutiju, ali se prisjetih da mi preostaje još nešto za spremiti, nešto što ne ide u kutiju kao sve ostalo, jer je posrijedi nešto dragocjeno. Idem do tog kutka kuće gdje samo osoba koja je upućena zna da to postoji. To mjesto gdje sam spremila to nešto posebno pronalazim s lakoćom pa brzo dohvatih s dna ladice jednu kutijicu. Otvorih je i vidjeh u njoj nakit moje bake Marije.

Njezini *morčići*, prelijepi, profinjeni, kojima je vrijeme ipak ugasilo sjaj. To je zlatni nakit koji žene uz obalu u Hrvatskoj nose s ponosom kao simbol povijesti, identiteta i pripadnosti.

Morčići nisu samo naušnice, nego i amajlije prepune značenja. U Rijeci ih se smatra talismanima koji nose sreću i zaštitu. Njihov lik – muškarac tamne kože s bijelim turbanom – priziva legende o otporu i čudu. Kaže se da je za vrijeme bitke na Grobničkom polju *Božja strijelica* zaustavila tursku vojsku i da je s neba padala kiša kamenja na neprijatelje. Bijeli turban poginulog vođe inspirirao je oblik *morčića* koji se od tada pretvorio u simbol nade i pobjede. S vremenom *morčići* su postali dio lokalnog folklora. Poklanjaju se na vjenčanjima, rođenjima, značajnim proslavama kao izraz ljubavi i zaštite.

Dok sam ih držala u rukama, baka Marija mi je došla u sjećanje. Teško mi je zamisliti nju bez naušnica; nosila ih je cijeli svoj život otkada joj ih je sestra Draga poklonila prije nego što je krenula iz Hrvatske u svijet. Bili su produžetak njezine sudbonosne priče, bili su dio nje.

Marija Dorić, tako se zvala moja baka, rodila se 1900. godine te u mjestu *Podugrinac* u središtu velike ravnice Vinodola, u Bri-

biru. To je zemlja kamenih kuća i zemlje podatne samo za vinograde. Jako blizu nalazi se mjesto Bribir iz kojeg se uzdiže bijeli zvonik crkve Svetog Petra i Pavla i krase ga zaseoci koji okružuju zelenu dolinu. U toj crkvi je bila krštena moja baka i u njoj je na drvenim klupama sjedila kad je bila djevojčica, u njoj se i udala za moga djeda, rođenog u Jargovu. Tu sam crkvu posjetila prije nekoliko godina noseći njezine *morčiće* poput svjedoka tog trenutka. Vratila sam se u mjesto odakle su oni krenuli prije više od sto godina.

Sjećam se da je imala sijedu kosu, sakupljenu u malu punđu, otvorenog čela, a oči boje neba su joj sjale beskrajnom nježnošću. Imala je nježan glas i govorila španjolski sa simpatičnim i šarmantnim naglaskom. Bila je lukava, hrabra žena jakog karaktera. Bila je žena čvrstih uvjerenja, a tu karakteristiku naslijedio je jedan unuk, a i ja volim misliti da je i ja posjedom.

Voljela je biljke, ponosila se svojim šarenim koprivama. Sjećam se kako su je susjede tražile reznicu, a ona nikad nije rekla *ne*, uvijek je velikodušno dijelila dio svog blaga. To joj je bila izlika da ispriča odakle dolazi, iz te daleke zemlje kamenih kuća i vinove loze, i nikad nije zaboravila spomenuti *svog starog*, kako je od milja zvala djeda Maksa.

Spominjala ga je s poštovanjem i nježnošću. Sa svakom reznicom poklanjala je komadić svoje nježne obiteljske priče o njemu.

Ukrašavala je fasadu kuće svojim biljkama, stavljala ih kao u izlog kraj kamenog zida koji je karakterizirao kuću. Taj zid čuva uspomenu na vrstu tradicijske gradnje u njezinom rodnom selu i nosi svoju vlastitu priču. Bio je savršen okvir za obiteljske slike.

Još uvijek cvate njezino cvijeće u njezinom vrtu, a ja sam sada ta koja dijeli *reznice*, ponavljam ono što je ona činila, ispisujući ovu priču ispunjenu ljubavlju i sjećanjima.

Stigla je u Urugvaj 1920-ih godina sa svojim suprugom, mojim djedom Maksom. Krenula je u nepoznat kraj; jedino sigurno bilo je da je suprug čeka tamo. Putovala je sama, nosila je vrlo malo stvari u svojoj *canastrito* – kako je ona krivo izgovarala na špa-

njolskom riječ *košarica* u kojoj je nosila svoje najvažnije osobne stvari – a to je uvijek spominjala s nježnošću.

U košarici nije nosila bogatstvo, ali je nosila svoje podrijetlo.

Zajedno su osnovali obitelj, dom i sagradili kuću za svako dijete u istom okrugu, jer njima je bilo najvažnije da budu zajedno.

U jednoj od tih kuća živim ja... živjela sam do danas.

Kuća je prazna, ali ne osjećam odsutnost. Nikad je nisam ni osjetila; znala sam da su djed i baka, roditelji i tete tamo bez obzira na to što su *već odavno* otišli.

Vidim baku ispod brajde vinove loze kako čita novine i plete s beskrajnim strpljenjem, umijeće koje je prenijela svojoj unuci i praunuci. Sjećam se arome vina koje je ona radila, kako me zvala da dođem brati grožđe; poput obiteljskog rituala, bilo je nemoguće odbiti.

Nedjeljom ujutro slušala je radio i čekala emisiju na hrvatskom jeziku koju je skoro pobožno i osjećajno iščekivala. Kroz tu emisiju putovala je, a da se nije pomakla s mjesta, i vraćala se u svoju zemlju putem glazbe.

Učila nas je voljeti svoju zemlju kao da smo se tamo rodili i u tome je uspjela. Tradiciju nastavljaju unuci i praunuci. Nedjeljom sviramo tamburice, tradicionalni žičani instrument hrvatskog folklora. Zvuk je jasan, sjajan i ponese, savršen da prati pjesmu. Sviramo ih trzalicom i pjevamo njezine pjesme na hrvatskom jeziku, dalekom, ali voljenom jeziku.

Postoji neobjašnjiv osjećaj koji nas povezuje poput jednog korijena koji ide duboko u *Podugrinac* i niče u Montevideu. Tradicija se prenijela s koljena na koljeno na djecu, unuke i praunuke koji izgovaraju njezino prezime s ponosom. Dok držim *morčiće* u ruci, shvaćam da sam prva žena koja ih nosi nakon nje i to me ispunjava ponosom.

Stavljam ih ponovno u kutijicu, znam da će nastaviti svoj put i da će ih njezina praunuka nositi s istim ponosom i ljubavlju kako je to znala moja baka, a sada i ja. Jer ti predmeti nisu samo ukrasi,

već pripovijedaju životne priče. Vrijeme je za poći i zadnji put proći hodnikom. Hodnikom kojim je moj djed, skoro slijep, zadnjih godina života hodao i tiho brojao korake, a navodili su ga pamćenje i sluh.

Na tom mjestu tri generacije su prošle; djeca, unuci i praunuci tu su se igrali. Također i prapraunuka na svome biciklu koja u svojim koracima nosi duboko kulturno nasljeđe, a da toga nije svjesna.

Danas zahvaljujem baki za ljubav koju mi je usadila prema njezinoj domovini, prema zemlji koju, iako zemljopisno daleku, nosim u svome srcu i osjećam svojom. Njezina priča vodi moje korake i zauvijek me prati.

Morčići moje bake.

Puls 130

Tko može spreman dočekati ljubav?

Claudia V. Garrido Mujica

Silvana i Leopold Marin – Claudia i Allan Marin.

Migracije često puta podrazumijevaju putovanje u nepoznato, u avanturu primoranu prilikama. Veliki iseljenički val 20. stoljeća iz Europe u Ameriku desio se u dvije vremenske etape – između prošlostoljetnih svjetskih ratova i nakon Drugog svjetskog rata – bilo je rastanaka zauvijek, napuštanja obitelji, prijatelja, dragih stvari, osjećaja da je oproštaj na *mulu* europske luke zadnja prilika da se zagrlje i poljube majke, braća ili pak prijatelji iz djetinjstva. Za one koji su bili među prvima i upuštali se u avanturu sami, ostavivši svoju ženu i djecu da čekaju da on zaradi novac kako bi im platio karte, drama i ponor bili su još veći jer se – pretvarajući želju u obavezu, zbog vremena potrebnog da se ona ispuni – podrazumijeva i rizik od neispunjenja.

Rijeka / Hrvatska

Jednog sunčanog poslijepodneva 1954. dvoje mladih, prepunih nade, spremnih da zajedno grade sretnu budućnost, reklo je „da“ pred svećenikom. Nije bilo uobičajeno da mlada Talijanka koja slabo govori hrvatski jezik bude uz ovog Hrvata, visokog službenika jednog od glavnih poduzeća u gradu. Ali *Amorova strelica* stigla je tamo gdje nikad ne bi ni pomislili. Vjerojatnosti su se promijenile.

Montevideo / Urugvaj

Hotel Radisson Victoria Plaza, jedne noći 2016., jedan zreli ljubavni par, pun oduševljenja, rekao je pred sutkinjom „da“; bila je to njihova druga prilika. Oboje su bili razvedeni nakon prvih brakova s već odraslom djecom i unucima. Nije da se samo povezuju dvije osobe, nego se spajaju dva različita svijeta, dvije životne potpuno suprotne priče. Vjerojatnost da pomorac trgovačke mornarice koji vrlo rijetko provodi vrijeme u luci, a još manje u Montevideu, sretne stručnjakinju za marketing koja naizmjenično radi kao vanjska savjetnica i kao državna službenica, neznatna je. Samo su sudbina, sreća, možda *Amor*, mogli stvoriti taj susret s izazovnim prognozama koje se raspršuju u komadiće.

Rijeka / Hrvatska

Rijeka je bila dio Italije od 1924. do 1945., poznavali su je pod imenom *Fiume*. Nakon Prvog svjetskog rata nad gradom su polagali pravo Kraljevina Italija i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Nakon kratke talijanske okupacije službeno su je pripojili Italiji 1924. Godine 1945., kad je završio Drugi svjetski rat, Jugoslavenska vojska oslobodila je grad Rijeku, u kojem uz većinsko hrvatsko stanovništvo živi i talijanska manjina, uključivši ga u Jugoslaviju.

Za to vrijeme Silvanina obitelj, talijanskog podrijetla, preko noći je ostala živjeti kao manjina u Rijeci. Silvana je bila odlučna djevojka, imala je brata i sestru: Klaudio je bio mlađi, a Diana starija. Roditelji su im osigurali školovanje i miran obiteljski život. Kad je Silvana počela raditi, dobila je priliku za zaposlenje u značajnoj riječkoj tvrtki: u tvornici Torpedo, osnovanoj sredinom 19. stoljeća, jednoj od prvih na svijetu u proizvodnji torpeda, čime se tvrtka bavila sve do 1966. Također su proizvodili motore, strojeve itd. Danas još postoji zgrada te znamenite tvornice, pretvorena u Muzej industrijske baštine s velikim brojem kako turista, tako i općenito posjetitelja.

U tim uredima Silvana je počela raditi jako mlada, spremna za izvršavanje administrativnih zadaća. U tvornici je već nekoliko godina radio i Leopold kao važan djelatnik odjela prodaje.

U ta socijalistička vremena posao je započinjao jako rano ujutro, u pet sati. Zato su radnici oko polovice dopodneva imali prekid aktivnosti za *marendu*, a to je bio kompletan obrok, pravilno uravnotežen, obilan i plaćalo ga je poduzeće. Glavna karakteristika je bila je ta da se jelo žlicom uz svježi kruh koji su moćili u jelo, a kad je jelo bilo dobro, čak bi kruhom počistili tanjur.

Danas, iako zemlja nije više u socijalističkom režimu, vidljivi su ti prehrambeni običaji u raznim gradovima zahvaljujući natpisima na nekim ugostiteljskim lokalima koji nude na meniju *marendu*, odnosno *gblec*. U uredima državne ili javne uprave zadržali su pauzu od 30 ili 45 minuta, iako nemaju osiguranu *marendu*. Službenici izlaze iz ureda na kavu, obaviti kupovinu i slično, a poslije se vraćaju na posao.

Silvana je, kao i svi zaposlenici, u određeno vrijeme odlazila u veliku menzu gdje su svi dijelili taj opuštajući trenutak za *marendu*. Bila je to ogromna dvorana; dim cigareta miješao se s mirisom jela i zajedno su ispunjavali prostoriju. Čavrljanje i smijeh bili su također dio tog uobičajenog dnevnog predaha. Silvana je obično sjedila za istim stolom u jednom kutu velike dvorane. Brzo je jela i vraćala se na posao. Nakon posla običavala je žuriti na vlak kući. Po dolasku doma s veseljem je provodila vrijeme s obitelji uz razgovor i neizostavnu glazbu. Sobama se čula glazba s talijanskih i španjolskih ploča. Voljela je pjevati i pomagati majci u kuhinji, što joj je jako dobro išlo. I tako su prolazili njezini dani, mjeseci i godine na tom poslu.

Da joj je netko rekao, da joj je netko barem dao naslutiti što će se desiti u budućnosti i reći što je čeka kasnije...

Na željezničkom kolodvoru opazila je mladića koji je svaki dan izlazio iz tvornice u isto vrijeme kao i ona, ali danas joj se malo više približio. Uočila je da je to kolega koji svaki dan čeka isti vlak kao i ona. Bio je visok, vrlo elegantan i uvijek je izgledao vrlo uredno, toliko da se na njemu nije primjećivalo toliko sati rada.

Jednom prilikom u vlaku, taj gospodin joj se približio i s poštovanjem joj se obratio:

- Oprostite gospodice, mogu li vam se pridružiti? – Nije dobio odgovor, samo je osjetio u njezinim očima iznenađenje, napetost, nježnost, sve u isto vrijeme. Taj pogled nikad nije zaboravio. Kako nije bilo odgovora, naklonio se i produžio do drugog sjedala.

Prolazili su dani i Leopold je znao da joj ne može ponovo pokušati prići jer je ona postavila distancu, a opet, osjećao je da mora još jednom pokušati.

Bilo je to nekoć, jednog mjeseca, jednog uobičajenog dana. Kad je ušla u vlak, sjela je kraj prozora. Voljela je gledati grad, iako je svaki dan putovala istim putem. Skoro u isto vrijeme kad i ona, Leopold je sjeo pored nje. Osjetio je njezin miris, dodir njezinog tijela, pogledi su im se sreli na trenutak i Leopold ju je poljubio. I tako, bez prevelikog predomišljanja, kako je to puno puta zamišljao.

Od tada su dijelili sretne trenutke. Saznao je da ona vrlo malo zna hrvatski, da ga uči i da joj je materinski jezik talijanski. Pričali su o sebi, o svojim životima dok su putovali u vlaku.

Šest mjeseci kasnije su se vjenčali. Kad je Silvana ostala prvi put trudna, prestala je raditi. Prvom djetetu dali su ime Dean, a kratko nakon toga stigao je Allan.

Nije bila uobičajena doseljenica. Nije se preselila puno kilometara dalje u nepoznatu zemlju u potrazi za boljim životom, ali se osjećala pripadnicom manjine, strankinjom, s drukčijim jezikom i drugačijim običajima. Leopold joj je približio svoju rodnu sredinu, uključio je u svoje mjesto, svoj život, sve dok ih smrt nije rastavila.

Montevideo / Urugvaj

Da joj je netko bio rekao, da joj je netko bio prorekao što će se sve dogoditi nakon susreta s tim visokim čovjekom, bila bi mu rekla da je to nemoguće, da bi sve to bilo teško izvedivo i konačno, da bi to bila ludost. Nitko nije mogao znati, pa ni ona!

Zbilo se to jednog dana! Tada je imala 44 godine, izašla je s posla, došla kući, presvukla radnu odjeću, obukla trenirku i majicu koju joj je kćer oslikala, svezala kosu u rep i otišla na sat *salse*. Tamo se voljela odmarati: ondje joj se glava opuštalala od buke i tamo je ostavljala svoje probleme i brige.

Pravilo sata *salse* je otprilike bilo, kako je bilo više žena od muškaraca, da muškarci mijenjaju partnericu. Svaki put kad bi profesor rekreativnog plesa zapljeskao, parovi su se mijenjali. I tako se plešući, nakon pljeska, pojavio pred njom jako visok muškarac u hlačama od odijela i jako urednoj majici te na nespretnom španjolskom jeziku rekao: „*Hola*, ja sam Allan.“ Bilo je to u ožujku 2008. Potom mu je ona rekla svoje ime, a on je rekao da je iz Hrvatske i da radi u Urugvaju. Prekinuli su razgovor kad su morali opet promijeniti partnere.

Na sljedećem satu, Allan Marin, koji je tada imao 51 godinu, zastao je pred njom. Profesor je zapljeskao, svi su rotirali partnerice, ali Allan nije.

Odmah ju je prepoznao po imenu.

- Znaš li nešto o Hrvatskoj?

- Ne, vrlo malo – rekla je – bolje rečeno, ništa.

Pričali su, zabavljali se. Idući sat Allan joj je donio ploču s hrvatskom glazbom da je poslušati i upozna te je pozvao na kavu poslije sata. Bilo je kasno navečer, ali prihvatila je.

I tako joj je Allan ispričao da je kapetan teretnog broda; da su imali kvar prije par dana usred Rio de la Plate; da su tražili ponudu za popravak u Urugvaju i u Argentini te da su se odlučili za Urugvaj; da je brod na popravku i da mu je već bilo dosadno svaki dan isto u Montevideu; da mu je jedan dan jedan od časnika broda, iz Rumunjske, donio reklamni letak za *salsu* i da je došao iz znatiželje, da proba nešto drugačije.

Znao je jako dobro španjolski, s talijanskim naglaskom. Majka Silvana ga je od malena učila španjolski preko ploča koje su se kod kuće slušale i preko ponekog romana koji su se onodobno čitali.

Kasnije je nastavio učiti jezike zbog svog zanimanja. Ključna točka njegovog posla bila je govoriti što više jezika.

Razgovor im je trajao četiri sata. Nakon idućeg sata, ponovili su kavu. I tako svaki put. Onda se dogodila jedna večera, pa provedeni zajednički vikend u Colonii i uživanje. Riječi nisu bile potrebne. Kao da su se oduvijek poznavali. Kao da nisu postojali ni vrijeme ni udaljenost.

„Bila je oduševljena, ali nakon tih dana u Colonii počela se suzdržavati, bojala se. Pomislila je: zašto sam se u ovo upustila? U jednom trenutku on će otići, a ja ću ostati. I otići će u Hrvatsku, a ne tu blizu, iza ugla“.

Sve se brzo desilo. U travnju, mjesec dana nakon susreta, brod je bio popravljen i trebao je nastaviti putovanje. Tada je jedne noći

nakon večere Allan rekao dok ju je pratio kući: „Pođi sa mnom“.

Njoj se ta ideja činila suludom: tražiti dopust koji nije mogla dobiti u upravi grada Montevidea; ostaviti ured savjetovališta koji je dijelila s prijateljem i partnerom te radno mjesto predavačice na sveučilištu; otići brodom koji svijetom prevozi tekući teret za norvešku kompaniju i s čovjekom o kojem ima malo informacija; ostaviti svoj dosadašnji život i biti s Hrvatom od 51 godine ljubavnih manira, koji je mjesec dana ranije, bez najave, zastao pred njom.

Te noći, nakon Allanovog prijedloga, stigla je kući i zatekla upaljeno svjetlo u sobi svoje osamnaestogodišnje kćeri Ivane. Ispričala joj je sve što se dešava i sve što joj je u glavi: strah, nezvjesnost i nesigurnost, ali i činjenicu da ni s jednim muškarcem nije imala taj osjećaj koji ima s Hrvatom, koji je spreman na sve.

Kćer joj je bez oklijevanja rekla: „Idi, mama. Sve će se nekako riješiti; razgovaraj na poslu, nije to problem. Ako je suđeno da ste zajedno, tako će i biti“.

Brod je isplovio iz luke Montevideo 21. travnja. Imala je tri ili četiri dana da odluči i da sve uređeno ostavi. Tako je i učinila, nakon razgovora s prijateljicom koja joj je rekla neka riskira: riskirala je, dobila slobodne dane na poslu, ispričala sve prijateljima i familiji. Allan joj je pomogao ishoditi dozvole i dokumente za put.

Dana 20. travnja, kad je sunce zapadalo nad rijekom, a vjetar sve ljuljao, popela se rampom na teretni brod u zoni luke gdje nikada prije nije bila. Bio je to nov i nepoznat svijet. Od tog trenutka ništa više nije bilo kao nekada.

Kad je brod zaplovio, Allan je više puta zasvirao sirenu broda i pustio pjesmu koja će biti s njima u više prilika, „*Con te partiro*“ Andree Bocellija. Rasplakala se od velikog iznenađenja i uzbuđenja; u isto vrijeme nije mogla ni željela pogledati oko sebe, znajući da su oko nje članovi brodske posade koji nemaju pojma o čemu se radi.

Putovala je od zemlje do zemlje, prateći ga na nekim od putovanja tih godina. Izmjenjivali su se sati i sati provedeni u plovidbi

oceanom, knjige, igraće karte, nevremena, plaže, dani provedeni u kuhinji pripremajući jela i podučavajući recepte u brodskim kuhinjama, zemlje koje nije ni pomišljala da će upoznati. Jednom joj je sat ostao bez baterije i brod ju je skoro ostavio u Singapuru; posjetila je Kinu i Maleziju, Hrvatsku; sate provedene na putovanju kako bi upoznali što više zemalja. Vjenčanje 2016., udaljenost, obitelj i zajednički prijatelji... Život malo ovdje, malo tamo; nikada više nije provodila vrijeme na stari način.

Poznavala je Hrvatsku bolje od bilo kojeg doseljenika. Na svakom putovanju cilj je bio upoznati neko drugo područje sjevera ili juga i otkriti novo mjesto. Na jednom od putovanja bili su na gala večeri, na baletu u kazalištu u Zagrebu, glavnom gradu s najviše stanovnika u Hrvatskoj, u gradu koji je i glavni grad Hrvatske i županija. Šetali su i uskim, kamenim uličicama najmanjeg gradića na svijetu – Huma, srednjovjekovnog gradića koji ima svega 14 kuća, hrvatskog grada na poluotoku Istri, na jednom od najmanjih poluotoka na svijetu.

Dobro se sjeća svog prvog kupanja u Jadranskom moru. Plutala je, ne samo zbog ljepote vode već zato što se osjećala kao u bujici emocija. Allan joj je govorio da je uz nju naučio upoznavati svoju zemlju. Uvijek je bio neki novi plan, neko novo mjesto za razgledati i otkriti.

Kad je prvi put posjetila Hrvatsku s namjerom da upozna njegovu obitelj, poklonio joj je naušnice i ogrlicu s hrvatskim simbolom: *morčićem*. „To je stari simbol, dio nakita svake starije obitelji u Rijeci; a u prošlosti žene su ih nosile da pokažu da pripadaju Rijeci, nosili su ih sinovi jedinci, pomorci (jednu naušnicu na desnom uhu) i ribari kao vrstu talismana. *Morčić* je imao glavnu ulogu u mnogim pričama, njegova čudotvorna moć tema je mnogih pjesama“.

Bilo je to više od poklona; možda ju je time simbolično htio učiniti dijelom te zemlje, kulture i karakteristika tih žena koje su toliko puta gledale kako njihovi muževi pomorci odlaze. Možda je time htio reći da će se uvijek vratiti.

Nikad nije pomislila da će jela koja ju je njezina majka naučila pripremati doći u Hrvatsku, a još manje da će ih prepoznati kao dio gastronomske kulture te zemlje. Olga se zvala njezina mama. Nije puno kuhala, ali imala je par istaknutih jela: njoke od krumpira, sarmu i palentu. Leopold ih je sve isprobao i uživao prisjećajući se kuhinje svoje voljene Silvane. S vremena na vrijeme zapisivala je broj letova, putovanja, zemalja i priča. Prisjetila se, sjela i zapisala. Jer ponekad nije vjerovala samoj sebi. Ponekad je to jedino što se može učiniti. *Da su joj rekli, da je netko preorekao što će biti u budućnosti i rekao joj što će biti nakon što se taj muškarac pojavi pred njom, odgovorila bi da je to nemoguće, da bi sve bilo neizvedivo i suludo. Nitko nije znao, pa ni ona.* Tko može spreman dočekati ljubav?

Epilog

Moram vam priznati da nisam Hrvatica. Nemam ni hrvatske potomke ni pretke. Ali ja sam ta koja je upoznala tog Hrvata, Allana, sina Silvane i Leopolda. Nisam bila registrirana kao doseljenica, ali smatram da sam imala priliku biti stalni migrant dugi niz godina. Upoznati brojne kulture različitih zemalja donijelo mi je drugačiju viziju života, naučilo me vrednovati svoje iskustvo i živjeti svaku priliku.

Zajedno smo 17 godina i živimo malo u Hrvatskoj, malo u Urugvaju, familija je tamo i ovdje. Više ne putujemo toliko po svijetu, ali zato svaki put upoznam neki drugi dio njegove zemlje, njegove Hrvatske, nove kutke, turističke gradove, parkove, jela, običaje itd. Osim jezika, koji mi je jako težak...

Već sam dvije godine članica folklorne skupine *Hrvatskog doma* u Montevideu, pjevam u zboru i trenutno vodim kazališnu skupinu.

Sjećam se osjećaja kad sam prvi put odjenula nošnju u kojoj sam sudjelovala na svojem prvom događanju u *Hrvatskom domu* Montevideo, i to na Susretu hrvatske dijaspore u Južnoj Americi, koji je održan u Urugvaju u studenom 2023.

Danas sam, kao dio delegacije CroActivas u Urugvaju, ponosna što im pripadam i što su me prihvatile kao svoju članicu.

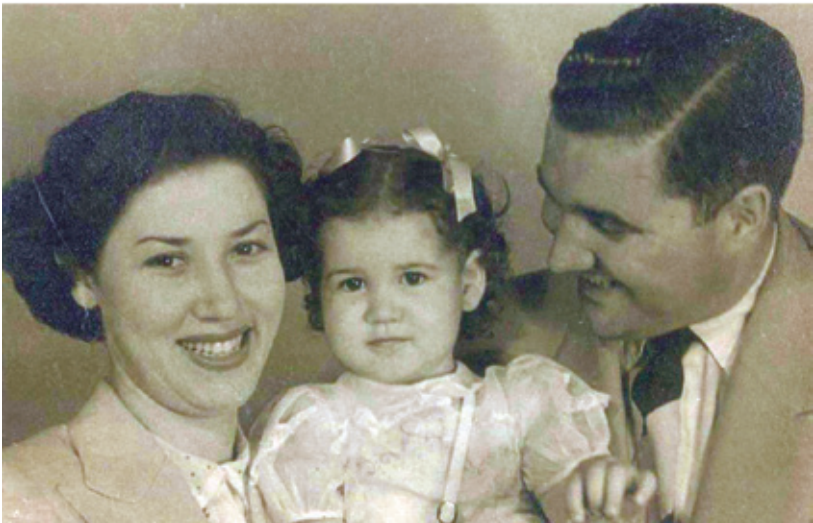
Ljudska smo bića i imamo potrebu povezivati se, ispreplitati iskustva, živote i osjećaje. Danas imamo priliku upoznati i druge žene, potomkinje hrvatskih iseljenika, razmjenjivati obiteljske priče; možda mnoge od njih poznaju zemlju svojih predaka, druge pak manje znaju o Hrvatskoj ili nikada u njoj nisu bile, ali znam da je svaka od vas srcem povezana s Hrvatskom.

Ime mi je Claudia Garrido i u srcu sam Hrvatica.

Mirko

Dafne Bilich Santiago Queiroz

Miroslavo Bilich i njegova supruga Jô Figueiredo sa svojom najstarijom
kćeri, Jeanne Bilich, 1950. godine.

Ja. Prošlost, sadašnjost, budućnost. Ah... vrijeme je zagonetno! Ili – tko zna? Nismo li zapravo mi, izumitelji vremena, oni koji su zagonetni?

Jeanne Bilich

Djed je prisutan u mom sjećanju. Postao je prisutan zahvaljujući mojoj majci, Jeanne Bilich, čuvarici njegove baštine među nama, od koga je naslijedila duboku ljubav prema kulturi. *Miroslavo* Bilich bio je *preživjeli*. Danas mogu reći da Mirko, kako su ga od milja zvali, živi i živjet će zauvijek.

Povijest naše obitelji neraskidivo je povezana s događajima koji pripadaju svjetskoj povijesti, a među tim povijesnim zbivanjima je i dolazak Josipa Broza Tita na vlast u tadašnjoj Jugoslaviji. No, moja je majka isticala da te priče „sačinjavaju nikada napisan dodatak stranicama političke povijesti hrvatskoga naroda“.

Naša je priča dio one povijesti koju su ispisali poraženi – ubijeni, prognani i izgnani – tijekom komunističkog režima Josipa Broza Tita, uspostavljenog 1945. godine. Dvije osobe: Josip i Miroslav; dva pogleda na svijet, jedna tragedija i ponovno rođenje *Feniksa*.

Miroslav Bilić, kako su njegovo ime upisali moja prabaka i pradjed 1910. godine, Franjo Bilić i Vjekoslava *rod.* Stečić, bio je poduzetnik, na vrhuncu svojih trideset i pet godina, započinjući svoj život u Zagrebu kao vlasnik tvornice kemijskih proizvoda.

Bio je čovjek svojega vremena, oblikovan hrvatskom kulturom u kojoj je rođen te pristaša tadašnjeg parlamentarnog monarhijskog poretka.

Imao je sve preduvjete da ostane tek jedan od mnogih građana čija bi životna priča prošla nezapaženo. No upravo su takvog „običnoga građanina“ prijavila dvojica njegovih zaposlenika kao osobu koja se protivi političkim promjenama toga vremena, odnosno komunističkom režimu koji se uspostavljao. Kao posljedica

toga, ovaj je poduzetnik u svojoj trideset i petoj godini proglašen „narodnim neprijateljem”.

Oni koji su se, poput mojega djeda, usprotivili novim političkim okolnostima toga vremena, često su bili podvrgnuti sumarnim sudskim postupcima bez mogućnosti obrane te prisilno zatočeni u logorima namijenjenima „preodgoju” političkih zatvorenika.

Jedne noći, uz pomoć magle koja se tvrdoglavo spuštala sve do tla, ispuzao je iz barake krećući se tik uz tlo, nastojeći se stopiti s okolinom poput kameleona, sve dok nije stigao do električne ograde logora. Čim ju je prerezao, sirene su oglasile uzbunu.

Vođen nagonom za preživljavanjem, dao se u bijeg, nastojeći izbjeći snažne snopove reflektora te istodobno mine zakopane u tlu. Što se prvoga tiče, činilo se da je uspio. No, zaglušujuća eksplozija mine odbacila ga je daleko, smrkavši kosti njegove desne noge. Zrakom su odjekivale sirene, magla je pretvarala snopove svjetlosti u sablasne prizore, a meci iz strojnica fijukali su kroz noć.

Mirku je preostalo samo nastaviti. Rukama je pritisnuo ranu pokušavajući zaustaviti krvarenje i krenuo prema šumi, kao da je od same prirode molio zaštitu među gustim raslinjem i hladnom kišom koja je upravo počela padati.

I priroda je postala saveznik njegova bijega. Tišinu je prekidao šum lišća, kao da ga poziva da se probudi i nastavi put prema slobodi. Iskrvaren i na rubu snaga, vukao je svoje ranjeno tijelo niz planinsku padinu, do ruba ceste. Prepustio se olakšanju koje je donijela nesvjestica.

No, sudbina je odlučila, pridružujući se prirodi u duhu pravde, poslati cestom vozilo Crvenoga križa i da ga vozač izdaleka ugleda na zavoju. Prišao je krvavom, nepomičnom tijelu i ustanovio da se još uvijek bori za život. Pokupio ga je. Nakon nekoliko tjedana, Mirko se probudio u bolnici Međunarodnog Crvenog križa na području susjedne Italije.

Oporavak je bio spor. Podvrgnut je brojnim operacijama, uključujući ugradnju pločice od platine, kako bi se obnovila potkoljени-

ca smrskana u eksploziji mine. Tako je cijelu 1946. godinu proveo prikovan za bolnički krevet. Kada je napokon otpušten iz bolnice, bila mu je u potpunosti vraćena sposobnost kretanja.

Radi vlastite zaštite, zajedno sa skupinom domoljuba, potražio je utočište u Vatikanu, budući da su povijesno pripadali katoličkoj vjeri. U Svetome Gradu ponovno se *rodio* Miroslavo Bilich, sin Francesca Bilicha i Luigije Stečić. Slijedio je isti put kojim su odlazili brojni emigranti i izbjeglice iz sjeverne Italije u borbi za preživljavanje tijekom prijelaza iz 19. u 20. stoljeće: odlazak u luku Genovu i isplavljanje prema Brazilu.

Brod *Lugano* pristao je u Rio de Janeiru u vrijeme kao „Karneval mira”, kako je nazvan karneval iz 1947. godine, u kontekstu migrantskih zbivanja poslijeratnog razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata. Ondje ga je prihvatila talijanska operna pjevačica Gabriella Besanzoni Laje, supruga brazilskog bankara Henriquee Lajea, koja je imala običaj udomljavati ratne izbjeglice, osobito one iz Italije.

Miroslavo je u Brazil stigao noseći sa sobom samo svoje veliko intelektualno bogatstvo. Sada je bilo vrijeme da se ponovno afirmira i započne novi život.

Kako je to pjevao Ivan Lins: „Novo vrijeme, unatoč opasnostima”. Bilo je potrebno brzo naučiti novi jezik i steći financijsku samostalnost. Ubrzo je pronašao zaposlenje u Mesbli, poznatom robnom lancu, gdje je radio kao voditelj nabave u inozemstvu.

Nedugo zatim upoznao je svoju suprugu Jô Figueiredo¹, rodom iz grada Diamantine u saveznoj državi Minas Gerais, s kojom se vjenčao devet mjeseci nakon dolaska u Brazil, u studenom 1947. godine. U listopadu 1948. godine rođena je Jeanne Bilich, njegova prva kći. U braku s Jô dobio je još dvoje djece, Mirian i Mirka Figueireda Bilicha. Dana 14. travnja 1950. godine stekao je potvrdu o naturalizaciji, izdanu za vrijeme vlade Eurica Gaspara Dutre.

1 Jocondina Figueiredo Bilich

Njegova široka intelektualna naobrazba potaknula ga je da sve dublje proučava povijest i razvoj Brazila te se s velikom predanošću posvetio proučavanju brazilske povijesti. Tu je ljubav prema kulturi prenio na svoju prvorodenu kćer Jeanne, svoju majku, koja ga je pratila u njegovim čitateljskim navikama, u šetnjama do knjižara i kioska s novinama, slušala je s njim svakodnevno vijesti te je upravo uz njega razvila interes za političku povijest Brazila i svijeta. Moja je majka uistinu naslijedila i sačuvala bogatu kulturnu ostavštinu svojega oca. Kasnije je postala „Prva dama novinarstva Savezne države Espírito Santo”, kako su joj priznavali kolege.

Brazil je za moga djeda bio poput *Feniksa* koji se ponovno rodio iz pepela. Ipak, to novo rođenje nije bilo bez boli, odricanja i teškoća.

Bilo je mnogo pokušaja da se naš pradjed dovede u Brazil. Održavanje kontakta zahtijevalo je različite strategije i veliku opreznost, uvijek s ciljem zaštite svih uključenih. Naši su prabaka i pradjed ostali u Hrvatskoj. Njihova je kuća bila oduzeta, a u nju su se uselile još četiri obitelji koje su morale dijeliti isti životni prostor. Nada da će vlasti pod vodstvom Tita dopustiti starijim roditeljima da napuste zemlju neprestano se obnavljala, ali se nikada nije ostvarila.

Djed Mirko imao je još dvojicu braće, koji su također bili prisiljeni pobjeći u potrazi za sigurnošću i mogućnošću preživljavanja. Jedan je otišao u Australiju, a drugi u Kanadu. O njima danas znamo vrlo malo. Prabaka je preminula 1958. godine, u maloj sobi vlastite, oduzete kuće. Ni tada nije bilo moguće oprostiti se od nje. Ostale su tuga, čežnja i žaljenje.

Djed je živio intenzivno dva života. Prvi nije *poništio* drugi, a drugi se nije pomirio s tim da bude žrtva prvoga. Bio je kraj toploga studenoga 1961. godine u Rio de Janeiru. Dok je brazilska politika prolazila kroz burno razdoblje, djed je preminuo u 51. godini života. Uzrok njegove smrti bila je sitna metalna krhotina zaostala od eksplozije bombe, koja je ostala u njegovoj lubanji i s vremenom dovela do razvoja tumora.

Mirko i dalje živi među nama. Njegovo će ime biti sačuvano kroz buduće naraštaje. Iako se prema tradiciji obiteljsko prezime i nasljeđe prenose muškom linijom, u našoj je obitelji njegovo nasljeđe očuvano zahvaljujući svijesti, predanosti i ustrajnosti žena. Moja majka i ja nastavile smo prenositi njegovo ime i njegovu ostavštinu.

Prezime Bilich nosi snagu opstanka i preživljavanja. Ono je danas ispunjeno novim značenjima. Djedov životni put prepričava se kao svjedočanstvo snage i dokaz da se moguća budućnost gradi u sadašnjosti kako bi naznačila „put koji se ostavlja u nasljeđe“. Stoga danas mogu reći da Mirko, kako smo ga od milja zvali, živi i živjet će zauvijek.

Miroslav / Miroslavo Bilich sa svojim suradnicima u vlastitoj tvornici u Zagrebu. Među njima su bili i oni koji su ga prijavili Titovoj vlasti.

Gringa

Marcela M. Tudor

Gringa, dotepenka.

Napomena: Gringo (amer. španj.; možda od griego: grčki, strani, nerazumljiv);
podrugljiv naziv za neromanske doseljenike u Južnoj i Srednjoj Americi.

Zrakoplov se spremao poletjeti. Nitko nije primijetio njezinu tugu ni suze jer Mariju nitko nije ispratio. Otišla je sama, sa svojom knjigom dnevnčkih zapisa, otišla je iz zemlje koja ju je rodila, ali joj nije dopustila da odraste jer rat ne poznaje milost. Zato ju je majka poslala u Argentinu kako bi preživjela.

I preživjela je. Evo je sada, živa, ali bez pravog životnog puta. Oduvijek je bila tu za druge, a za sebe je rijetko nalazila vremena. Bez velikih očekivanja i čežnji, jer su njezini snovi bili toliko tihi, toliko dugo odgađani, da nikada nisu dobili priliku zaživjeti. Sama je, okružena uspomenama na rodbinu i prijatelje kojih više nema. Prožima je nostalgija za životom koji je mogao biti, a nikada nije postao stvarnost – zbog sudbine, zbog straha da se suoči s vlastitim strahovima i izazovima, zbog manjka vjere u samu sebe ili možda zato što ni njezina obitelj ni društvo nikada nisu uistinu znali cijeniti useljenika.

Putovanje je dugo i jednolično. Lista stranice svojega intimnog dnevnika, prizivajući svaku postaju vlastitoga života. Odlomci prolaze pred njezinim očima poput nijemih slika, ispunjeni prazninom koju vrijeme nije uspjelo ispuniti. Njezini snovi o napretku, o priznanju, njezina čežnja da postane spisateljica, ostali su zauvijek zarobljeni na prvim stranicama knjige. Nijedna od prijateljica s kojima je dijelila te duge poslijepodnevne šetnje nije doznala da je Marija otišla, nitko je nije tražio. U tuđim očima bila je tek Marija, ona čudakinja.

Dok je vrijeme prolazilo, krajolik se iza prozora zrakoplova učinio poznatim. Tirkizno more, polja lavande, a krovovi prekriveni crvenim crijepom i kamene kuće izranjali su iz pejzaža poput uspomena koje nikada nisu iščezle. Gotovo joj se učinilo da čuje glazbu... sjećanja su je vratila u njezinu osamnaestu godinu. Tu je, u njezinoj zemlji, tamo gdje su joj korijeni.

Njezina domovina. Njezina voljena Hrvatska.

Izišla je iz zrakoplova i ukrcala se prvo na trajekt, a potom u autobus. Srce joj je tuklo tako snažno kao da će joj svakoga trena iskočiti iz grudi. U daljini je ugledala kamene, popločane ulice i razaznala natpis s imenom njezina rodnog mjesta: Hvar.

Autobus se zaustavio. Uzela je svoje stvari i polako krenula ulicama koje su joj se činile drukčijima, novima, obilježenima nevidljivim ožiljcima vremena, a ipak jednako njezinima kao i more, svjedok njezinog rođenja i njezinog odlaska u svijet.

Obišla je mnogo mjesta i naposljetku stigla do napuštene kuće. Bila je vlažna, nagrizena vremenom, a ipak je još uvijek stajala uspravno. Bila je to kuća njezine majke. Pogledom je prelazila preko svake prostorije, zavirivala u svaki kutak. I zaplakala.

Plakala je za uspomenama svoje mladosti. U toj se kući ponovno osjetila kao ono nekadašnje dijete, kao da su je zidovi nježno zagrlili. Osjetila je kako se u njoj budi nova snaga, ispušnjavajući je dubokim mirom kakav odavno nije poznavala.

Godina je bila 1995. Iznenadni snažni prasak natjerao ju je da podigne pogled. Kuća se zatresla od temelja do krova, a isti nemir stegnuo joj je srce. Obuzeo ju je strah. U mraku je napolapala prozore, uspjela ih je otvoriti i pustiti da zraka sunca prodre u prostoriju. Na starom komadu namještaja ugledala je radio. Uključila ga je i počela tražiti signal. Tada je začula vijest: rat je završio. Hrvatska je napokon bila slobodna.

Na Marijinu licu zasjala je nova svjetlost. Još uvijek postoji nada. Nada u novi život.

Četvrti dio

ONO ŠTO JE I DALJE ŽIVO

Priče o hrvatskim običajima, dječje priče i prijenos među generacijama

Nona Tadija

Norma M. Domancich

Moja nona Tadija, nono Nikola i njihovo devetero djece.

Petra je sporo hodala; vukla je noge između ledenih stijena. Deveti mjesec joj je razvukao suknju i otvarao bluzu. „Uskoro će se roditi“, pomislila je i pomilovala si trbuh.

Ušla je u kuću i složila drva koja je donijela; dim je obojio zalazak sunca plavom bojom. Pomilovala je odjeću za bebu (bila je sigurna da će biti djevojčica) omotanu lavandom.

Legla je malo se odmoriti prije pripreme večere, ali se ubrzo digla i stavila grijati vodu za Antona, da se oslobodi planinske hladnoće.

Djeca su se u kutu igrala na svjetlosti vatre, izgledala su sretno s rumenim obrazima. Odjednom, nagla bol... i još jednom... i još jednom. Anton je na vrijeme otišao po babicu, a djecu odveo kod susjede.

Porod nije bio težak; Petra je imala iskustva, a babica Katja znala ju je umiriti nježnim riječima i pjesmom dobrodošlice koju je uvijek pjevala djeci koja su se rađala.

Kad je babica otišla, Anton je otišao po djecu i svi su se okupili oko Petre i malene bebe. Dali su joj ime Tadija. Otvorila je na trenutak svoje ogromne tamne oči kao da ih je prepoznala, a zatim zaspala sklupčana na toplim prsima svoje majke. Taj prvi dan naučila je da su ruke koje su je milovale, grube i pune brazda, ruke njezinih roditelja.

Idući dan selo je bilo veselo. Svaki novi član bio je dobrodošao. Žene su došle s poklonima za djevojčicu: donijele su vunenu pređu da joj Petra isplete kaputić, stručak lavande da miriše postelja, drvene lutkice koje su izradili njihovi muževi i predivnu bluzu s čipkom da u njoj Tadija, kad prestane biti djevojčica, pleše u kolu s njima.

Zamišljam da se tako rodila moja baka, majka moga oca, nona Tadija, kako smo je zvali bratići, sestrične i ja. Zamišljam da se rodila u siromašnoj kući prepunoj ljubavi, izrađenoj od kamena i drveta, u dolini između bregova one zime kad je bura nosila hladan zrak sa sjevera.

Tadija je rasla jaka i zdrava, igrala se s braćom i djecom iz susjedstva. Bila je dosta šutljiva, ali se njezina šutljivost kompenzirala izražajem njezinih lijepih očiju. Kad je imala skoro šest godina, počela je sudjelovati u kućnim zadacima i obiteljskom poslu.

U proljeće je voljela voditi dvije ovce i kozu na ispašu po ozelel-njelim pašnjacima. Tada se opuštala, gledala nebo dok je u mašta-nju lutala oblacima. Voljela je trčati za leptirima, zaspati popodne uz pjev ptica, a povrh svega plesati i igrati se u poljima lavande. U ta vremena sve je mirisalo na sitno cvijeće, na kožu, odjeću, zrak, pa čak i snove. Otok je postajao čaroban.

Tadija je živjela na Hvaru, u planinskom dijelu otoka. Nikada nije otišla s otoka, a vrlo je rijetko išla u istočni dio prema gradu uz more. Kad je s ocem išla tamo u nabavu namirnica, divila se neukroćenim valovima Jadranskog mora i ogromnim kamenim kućama koje su nicale uz rub malih uličica.

U jednoj od tih kuća, koja je imala dva kata i brončanog lava na ulazu, živio je Nikola, moj djed po očevoj liniji, ali tada nitko nije ni slutio što im je sudbina pripremila.

Jednog jutra Tadija se osjećala čudno, bolio ju je trbuh i pre-dosjećala je da će se nešto dogoditi. Popodne je otkrila crvene točkice koje su je pretvorile u ženu. Potrčala je majci da joj ispri-ča, zagrlile su se jako čvrsto, sjedinjene ženskom temom. Petra je izvadila iz kovčega prekrasnu nošnju, predivno vezenu u najvećoj tajni. Tadija je dugo gledala i divila se prekrasnim cvjetovima na bluzi koju su joj poklonili kad se rodila i cvjetnoj suknji. Korzet je bio crn i izgledao kao da je od svile.

Dotle se Petra okupila s drugim ženama u selu. Te noći su ple-sale i pjevale u čast novoj djevojci.

Duboko u noć, nakon što su večerali i poslali djecu na spavanje, sve žene su se okupile i uputile u planine. Išle su u tišini, obavijene tamnim plaštevima. Tadija se poveselila kad je vidjela među njima svoju stariju sestru Vinku, ali nastavila je hodati u tišini.

Kad su stigle na brijeg, zapalile su krijes i skinule plašteve; tada se pojavila šarena ljepota njihovih nošnji. Na trenutke su plesale u kolu, pa pjevale zajedno. Tadija je sjedila ispod drveta sve dok se kolo nije otvorilo, a majka i Vinka su je rukama pozvale da im se pridruži u kolu. Tadiji je to bio poseban trenutak, toliko poseban da ga je zauvijek nosila u uspomeni zajedno s mirisom lavande.

Vratile su se kući i legle u tišini. Iduće jutro nijedna nije spomenula što se noć prije dogodilo. Ni otac nije ništa pitao, znao je da se ne smije petljati u ženske tajne. Tadija je shvatila da je ona odrasla kao još jedna žena u selu i da će od tada plesati i pjevati uvijek s njima. Od te noći sudjelovala je u svim plesovima i zborovima, a nekoliko godina kasnije iskazala je dobrodošlicu mlađoj sestri u vječnom krugu koji ih je spajao.

Na početku novog stoljeća započeo je Veliki Rat; baka je bila mlada kad je vidjela kako otac odlazi u rat u daleke zemlje. Bez muškaraca svakoga dana život je postajao teži. Rad na zemlji i odgajanje djece sve je palo na leđa žena; glad je harala i nije bilo nade da će sukob uskoro prestati.

Onda je Petra odlučila da će njezini sinovi otići u druge zemlje. Izabrala je Argentinu misleći da će ih poznati zemljaci u gradu Rosariju čuvati. Kad je sakupila novac, poslala je Antona i Vinku, najstariju djecu. Nakon par mjeseci stiglo je njihovo prvo pismo i poslala je i Tadiju i Ivana.

Ne znam je li srce moje bake kucalo za nekog mladića u selu, ali zamišljam da je bila tužna kad se opraštala od zemlje koju je jedinu poznavala.

Jedan dan, kad su svi otišli, vojnik je pokucao na Petrina vrata. Donio je kratku i krajnju poruku: „Anton je poginuo u borbi“. Nakon što se isplakala i shvatila da nema više koga čekati, prabaka je otputovala k svojoj djeci. Kao i ona, nikad se nisu vratili na otok Hvar.

Ne znam razloge zbog kojih je Nikola putovao u Argentinu, ali prema pričama, on i Tadija upoznali su se na brodu i ljubav ih je spojila na širokom plavom moru.

Kad su stigli u Argentinu, imena su im promijenili u Nicolas i Tadea. U gradu Rosariju su se vjenčali i radili na iznajmljenoj zemlji.

Kratko nakon toga rodila se Magdalena, prvo od ukupno devedetero djece, a peto dijete bio je Miguel, moj otac.

Zamišljam svoju *nonu* bez njezinih livada i mirisnih brežuljaka, bez njezinog društva žena povezanih u kolo. Zamišljam svog *nona* daleko od njegovog ogromnog mora. Mislim da su bili sretni, iako s nostalgijom koja se veže za duše onih koji moraju ostaviti svoju domovinu.

Djeda nisam upoznala jer sam se rodila nakon njegove smrti, ali *nonu* jesam; sjećam se njezinih crnih očiju, prodornog pogleda i kako je miješala jezike. Nikad nije govorila o toj zemlji misterioznog imena koje se pisalo „Hvar“, ali se izgovaralo drugačije.

S vremenom su se djed i baka su se preselili u Buenos Aires, u Dock Sud. Kupili su veliku kuću u kojoj su živjeli s djecom dok se djeca nisu vjenčala. Kuća je imala dugačke drvene stepenice, na rubovima kojih su bile crvene pelargonije u limenkama od ulja, i sada razumijem otkud miris beskrajne lavande.

**Petronila Plenković i Anton Matijević bili su moji prabaka i pradjed, roditelji moje bake Tadije koja se rodila na otoku Hvaru, 31. siječnja 1896. Petra i Anton su imali puno djece, među njima i Antona i Vinku (rođenu 12. listopada 1893.), te Ivana.*

Štedite! Ahorraju!¹

Susana Suffredini i Sonia Toncovich

1 Ovu je riječ koristila obitelj, vezano uz usmenu predaju o svojoj povijesti.

Marija i Karlo s unucima Marijom Rosom, Sonijom, Carlosom i Susanom,
1964.

Ovo u naslovnoj sintagmi bila je kombinacija hrvatskih i španjolskih riječi u savjetu moje bake: Štedite!

Tijekom godina provedenih u Argentini sa svojom djecom i zemljacima, naučila je samo korijen glagola na španjolskom; konjugirala je na hrvatskom jeziku... Trideset i tri godine koje je živjela u Hrvatskoj usred okupacija i ratova dale su joj povoda za selidbu.

Tako je mi unuke pamtimo, mi smo sestrične i nasljednice sjećanja koje nas spaja... i evo ovako ide priča koju su nam ispričala njezina djeca:

U malom mjestu Bribiru, među sivim planinama i vjetrovitim nebom, rodile su se dvije sudbonosne priče koje ni vrijeme ni udaljenost nisu uspjeli razdvojiti. Marija Saftić i Karlo Tonković naučili su odmalena živjeti u tišini, teško raditi i gledati u daljinu Jadranskog mora. Puno godina kasnije, kad su ih glad, rat i nada naveli da odu na jug svijeta, nitko nije očekivao da će tlo Tandila, tvrdo i puno kamenja kao u njihovoj rodnoj zemlji, ponuditi snagu za puštanje novog korijenja.

Čula sam priče o mjestu Tandil gdje su kamen lomili velikim radom, ali i s dostojanstvom, gdje je Hrvat mogao početi iznova.

Bila je godina 1913. i Europa je bila bure baruta; Karlo je otputovao pa nije išao u vojsku Austro-Ugarske koja je dominirala Hrvatskom.

Karlo je otišao u Argentinu s laganim koferom i jednom riječju u ustima: *trabajo* (posao, rad), to mu je bio način kako se predstavljao. Ostavio je svoje rodno mjesto u planinama i krenuo okušati sreću u Tandilu, u zemlji kamena koja ga je očekivala. Počeo je raditi kao klesar u kamenolomima.

A Marija je ostala sama u Bribiru, s dvoje djece, Stjepanom i Jakovom; imala je 26 godina. Živjela je u četvrtastoj kući, blizu crkve i familije. Prozor na krovu bio je jedini ulaz svjetla; na zidu je visjela baklja. Na drugom kraju još jedan međukat, ispod je bila staja u kojoj je bila krava, a gore spavaća soba s krevetima i pisanim stolom s ladicama za knjige.

28. srpnja 1914. rat je buknuo kao crno nevrijeme nad Europom, ocean je postao nepremostiv ponor. Pet dugih godina nisu znali ništa jedno o drugome, pisma nisu stizala, priče su se pričale, glad i bolesti odnosili su najranjivije.

Vladala je glad i neimaština, pa su se pojavile i mjesne restriktivne odluke: Marija je jednom prilikom daleko pješačila s još jednom ženom, davali su im po vreću krumpira, a druga gospođa je preminula po povratku; nije podnijela napor. Zahvaljujući kovačkom poslu koji su radila njezina braća za vojsku, uzdržavala je kravu, pa je zato imala mlijeka, maslaca... Koristila je resice s pokrivača kao fitilj i stavljala ih u tanjurić s maslacem kako bi noću imali svjetla. Rezala je kruh na sve tanje šnite, ali to nije bilo dovoljno.

Stjepan se razbolio, tražio je palentu s mlijekom, mlijeka je bilo, ali palente nije... Štedite! I ubrzo je preminuo, Jakov je rekao da je preminuo od meningitisa... Rat je ostavljao svoje tragove, dijete nije preživjelo okrutnu zimu i bijedu; umro je, a da nije upoznao Ameriku, mjesto nade.

Marija nije imala vremena za tugovanje, morala je nastaviti radi Jakova, koji je preostao. Rat joj je oduzeo i plahte, predali su ih za zavoje za ranjenike.

U studenome 1918. rat je završio i vratila se nada, ali novac nije stizao... Marija je očekivala signal da može slijediti supruga.

Naposljetku, pismo je stiglo, brat Joše joj ga je pročitao: Karlo je bio živ, imao je dom i čekao ju je.

I tako se Marija Saftić – Hrvatica, žena i nepismena – ukrcala sa sinom Jakovom od 11 godina, dana 19. listopada 1919. na parobrod u Genovi koji će je odvesti u Argentinu, sa srcem punim strepnja i kovčegom punim *praznine*.

Za ukrcaj je prodala sav svoj miraz; s time je kupila karte i pet zlatnih novčića koje je sakrila u svoje cipele.

U laganoj prtljazi nosila je molitvenik – iako nije znala čitati –

i vreteno s kojim će presti kilometre vune, a oko vrata joj je bila *medaljica* reda *Kćeri Marije Pomoćnice* kojem je kao vjernica pripadala. Na ruci zaručnički prsten i vjenčani prsten, simbol braka i nade da će vidjeti svog supruga.

Jakov je pospremio u ladicu knjige i olovke, misleći da će se vratiti...

Putovali su u trećem razredu; od valova im je bilo mučno. Od jela „napravljenog s morskom vodom“ bilo im je zlo, a Marija je vadila zlatne novčiće iz cipela i kupovala bolju hranu za Jakova, kazao nam je kad smo ga molili da nam nešto ispriča... Očekivale smo priču o *Pepeljugi*, a samo je pričao o svom putovanju iz „*Urope*“...

Stigli su 9. studenog 1920. i smjestili se u hotelu za doseljenike, *Hotel de Inmigrantes*. Tamo su ostali dok Karlo nije došao po njih iz Tandila, putovao je skoro 400 kilometara vlakom. Susret s Karlom bio je i olakšanje i bol; dugo su se grlili, kao da netko *šiva* dvije rastrgane strane.

Karlo je jedva prepoznao sina od tri godine u dječaku od jedanaest godina, otkad ga je napustio u Bribiru. Jakov ga je gledao kao kad se gleda nekoga koga poznajemo samo putem priča. Marija je na trenutak sklopila oči i prisjetila se Stjepana. Nikad ga nisu ostavili, *donijeli su ga* u tišini u mislima, u svakom jelu, u svakom kamenu kojim su kročili od tog trenutka.

Karlo je živio u kamenolomu San Luis, 10 kilometara od grada Tandila. Kuće su bile kamene, a neke od lima i drveta, puno niže od onih u Bribiru; nisu imali krave, ali Karlo je zarađivao radeći kamene kocke za ulice, brusio je pijuke i popravljao alat, bilo je dovoljno da se kupi mlijeko i brašno za makarone. Obrađivali su vrt, a kraj potoka Desvio Aguirre rastao je komorač, od listova su pripremali pite, a od korijena salate.

Sjećanje na bol i razdvojenost prožela je nježnost dolaskom novih članova: Elene, Moroche, Carlosa, Josea i Juana, petero djece rođene u Argentini.

Marija je od Tandila stvorila svoj vlastiti Bribir, pronašla je dru-

ge Hrvatice ovdje i stvorila prijateljstva s Andrinom i Jelom, a za njih je ona bila Marija od Karla. Također, odgojila je šestero djece koja su joj dala dvanaestero unučadi.

U studenom 1965., kao i svaki dan, Marija se sjeća Bribira, Stjepan je traži da skuha palentu s mlijekom: mlijeko je imala, palentu nije...

Ovo popodne je četrdeset pet godina otkako je stigla u Argentinu, zapada sunce i *Morocha* joj nudi čaj. Ali ona je samo htjela otići s Bogom.

To je priča o Mariji, našoj baki, koja nas je potaknula da ispričamo ovu priču, početak novog života za cijelu obitelj.

Miris kruha

Tatiana Muñoz Mimiza

Nona Kata.

Imala sam samo pet godina i nisam znala ni gdje je na zemljopisnoj karti, ali znala sam na što miriše *Milna*, maleno mjesto na Braču u Hrvatskoj gdje je do svojih 17 godina živjela *nona*, moja *nona* Kata Lozić Mladinić, nona *Bionda* kako su je zvali zbog plave kose i izrazito zelenih očiju.

„To je miris doma“, ponavljala je simpatičnim glasom na malo smiješnoj mješavini svog materinskog i španjolskog jezika, koji nikada nije svladala.

- Nauči me napraviti svoj kruh – sjećam se da sam joj rekla.

- Kad budeš velika – odgovorila je dok je brisala ruke o snježnobijelu krpu. Krpe je prala s istom strašću kao što je obrađivala vrt, hranila bučne kokoši i onog kokota koji svojim kukurikanjem u svitanje dana nije dopuštao da se ostane u krevetu. Prije kokodakanja peradi, miris tek pečenog kruha širio se svim kutovima kuće, a na kuhinjskom stolu čekali su nas zlatni kruščići sa savršenim zarezima u obliku križića na površini, a nona je za te križiće govorila da je u tome tajna mekoće i savršene korice kruha.

Ognjena zemlja, gdje vjetar prodorno fijuče, a neumoljiva i skoro svečana hladnoća bila je krajnje odredište tog dugačkog putovanja na palubi u društvu majke Kate Mladinić Guić. Kata je držala kožni kovčeg u jednoj ruci i veliki zavežljaj od debele tkanine u drugoj ruci; bila je spremna za iskrcavanje i dok još brod nije dotaknuo luku, već su joj nemirne oči prepoznale brata u mnoštvu koje ih je dočekalo. Prije dvije godine i on je proputovao istim putem i sada je stajao tamo, nestrpljiv, i čekao svoje voljene žene. Zagrljaj na kopnu bio je jedan od najvažnijih trenutaka u životu moje bake, zagrljaj koji je podijelio njezin kratki život na dva dijela. S jedne strane bile su nepredvidive okolnosti i neimaština s kojima su se one suočavale otkada je otac preminuo, a s druge strane sada ju je očekivala neizvjesna i suzdržana budućnost, ali budućnost se s vremenom razvedrila Kati, uzevši napokon u obzir i njezino podrijetlo; bila je 1911. godina i trebalo je početi od nule.

- Nona, mojim je tetama i barbama također bio ukusan tvoj kruh? – pitala sam je.

- S mojim kruhom su se rodili, s mojim kruhom su odrasli, s mojim kruhom svi se smiješe – govorila je uvjereno.

Godinu dana nakon njenog dolaska u Čile, nakon kratkog, ali lijepog hodanja s jednim mladićem, nona se s 18 godina udala za Božu Mimicu Tafru koji je stigao iz Omiša, iz Hrvatske, 1910. godine. Stvorili su obitelj od sedmero djece, tri sina i četiri kćeri, među njima je bila i moja majka, najmlađa, Ilda Mimica Lozić. Kod kuće su se pretežno služili hrvatskim jezikom, uz nedostatak glagola, čak i cijelih rečenica na ograničenom španjolskom, ali ta se prepreka, uz ljubav i brižnost majke, nije osjećala.

S 33 godine nona je postala udovica; opet ju je život gađao strelicama, a djeca su imala od četrnaest godina do četiri mjeseca najmlađa, to je bila moja majka. Tih mračnih dana njezina čvrstoća i odlučnost da podigne djecu na noge izvukli su iz nje zaista iznenađujući sjaj. Obitelj je napredovala složno, iako su se suočavali s običajima i tradicijama koji su u ona vremena bili neizostavni. U to vrijeme žene Hrvatice su se morale udati za muškarce istog podrijetla; moja majka Ilda odlučila se udati za Čileanac, što zajednica nije odobraval, ali Kata, velikodušna i uvjerena da je ljubav jača od tradicije, prihvatila je zeta raširenih ruku. U istom trenutku su se povezali i moj je otac odjednom postao važna osoba u obitelji i u Katinom životu; jedino s njime je zaplesala nakon što je postala udovica i uvijek ju je čvrsto grlio te je time dom bio preplavljen veseljem. Toliko su bile jake tradicije u ona vremena da je najstariji sin Ivan ostao neoženjen sve do smrti svoje majke, jer je „zakon“ tradicije nalagao da najstariji sin mora ostati neoženjen kako bi odao počast i posvetio se majci udovici.

Jednog ljetnog svježeg popodneva čula sam smijeh i povike veselja. Potrčala sam u dvorište; možda su bratići i sestrične stigli, a da ih nisam ni opazila; bio je to dobar trenutak za igru i za izlazak iz kuće. Na moje ogromno iznenađenje, ono što sam taj dan vidjela pretvorilo se u duboku, luckastu i predivnu uspomenu na nonu. Na četvrtastom kamenu koji je virio iz tla stavili su dasku i na krajevima su se dvije žene velikom brzinom klackale, rupci su im u tom trenu poletjeli s vjetrom, a kosa u zrak. Taj prizor dao je

osjećaj slobode; bile su to nona Bionda i njezina prijateljica Vinka Kovačić, imale su više od 40 godina, a klackale su se kao djevojčice; smijeh tih žena preplavio je selo i gubio se u popodnevnu kao himna sreći i usklik veselja. Taj dan naučila sam lekciju koja mi još uvijek odzvanja u mislima: usprkos preprekama na našem putu, usprkos nedaćama i lošim trenucima, treba pokloniti ili primiti osmijeh, skinuti rubac i prepustiti se vjetru da nam nosi kosu; to je način da se izliječimo od tuge i da izliječimo druge.

Nona je uvijek bila veselog duha, suosjećajna i osjećajna, ostavivši blagoslovljeni trag na sve svoje potomke, a u zajednici koja ju je okruživala izazivala je rijetko viđeno poštovanje i divljenje.

Kod none su božićni blagdani bili nevjerojatni; cijela se rodbina okupljala slaviti, pa i Djed Božićnjak. Jedan od rođaka običavao je obući kostim, drugi su se okupljali i pjevali u zboru stare hrvatske blagdanske pjesme; ugođaj tog dana trajao je danima poslije, pa je Nova godina stizala s neopisivim veseljem i zdravim osjećajem da su *obitelj* i *tradicije* dio života koji nam stvara otpornost na nedaće i čini nas sretnima.

Sada, dok pišem neke od uspomena na nju, miris pečenog kruha iz pećnice vraća me naglo u stvarnost; to je nonin recept, na isti način kruh zarezan na površini u obliku križića i nadam se, ako sada prestanem pisati, da će biti istog okusa kao njezin kruh.

Nonaaaa, što se peče u pećnici da tako fino miriše?

Vezovi sjećanja

Sofia Hering Kvaček

Fotografija snimljena u Serrariji Americani u São Paulu. João, Julia, Darcy (zet), Tereza, Francisco, Mary Ann (snaha), te unuci Ivan, Carlos Eduardo, Antônio Sérgio i João Renato.

*Prešla sam more
Vodi me južnoameričko sunce
Nosim ručnu torbu
U njoj molitvu
Jedno zbogom*

*Ja sam tijelo
Jedno biće
Tek jedno tijelo
Koje ima boju, ima oblik
I priču moga zavičaja
Vlastito sam plovilo
Vlastita sam sudbina*

Tijelo u svijetu (Luedji Luna)

Ovaj tekst nastaje kao posveta mojoj najstarijoj hrvatskoj pretkinji: Julijani Edjet, mojoj prabaki s očeve strane, koja je u dobi od sedamnaest godina napustila Hrvatsku i otišla u Brazil. Prepoznavanje životnih putanja žena u dijaspori jača izgradnju naših putova. Mi smo nastavak njihovih doživljaja, njihovih snova, njihove budućnosti.

Zovem se Sofia Hering Kvaček, brazilska sam državljanka, rođena u Pindamonhangabi, u unutrašnjosti savezne države São Paulo. Kći sam Antônia Sérgia Heringa Kvačeka i Ane Marije Silve Kvaček, sestra Joãoa Pedra Heringa Kvačeka i Manuele Hering Kvaček. Moje hrvatsko podrijetlo dolazi od moje prabake i pradjeda s očeve strane, Julijane Edjet i Franje Kvačeka. Kada su stigli u Brazil, prilikom registracije stranaca njihova su imena „prilagođena“ portugalskom jeziku, što je rezultiralo imenima Júlia i Francisco.

Počela sam njegovati ponovnu izgradnju ove priče, pristup tom sjećanju, kroz stihove pjesme „*Um corpo no mundo*“ („Tijelo u svijetu“) autorice Luedji Lune. Kao miješano tijelo, nastalo iz susreta različitih naroda, kultura i konteksta, prepoznajem se u kretanju stvaranja zajedničke veze između priča koje prolaze kroz moje tijelo i oblikuju moju povijest.

Razmišljam o različitim okolnostima u kojima su narodi prelazili putove prema Južnoj Americi. Vrijedno je što u slučaju mojih

hrvatskih predaka postoje sačuvani zapisi o dolasku, podaci o odlasku, uvjeti putovanja te spoznaja da su mogli donijeti odluku o odredištu na kojem će ponovno izgraditi svoje živote.

Što je moja prabaka Júlia nosila u svojoj ručnoj torbi? U svom srcu?

Postoji afrička (*bantu*) poslovice koja kaže da *umiremo tek kad smo zaboravljeni*. Proces traženja naših korijena, pristupanje sjećanjima koja nas oblikuju, znači održavati naše pretke živima u nama. U tom kretanju učimo prepoznavati vlastito tijelo – naš način bivanja, hodanja i smijanja, naše geste – kao prijelaz koji nas povezuje s našom pramaterinskom snagom. Stoga razumijem da čak i ako imamo osjećaj da malo znamo o pričama koje nas povezuju s hrvatskom kulturom, naše tijelo nosi to sjećanje. Ono što dijelimo s našima ostaje upisano u onome što jesmo.

Smatram da se pisanje ovog teksta ostvaruje kao mogućnost vezenja sjećanja u našu povijest. Ta sjećanja biraju trenutak kada će se pojaviti, kada će se otvoriti mogućnost da budu ispričana, ponovno osmišljena i utkana u nas. Znam da vez zauzima važno mjesto u hrvatskoj kulturi, kao i da ima važnu izražajnost u brazilskoj kulturi. Hrvatski vezovi su razrađeni, intenzivni i bogati detaljima. Svako hrvatsko područje nosi svoje specifičnosti i svoj kulturni izričaj kroz različite tehnike i stilove. Vez je jezik, oblik komunikacije – izražava povezanost pojedinca sa zajednicom. Okupljanje tih sjećanja i njihovo vezenje kroz ovaj tekst predstavlja pokušaj da ih održimo živima u nama, obogaćujući ih bojama, oblicima i osjećajima te jačajući tu poveznicu između Brazila i Hrvatske.

Odlazak iz Hrvatske, dolazak u Brazil

Julijana Edjet rođena je u Antunovcu, kod Osijeka, 31. ožujka 1908. godine. Odrasla je u ruralnom okruženju sa svojom obitelji, u području tadašnje Kraljevine Jugoslavije koje danas pripada Hrvatskoj te graniči sa Srbijom i Bosnom i Hercegovinom. Njezini roditelji bili su Đuro Edjet i Kata Edjet r. Jozef.

Prema dostupnim zapisima, Julijana Edjet napustila je Hrvatsku u dobi od sedamnaest godina sa svojom strinom Evom Edjet

(32), svojim stricem Stjepanom Edjetom (36) i bratićem Stjepanom Edjetom (10). Njezina majka i sestra ostale su u Antunovcu, u Hrvatskoj, kamo se Julijana više nikada nije vratila.

Na put su krenuli 1925. godine parobrodom *Monte Olivia*, koji je polazio iz Hamburga u Njemačkoj, s posadom od 198 članova i približno 714 putnika. Putovanje je trajalo oko dvadeset dana. Ime kapetana: M. Wilstarmann – putovanje 3. klase. Stigli su u Santos, u saveznu državu São Paulo u Brazilu, 21. prosinca 1925. godine.

Gotovo dvije godine kasnije u Brazil je stigao i moj pradjed Franjo Kvaček. Bio je iz Čepina, pokraj Osijeka. Priča se da su se njih dvoje već poznavali u Hrvatskoj zbog blizine Antunovca i Čepina. Postoji i priča da su razmjenjivali zaljubljene poglede te da je jednom prilikom Franjo pao s bicikla dok je prolazio i gledao Julijanu, koja je bila u društvu svoje sestre. Prema obiteljskom predanju, jedan od razloga koji je moga pradjeda Francisca doveo u Brazil bila je upravo moja prabaka Júlia, koja se već nalazila ovdje.

Franjo Kvaček rođen je u Čepinu 13. studenoga 1904. godine. Potjecao je iz obitelji s osmero djece. U sjećanju je ostao kao pustolov jer je još u vrijeme života u Hrvatskoj često putovao po okolnim mjestima. Franjo je otplovio u dobi od 23 godine parobrodom *Ingez "Darro"*, koji je polazio iz Genove u Italiji, 17. lipnja 1927. godine, u pratnji svoje majke Marije Horvath Kvaček, svoga brata Stevana Kvačeka (33), šogorice Darinke Kvaček (32), nećakinje Eurice Kvaček (3) i nećaka Vjekoslava Kvačeka (1). Putovanje je trajalo devetnaest dana i četrnaest sati, pod zapovjedništvom G. P. Matteusa, s posadom od 208 članova i približno 322 putnika.

U Brazilu su se vjenčali 29. rujna 1928. godine te su imali dvoje djece: Joãoa Kvačeka, rođenog 6. lipnja 1932. godine i Terezu Kvaček, rođenu 24. srpnja 1939. godine.

Godinama su živjeli u gradu São Paulu, gdje je moja prabaka Júlia radila kao poslužiteljica i spremačica od 1927. do 1929./1930. godine. Moj pradjed Francisco radio je kao vozač za obitelj Maluf i u pilani *Serraria Americana* punih četrdeset godina, koja se u to vrijeme nalazila nasuprot parku *Parque da Água Branca*. Na-

kon što se pradjed Francisco umirovio, preselili su se u Limeiru, u unutrašnjosti savezne države São Paulo, a zatim u Andradas, u unutrašnjosti savezne države Minas Gerais.

João Kvaček vjenčao se s Mary Ann Robertson Hering te su zajedno imali petero djece: Ivana, Eduarda, Antônia Sérgia, Joãoa Renata i Luisa Gustava. Tereza Kvaček udala se za Joãoa Darcyja Betellu, s kojim je imala kćer Gabrielu.

Pričalo se kako je pradjed Francisco govorio da je Brazil zemlja velikog obilja. „*Dobra zemlja*“, govorio je. „*Svinje jedu povrće! Jedu isto što i mi...*“, znao se čuditi.

Júlia i Francisco pamte se po druželjivosti i međusobnoj povezanosti. Voljeli su plesati i bili su vrlo vedri. Nježan, zaljubljen par. Pričalo se da su već u starijoj dobi, kad bi jedan odlazio, a drugi ostajao, uvijek razmjenjivali poljubac na rastanku: „*Baka Júlia bila je kod štednjaka i nešto pripremala, a onda bi djed Francisco došao, prišao joj, rekao kamo ide, makar i nakratko...i tako bi se oprostili...*“

Dok su živjeli u Andradasu, pradjed Francisco uvijek je odlazio na tržnicu, a u novčaniku je sa sobom nosio fotografiju svakog od svojih unuka – Ivana, Eduarda, Antônia Sérgia, Joãoa Renata, Gabriele i Luisa Gustava. Susretao je poznanike na ulici i razmjenjivao novosti o životima svojih bližnjih. Bio je vrlo omiljen u gradu.

Pričalo se da se ni prabaka Júlia ni pradjed Francisco nisu uspjeli vratiti u Hrvatsku. Međutim, bilo je uobičajeno razmjenjivati pisma s obiteljima tamo. Prabaka Júlia bila je nepismena, pa je pradjed Francisco pisao pisma koja je razmjenjivala sa svojom majkom i sestrom.

Julijana Edjet

Prabaka Júlia ostala je upamćena kao žena koju nitko nije mogao prevariti na tržnici. Ako joj se nije sviđala kvaliteta onoga što su joj prodavali ili bi primijetila da ju netko pokušava obmanuti, zauzela bi čvrst stav, rekla što misli i nije dopuštala da nepravda prođe nekažnjeno.

Smatrali su je povučenijom osobom jer nije imala običaj mnogo govoriti o sebi. Ipak, pričalo se da je rado razgovarala kada bi joj se netko obratio ili započeo razgovor. Bila je poznata po svojoj iskrenosti i disciplini u odgoju djece i unuka. Bila je brižna domaćica i vrlo uredna žena. Štirkala je odjeću, kuhinja joj je uvijek bila besprijekorno uređena, a stvari nikada nisu ostajale dugo izvan svojega mjesta. Teta Tereza kaže da je upravo to jedna od najvažnijih lekcija koje je naučila od svoje majke. „*Mama je bila stroga... joj, kako stroga! Sve je u kući držala urednim... Ako je nešto bilo izvan mjesta, odmah bi to pospremila.*“ Priča se da je prabaka Júlia svoju odjeću nosila sve dok se potpuno ne bi istrošila, nakon čega bi je spalila.

Susret s tetom Terezom

Tijekom pisanja ovoga teksta posjetila sam tetu Terezu, kćer svoje hrvatske prabake Júlie i pradjeda Francisca. Pokušavala sam prepoznati tragove svoje prabake Júlie u njezinim gestama. Tražila sam ono što sam vidjela na fotografijama i ono što sam slušala u pričama o njoj. Nastojala sam probuditi tjelesno sjećanje – željela sam naučiti prepoznati prabaku Júliu u pokretima koje dijelimo, tu ženu koja mi se dotad činila gotovo nepoznatom.

Kada sam upitala tetu Terezu što najviše voli raditi, odgovorila mi je: „*Volim sve što radimo rukama!*“. Njezino je dvorište puno biljaka, a među njima se nalaze i posude s anturijima koje su pripadale prabaki Júlij. Ona je jako voljela biljke i posebno je bila vezana uz anturije. Ti su lonci stari više od pedeset godina i još uvijek ih brižno njeguju teta Tereza i njezina obitelj. Od tada imam osjećaj da svaki put kad ugledam anturij, susrećem svoju prabaku Júliju.

„*Mama mi je plela kosu... prolazila češljem kroz nju... kako je to boljelo*“, prisjeća se teta Tereza.

Svi govore o juhi s domaćim rezancima koju je prabaka Júlia pripremala. „*Preukusna je!*“ Sama je izrađivala tijesto za rezance, razvlačila ga na stolu, zarolala i rezala na tanke trakice. Taj je recept naučila od talijanskih doseljenika. Imala je veliki valjak kojim je razvlačila tijesto. U juhu je dodavala piletinu

i povrće. Nama je rečeno da su odnosi među doseljenicima iz različitih zemalja bili vrlo bliski; živjeli su u zajednicama.

Hrvatsko sjećanje koje se danas prenosi u našoj obitelji obilježeno je upravo tom međusobnom povezanošću s drugim doseljeničkim zajednicama – sjećanje koje je nastalo kao plod susreta različitih naroda. Vjerujem da je upravo to najveća baština koju su nam ostavili: sposobnost povezivanja s ljudima različitog podrijetla, otvorenost prema izgradnji nove stvarnosti kroz razmjenu i zajednički život. To je sposobnost da se čovjek iznova stvara tamo gdje se nalazi, da prihvati i učini svojom novu stvarnost koja ga okružuje.

Tako nastavljamo tkati to nasljeđe u našoj sadašnjosti – prepoznajući, obnavljajući i umnažajući vrijednosti koje nam je ostavio naš hrvatski korijen, prenoseći ih s naraštaja na naraštaj.

Julia Egyed i Francisco Kvacek.

Naša bakica Vikica

Čisti eufemizam jer bila je to ogromna žena

Pia Hodko

U Zagrebu, oko 1938. godine. Baka, jako zaljubljena u djeda na slikanju kod fotografa. Voljela je ići u fotografske radnje i dogovarati slikanje s obitelji, sakupljala je i čuvala te slike, pa su vjerojatno zato prešle ocean i očuvale se tolike godine u jako dobrom stanju. Toliko smo puta zajedno pregledavale albume slika da je *čujem* kako mi diktira dok pišem datume.

U kući djeda i bake dominirao je hrvatski jezik. Razumjela sam samo par kratkih rečenica, pa sam se osjećala kao utopljenik koji gleda film na TV programu *Europa-Europa* bez titlova.

Zabavljala sam se improviziranim pričama, zamišljenim scenarijima i igrala sam se s dijalozima; uvijek sam osjećala da se likovi svađaju, a zapravo su glasno pričali o nečem trivijalnom, o klimi, o susjedstvu, pa gledajući na taj način, osjećala sam olakšanje kad su se svi smijali. Čak i uz težinu komplicirane životne priče likova, život se odvijao s humorom i ironijom.

Išli smo autom u posjet jednom ili dvaput godišnje, iz Misio-nesa u Buenos Aires, tisuću kilometara s najmanje troje braće na stražnjim sjedalima Renaulta 18 karavana. Pjevali smo pjesme, igrali igre, brojali krave, boje automobila, konje, čak smo i oblake brojali; bila sam sretna što smo mogli jesti sendviče u autu. Bili smo primorani na suživot u ograničenom prostoru, auto se pretvarao u mobilni ciganski kamp, sa spuštenim naslonima spavali smo kao u ogromnom krevetu i promatrali zvijezde. Devedesetih godina svaki obiteljski auto bio je potencijalna kamp-kućica, nisu bile popularne dječje sjedalice jer je sigurnost na cesti ovisila o sreći ili vjeri putem zalijepljene sličice „beba u autu“ na stražnjem dijelu auta kako bi bio upućen onaj koji je išao iza njih i kako bi pazio. Putovali smo uz pauze kao turisti, ponekad smo stizali tek drugi dan ili usred noći, a baka nas je čekala s pripremljenim krevetom u dnevnom boravku koji je bio savršeno ukrašen kao da je suvenirnica iz Hrvatske.

U bakinoj kući uvijek je mirisalo na netom kuhano jelo, dočekivala nas je s kulinarskim novostima, argentinsko-hrvatskim kombinacijama. Baka je bila izvrsna kuharica s posebnim talentom za savijaču. Znala je rastegnuti lisnato tijesto sve do poluprozirnosti. Iz perspektive jedne niske djevojčice, izgledalo je kao bijeli stolnjak koji pada po rubovima *duuuugaaaačkog* drvenog stola namijenjenog za savijaču. Urezana mi je u sjećanje slika sunca koje ulazi kroz prozor i obasjava tu čarobnu poluprozirnu glazuru.

Sjećam se kako sam šetala mjesnim ulicama četvrti djeda i bake, gdje su bile smještene kuće s okućnicom i parkovi s dr-

većem. Kuća djeda i bake bila je skromna, ali je imala dovoljno mjesta pa si je djed odvojio jednu prostoriju samo za sebe, ured pod ključem, kamo je zalazio i skrivao svoje razne izgovore, teorije, isječke iz novina, zemljopisne karte, zastavice, uspomene, grbove i obilježja. Baka je pak voljela obrađivati zemlju, imala je agrume, jasmine, maline, tulipane, ruže, hortenzije, biljku voska, živicu lovora, zeleni svijet i svijet cvijeća koji ju je okruživao; zvali smo je *zelena ruka*. Baka mi je omiljeni lik u obitelji. Bila je tipična hrvatska baka, božanstveno je kuhala, korila nas je ako smo hodali mokre kose i bosu, također nam je plela prekrasne papuče od ostataka vune. Puno puta me htjela naučiti plesti, ali zbog mog nedostatka pažnje ona je imala malo strpljenja. Naučila sam samo napraviti klupko vune, što mi je bilo korisno u životu, cijenim to. Često mislim na nju otkako sam postala majka: zamišljam je kako bježi od rata, mlada, trudna, bez smjera, kako plovi od Genove prema nesigurnom odredištu jer nisu znali ni kako, ni kada, ni gdje se trebaju iskrcati. Zamišljam je kako pati od mučnina od trudnoće i od putovanja na ogromnom brodu prepunom iseljenika kojeg valjaju veliki valovi Atlantskog oceana u potrazi za mirom i obiteljskim smirajem. Putovali su 21 dan. Imali su dovoljno vremena da promisle o svemu što su ostavljali za sobom: mjesta, krajolike, prijatelje, obitelj i sve što su dotad poznavali u životu. Moja se baka morala iseliti iz političkih razloga vezanih za njezinog supruga, ali nikada nije htjela zaboraviti Hrvatsku, zato je ponijela slike sa sobom i sačuvala ih tolike godine. Uživala ih je tumačiti i zahvaljujući tome i mi danas uživamo u tim slikama i prisjećamo se njezinih tumačenja.

Život je oblikovao moju baku da bude izravna, slabo osjećajna, krajnje iskrena, toliko da je to ponekad boljelo, ali znalo se sa sigurnošću da ona ne laže. Ispričavala se riječima: „...ali ja govorim istinu“, nakon što je rekla svoje oštro mišljenje. Živjela sam s njom dok sam pohađala prvu godinu fakulteta u Buenos Airesu; dala mi je utočište koje sam trebala, preselila sam se k njoj i započela studij. Dugujem joj mnogo što mi je olakšala studij, ali stalno mi se ispričavala što nije optimistična i nježna baka. Nikad je ne bih kritizirala jer ni približno ne mogu shvatiti

što je proživjela. Mislim da je voljela iskren odnos. Kad sam posjetila Hrvatsku, nisu mi ništa obećavali, a puno su mi pomogli. Prepoznala sam tu vrijednost kod ljudi kao kod moje bake, jer lažne nade su zapravo – laži. Pretpostavljam da je „istina“ bila jako važna na toj pozornici preživljavanja zbog nedaća koje je proživljavala. Sjećam se izraza njenog lica, kad mi je pričala o najtežim trenucima, tražila prave riječi, pitala povremeno „kako se kaže?“ dok je trljala ruke, grlila svoju prošlost i masirala svoje kosti zahvaćene artritismom. Kad je stigla u Argentinu, morala je prodati *komadiće sebe* koje je nosila sa sobom, luksuzne i svakodnevne stvari iz prethodnog života, za svakidašnji kruh.

Iako je peronistička politika puno pomogla mojoj obitelji za osnovne potrebe, moja baka se morala preoblikovati kako bi preživjela kad je stigla na novi kontinent. Govorila je da je tada otkrila da nema zanimanje, njezinim riječima: „*nisam znala ništa raditi*“. U Hrvatskoj je bila kućanica u obitelji srednje klase, naviknutoj poštovati prirodni poredak stvari; urušila joj se obiteljska struktura s ratom i morala je preoblikovati sebe i svoju strategiju. Pričala mi je da su joj počeci bili puni očaja. Nije razumjela ni kulturu ni jezik pa se zato organizirala s drugim ženama doseljenicima u istoj situaciji. Sve su znale šivati i vesti, to je bila obavezna vještina koja se učila od djetinjstva u svakoj tradicionalnoj hrvatskoj kući tog razdoblja. Baka mi je pričala da su odmalena patile zbog previsokih zahtjeva za nepogrešivošću, što se isključivo odnosilo na mlade djevojke, te je ironično komentirala da su zahvaljujući tim nametnutim vještinama ona i druge žene uspjele stati na noge. Počele su raditi za jednu gospođu koja im je naručivala poslove, šivale su na ruke, vezle, izrađivale su vezenu posteljinu i stolnjake. S vremenom su kupile šivaće mašine i osamostalile se. Uskoro su im se uvjeti rada poboljšali i napokon su mogle spaliti svoje improvizirane madrace od suhe trave. Bio je to simbol skorog povratka komfora u njihove živote.

Djed je, koliko se sjećam, bio vesela osoba, činilo se da ima puno prijatelja. Govorio je vrlo malo, skoro ništa, španjolski i komunicirali smo s njime kako smo mogli: rukama, izrazima lica, šalama i gestama kao u pravoj neverbalnoj dramskoj um-

jetnosti. Kad je tišina bila neugodna, davao mi je nešto za jesti: neki bombon, komadić kruha ili neku grančicu. „*Neee, to se ne žvače!*“ rekao bi i smijao se sa mnom. Išli smo u šetnje i zastajki-vali svakih par kuća, a djed se hvalio svojom unukom. Susjedi su tako dugo razgovarali dok sam se ja *švercala* oko kolača na fol-kloru. Učili su me govoriti riječ „do-boshh“ (zbog torte *doboš*), a ja sam tu riječ ponavljala dok je nisam uspjela izgovoriti te su me nagrađivali *zabranjenom* delicijom dok sam slušala te Hrvate kako se smiju i glasno govore. Slušala sam kako si prepričavaju priče koje sam im ja izmišljala, pili su kavu i puno su se smijali dok su jeli ukusne kolače. S vremenom su mi teta i baka ispričale da najkonzervativniji Hrvati nisu običavali nuditi djeci kolače na okupljanjima odraslih i da je bilo loše viđeno da djeca prihvate ako im se kolač nudio; svaki dobro odgojeni dječak i djevojčica morali su reći „Ne, hvala“ i suzdržati se od želje ili uzeti samo jedan suhi kolačić (najjednostavniji mogući) samo kada bi domaćica uporno nudila. To su običaji prošlih siromašnijih razdoblja, a ja sam imala druge privilegije iz mog razdoblja i uvijek sam tražila repete, a to je svima bilo simpatično i slatko.

Kad sam se rodila, djed je već bio izgubio kuću u kojoj su prije živjeli. „*Izgubio ju je na kartama, zajmovima i poklonima!*“, govorila je baka s jedva suzdržanom ljutnjom. Baka je stalno bila ljuta na djeda, ne poznajem neki drugi njezin osjećaj – nego ljut-nju i nezadovoljstvo svojim izborom supruga, teško mi ju je čak i zamisliti da o njemu priča s nježnošću. Za vrijeme suživota s ba-kom, zadnjih dana njezina života, olakšala si je dušu pričajući mi o nepravdama i poukama života. Ona je sve ostavila da bi pratila svog muža, je li imala drugu opciju? Priznala je da je bila „*ludo zaljubljena i uljuljkana u svijetu zlatne čipke*“, da ga je voljela i da nikad nije dvojila treba li mu biti društvo u svemu, ali nikad mu nije oprostila loše odluke nakon tolikog zajedničkog napora. I ja suosjećam s bakom, bila sam ljuta na djeda godinama. Kad sam sjela pisati ove retke, morala sam se prisjetiti uspomena na djeda i osjećam da sam mu na neki način i oprostila jer sam na-stojala razumjeti. Sjetila sam se da je zadnjih godina bio pomalo izgubljen, smušen, bez ikakvog razloga. Krivim njegove traume

od ratnih rana i njene uspomene, zamišljam njezin dolazak u zemlju bez znanja španjolskog jezika (i bez pokušaja da ga nauči), trudila se da je prihvate i cijene, a nosila je teško breme neuspjeha. Bili su žrtve prijevare i društva koje ih je svojevremeno (loše) savjetovalo.

Djed je stigao bez zanimanja, bio je samo vojnik, počeo je kao pomoćni radnik, radio je ustrajno godinama isti posao i osnovao građevinsko poduzeće. Imao je ekipu zemljaka i restaurirali su fasade s vodorigama i anđelima, ukrase *gotičkog, romaničkog, art deco i art nouveau* stila, među ostalim europskim stilovima u onodobnoj graditeljskoj modi. Te fasade ubrzo su postale prijetnja pješacima i parkiranim autima zbog bombardiranja, kao žrtve materijala koje je ondašnja moda nudila. Djed je znao prepoznati priliku pred svojim očima i s tim se poduzećem, na kraju krajeva, uspeti na društvenoj ljestvici. U zlatno doba imali su slavnu *Quinta de Don Torcuato*; nalazila se par stotina metara dalje od kuće koju sam ja poznavala. Puno smo šetali naseljem, ali nismo išli u opasne dijelove; govorili su mi „*tamo dalje se nalazi*“, ali nismo tamo išli... Rođaci se uvijek prisjećaju te kuće s velikom okućnicom, izgleda da je bila predivna i imala olimpijski bazen uz koji se vežu anegdote o sjajnim trenucima, a ja, jedina unuka, nisam je uspjela upoznati. Bazen čuva sjećanja kao i moja baka; za osvetu sam si dopustila ispričati ovu vlastitu i tuđu životnu priču s ironijom koja se pretvara u komediju, zar ne?

Moj djed Milivoj, nacionalni vojni strateg austrougarske vojske s početka prošlog tisućljeća, koji je postao peronistički radnik, također se izjašnjavao kao antikomunist i domobran. Mislim da se nikad ne bismo razumjeli u ideološkim okvirima; vjerovatno smo imali ogromnu sreću da nikad nismo dijelili nijedan razgovor na istom jeziku. Prema njegovim pričanjima, kojih se sjećam da mi je kazivao uz novostvorene riječi i jezik znakova, svojom je krvlju branio svoja uvjerenja i bio je u zatvoru kad se nametnuo komunizam (ili je, bolje rečeno, bio izbjeglica pred masakrom 1945.). Kad je pokušao pobjeći, dobio je metak od kojeg je zajauknuo, a taj ga je povik izdao i u isto vrijeme mu spasio život jer kad je viknuo, jako je otvorio usta baš u trenutku kad mu

je metak prošao licem, dotaknuo čeljust, probušio obraze te mu odnio dosta zuba. Bio je tvrdoglav, ali nije bio glup; shvatio je da neće preživjeti ako i dalje bježi s tolikom ranom. Vratio se radi liječničke rekonstrukcije lica i usput da produži boravak. Za to vrijeme baka je pokušavala dešifrirati njemački jezik u izbjegličkom kampu u Austriji, gdje ga je čekala zajedno s djecom četiri godine. Jako me dojmilo što su bili tamo kao ratne izbjeglice, a moja baka je kamp još i krivo nazivala „*koncentracioni logor*“, možda se radilo o grešci u njenom prijevodu, nisam puno pitala. Voljela sam slušati njene priče kad mi je pokazivala njihove slike kako su putovali Austrijom. Čitala mi je pisma i razglednice koje je slala djedu u zatvor; neke dijelove nije prevodila, šutjela je i shvaćala sam da nije sve bilo prevodivo. Baka mu je poštom slala slike i novosti iz Salzburga, kao netko tko ode na put i dijeli svoja iskustva. Rekla mi je da je upoznala puno ljudi i da se sprijateljila s drugim obiteljima koje su joj pomogle; pretpostavljam da je osjećala olakšanje što je imala kamo otići s djecom i skloniti svoje osobne stvari. Iako je okruženje bilo strašno, priznaje da je imala sreće i da je uspijevala rješavati svakodnevne potrebe uz pomoć *države* i prijateljstava. Baka se sjećala da su je primorali da šalje djecu u školu cijelo vrijeme dok su bili izbjeglice u Austriji, što joj je olakšalo obavezu da osobno obrazuje djecu, te je imala čak i vremena za sebe.

Tako je moj otac naučio govoriti njemački, ali se ne sjeća niti jedne riječi. To je vjerojatno zbog ratne traume ili društvene stigme jer govoriti jezik usko vezan uz nacizam u to doba, pretpostavljam da ga je nešto od toga navelo da kaže „da ga je sramota govoriti njemački“. Mislio je da mu se, dok se trudio naučiti španjolski, drugi jezik potpuno izbrisao iz mozga; uporno tvrdi da je odlučio da se ne sjeća. No, hrvatski jezik nikad mu se nije izbrisao iz pamćenja. Kad smo zajedno posjetili Hrvatsku, imala sam 27 godina, a on 70 godina; zaustavljao se i sa svima pričao, dijelio anegdote, smijao se, smiješno gestikulirao i pričao bezazlene viceve. Iako sam tada počela učiti hrvatski jezik i razumjela sam neke riječi, odlučila sam ga potpuno ignorirati i uživati u putovanju kao nekada, zamišljajući scenarije s predvidivim ra-

zvojem radnje, poput priče o bilo kojoj obitelji koja je primorana na iseljavanje, prešla s jednog kraja zemljopisne karte na drugi i ocrkala linije života na svojim rukama.

Tradicija, Krampus i Ivan

Krampusova noć

Nadya M. Carro

Alegorijska ilustracija.

U malom selu počeo se osjećati ugođaj blagdana; duboko ukorijenjeni običaji nakon toliko godina održavali su se više nego u velikim gradovima. Advent, vrijeme pripreme koje prethodi Božiću, poticao je starije ljude da dođu na misu na svečan način i da odaju počast Djevici Mariji.

Grupe djece pjevale su božićne pjesme u kućama i na ulicama, a neke osobe su im davale slatkiše i novac za to.

Žene su pripremale ukrase kako bi ukrasile domove voćem, svijećama, cvijećem i popularnim božićnim drvцем.

Ivan je lutao amo-tamo, tražio što bi radio, malene posliće za koji novčić kako ne bi bio majci na teret, kojoj je teško bilo održavati kućanstvo otkako je ostala udovica.

Otac mu je umro početkom prošle godine i obitelj se raspala. Više nisu odlazili u posjete drugim rođacima kao prije niti su sudjelovali u prepričavanju priča djeda Ive, priča koje su bile mješavina tradicije i fantazije, a izvor veselja i za odrasle i za djecu.

Iako je bio malen, Ivan se jasno sjećao prijašnjih blagdana kad su se okupljali u blagovaonici njegovog djeda i bake po ocu i slušali nevjerovatne priče; najmlađi su sjedili na podu na velikom tepihu, a odrasli ugodno u svojim stolicama. Nitko nije izostajao s tradicionalnog okupljanja.

Ivan se nikad nije pitao je li priča stvarna, on je potpuno vjerovao u istinitost tih likova. A bio je jedan lik... Joj, plašila ga je i sama pomisao na njega, ali bio je to simpatičan strah jer iako je osjećao strah, znatiželja je pobjeđivala i nije mogao prestati slušati o njemu.

Krampus, tako se zvao kosmati vrug čije ime je ulijevalo strah i trepet i od kojeg se naježila koža. Naravno, dok je sjedio kraj tate, manje se bojao, ali sada tate... nema više.

Kad se sjetio fritula koje je baka dijelila na kraju priče, sline su mu curile, bile su nevjerovatnog okusa i slatkoće.

Razmišljajući i žudeći za uspomenama, nije čuo Petru, vlasnicu dućana, kako ga zove: Ivane! Ivane! Gospođa je trebala dostaviti narudžbe, pa je Ivanu za to davala par novčića, a njegovoj majci su dobro došli pa je kupovala pšenicu za izradu kruha koji je onda prodavala na najprometnijim ulicama mjesta.

Ivan je dostavljao narudžbe na zamolbu Petre po mnogim četvrtima sve do mraka. Približavao se 6. prosinca i svi su očekivali Svetog Nikolu. Zato dok je Ivan hodao ulicama, vidio je drugu djecu kako čiste čizmice koje će za par dana ostaviti u prozoru u nadi da će im Sveti Nikola donijeti poklone, bili su to većinom slatkiši.

Ivan je imao samo jedan par čizama i bilo je prehladno da ih ostavi na prozoru kuće, ali u želji da dobije poklon, požurio je kući. Padao je snijeg, gust snijeg. Nakon što mu je Petra platila, otrčao je kući sretan jer se veselio vidjeti lice svoje majke kad ugleda sjajne i velike novčiće. I tako je i bilo.

Katarina, njegova majka, oduševila se kad je vidjela sina, tako malenog, a već pomaže da ne nedostaje hrane za njega i braću. „Slava Kristu“, rekla je i zagrlila ga s velikim ponosom i ljubavlju.

Tradicija je bila da Sveti Nikola ne dolazi sam, nego s Krampusom koji je ostavljao šibe za djecu koja su bila zločesta, kako bi ih roditelji kaznili.

Svećenik koji je poznavao sve stanovnike mjesta, posjećivao je kuće i blagoslivljao ih blagoslovljenom vodom, pogotovo one koje su proživljavale teške trenutke. Poznavao je situaciju Ivanove obitelji i pomagao im je uvijek kad je mogao; slušao ih je, donosio im neko povrće ili lijek. Također ih je poticao da svaki tjedan dođu na misu.

Idući dan, Ivan se probudio rano jer je gospođa Petra imala posao za njega, a to je značilo da će ovaj Božić imati hrane i poneku igračku za mlađu braću te možda, zašto ne, da kupi neki poklon i mami koja se stalno brinula za svoje ptiće, kako je od milja zvala svoju djecu.

Jako je sniježilo, hladnoća nije posustajala; iako je cijeli dan peć na drva gorila, nije bilo lako zagrijati drvenu kuću u kojoj je živjela Ivanova obitelj.

Bio je to dug, jako dug i leden dan. Dijete je radilo cijeli dan i željno iščekivalo doći kući i odmoriti se. Ali kad mu je Petra platila, zaboravio je na umor i otrčao kući s ogromnim zadovoljstvom na licu. Mislio je samo na to kako će ove godine imati sve što su željeli. Dijeliti je naučio u svojoj obitelji: od komada kruha pa do slatkiša, uvijek se kod kuće dijelilo na sve ukućane.

Odjednom Ivan nije osjećao noge: utrnule su mu i nije više osjećao zimsku hladnoću na svom tijelu. Iz daleka se čula glazba karakteristična za kolo, tradicionalni ples koji se pleše u krugovima za različite proslave. Više se nije mogao micati; osjećao je kao da je ogromno drvo palo kraj njega. Ali Ivan nije osjećao bol, nego pospanost.

Prošli su sati i nije dolazio, pa je majka Katarina posla u crkvu, a svećenik je sazvaio više muškaraca da pomognu tražiti njezinog sina.

Zbog snijega su teško hodali, muškarci su morali izaći s velikim reketima za snijeg na nogama kako bi mogli hodati.

Nakon dva sata intenzivne potrage pronašli su smrznutog dječaka, ali živog. Imao je sreće i Bog je pomogao da je pao kraj jako velikog stabla čije se ogromno deblo vidjelo i baš se kraj tog stabla onesvijestio jadan dječak. Osim toga, kaputić koji mu je majka isplela bio je šaren pa se tako lakše vidio u snijegu. Zamotali su ga i odnijeli kući, ugrijali toplu vodu i stavili ga u kadu dok nije došao doktor. Katarina je plakala i molila za njegov oporavak dok su njegova mlađa braća uplašeno i s čuđenjem promatrala događaj.

U tom mjestu osjetila se solidarnost susjeda, ljubav za bližnjega i puno humanosti.

Ova priča ima sretan kraj. Ivan je slavio Božić s obitelji u skladu, miru i sreći.

Je li vidio Krampusa? To ne znamo; možda ti to ispričamo u nekoj drugoj priči.

Peti dio

GLASOVI KOJI OSTAVLJAJU TRAGOVE

*Svjedočanstva, odavanje počasti i poetske priče koje pretvaraju
iskustvo u trajni zapis*

Nadin odjek

María Verónica Echevarrieta Dragic

Nada, žena na fotografiji.

Godinama je Nadina fotografija odmarala na stranicama obiteljskog albuma. Zajedno sa slikama rođaka, njezin blagi osmijeh kao da želi nešto reći, nešto što nikad nije stigla iskazati. Njezine zeleno-plave oči imale su odsjaj koji je bilo gotovo nemoguće dokućiti. Ispod fotografije plavom tintom netko je napisao njezino ime: *Nada*.

Slova su bila drhtava, kao da je netko čuvao sjećanje na vrijeme koje više ne postoji. Kod kuće se govorilo da je ona bila djevojka djeda *Dragana*, Hrvata.

Nalazila se u albumu i tako je u isto vrijeme bila izložena, kao dijeljena tajna.

Pojavila se čak i čestitka s njezinim likom. Iz godine 1946. Na naslovnici je bio buket elegantno oslikanog cvijeća. Na poledini rukopis jedne žene: profinjen, ukošen udesno, kao da je pisano cijelim tijelom.

Potpisana: *Nada*. Na kraju četiri riječi koje su putovale kroz vrijeme: „*Nazovi me kad stigneš...*“

Unuka je zastala.

Srce joj je polako kucalo, u ritmu kao kada istina izlazi na vidjelo. Godina 1947., kad su se djed i baka vjenčali u Italiji.

Godine 1948. krenuli su iz Bremena u Njemačkoj prema Argentini.

Razglednica je postala pukotina u vremenu, nit koja je povezivala gradove, odsutnosti i čekanja.

Zagreb, 1946.

Vlažne ulice, kruh i dim.

Tramvaji koji su klizili uz metalni zvuk.

Nada je hodala prema poštanskom uredu i nosila razglednicu u rukama. Izabrala je cvijeće jer je znala da će on to voljeti.

Grad je izgledao prazan bez njegovog glasa.

Spremila je penkalu.

Vjetar joj je podignuo kosu.

Zagreb je bio u poslijeratnom ritmu: na tržnicama manje voća, ostarjela ispaćena lica. *Nada* je hodala laganim korakom.

Znala je da *čestitka* nije samo poruka: bio je to način da kaže da ostaje.

Italija, 1947.

Dragan je bio tamo, pred put u Argentinu.

Nije se znalo što tamo radi ni kako provodi dane.

Jadran je bio daleko.

Vrijeme je prolazilo.

Te godine se oženio *Zorom*.

Godinu dana kasnije, 1948., krenuli su iz Bremena za Argentinu.

Po prvi puta fotografija i *čestitka* dijelile su isti prostor. Unuka je mislila na Dragana, na njegov usporen način bivanja, na predivne oči koje je od njega naslijedila.

Shvatila je da joj priča ne pripada, ali ipak je i ona u priči: sjećanje koje se prenijelo dodirom, poput odjeka.

Te noći je sanjala Zagreb.

Ulice su se sjajile nakon kiše.

Iz jednog kafića, žena ju je promatrala.

To je bila *Nada*.

Nosila je svijetlu odjeću kao na fotografiji, a *čestitku* u ruci.

Šutjela je, ali njezin pogled govorio je sve: nježnost, čekanje i rastanak.

Probudila se, ali san je i dalje vibrirao.

Otišla je do albuma i dotaknula stranicu gdje odmara ta fotografija.

Na trenutak je pomislila da zrak miriše na more.

Dragan i *Zora* stvorili su si život u *Mendozi*.

Posao, djeca, vino, godine koje su prolazile.

Nada se nije vratila, ali njezino ime je ostalo u kutku srca koji nitko nije spominjao. Ponekad je *Dragan* gledao horizont planine.

Govorio je da je u tišini mogao čuti zagrebačka zvona.

Unuka je odlučila da nikome ništa ne kaže za *čestitku*.

Bilo je dovoljno znati da je ta žena postojala, da je voljela i čekala odgovor koji nikada nije stigao te da je njegov *glas* u mašti *prešao* oceane i vrijeme do nje.

Povremeno on otvori kutiju gdje je čuvao *čestitku*.

Pogleda naslikano cvijeće i kao da mu se vratila boja.

Pomisli da je možda takva ljubav, da ostane, pretvori se u aro-mu, svjetlo i *prisutnost*.

Jedno popodne, dok je gledala album, zamijetila je da su stranice sačuvane, slike sačuvane. *Nadina* fotografija sjajila je tračkom svjetlosti.

Na trenutak, osmijeh se činio drugačijim, pomalo zahvalnim.

Ostavila je *čestitku* kraj fotografije i udaljila se par koraka.

Prostorija se ispunila smirajem.

Sunce je zlatilo prašinu u zraku.

U toj tišini činilo joj se da je nešto načula: šum neizgovorenih riječi, *govorkanje* mora.

Možda je bio odjek.

Odjek žene koja je voljela u druga vremena.

Odjek imena koje, iako zvuči prazno, još čuva nadu.

Nada.

I u tom kratkom i dubokom zvuku, unuka je osjetila da se priča zatvara, ali bez završetka.

Poput cvijeta kojem nikad u potpunosti nisu opale latice.

Pod zaštitom dviju Marija: sudbina pod dvije zastave

Aliger dos Santos Pereira

Troje brazilske djece (Lídice i Geraldo zagrljeni zajedno i Nicolau na pridruženoj fotografiji).

Odmalena sam slušala kako je moj djed Mijo došao „iz rata”, „izdaleka”, iz bivše Jugoslavije – ili iz takozvane Austro-Ugarske Monarhije, koja mi je kao znatiželjnoj djevojčici zvučala više kao naziv iz bajke nego kao ime neke države. U istoj rečenici mjesto iz kojeg je došao imalo je dva imena. To me je zbunjivalo. Kako je moguće da jedna zemlja toliko puta promijeni ime, a da se pritom ne pomakne sa svojega tla?

Dugo su odgovori počivali u tišini, skriveni zajedno s požu-tjelim fotografijama i dokumentima koje je moja majka brižno čuvala. Tek sam 2018. godine, pretražujući zaboravljenu ladicu, pronašla odgovor na najvažnije identitetsko pitanje svog života: „Tko sam ja?”.

Tada je započelo moje putovanje kao unuke istraživačice. Dr-žeći u rukama njegov vjenčani list, otkrila sam da je Mijo Mihelle Rici rođen 7. studenoga 1901. godine u Todorovcu, selu okru-ženom poljima s dugom poviješću – nedaleko od Našica, kraja običnih jedinstvenih ljudi, i ne tako daleko od Osijeka, živopisnog grada kojeg karakteriziraju dodiri različitih kultura. U ono vrijeme taj je kraj pripadao Austro-Ugarskoj Monarhiji. Danas ga zovemo Hrvatskom.

No tek kada sam otkrila ime njegove majke, Roze, osjetila sam kako mi se srce steže, a povezanost s prošlošću postaje stvarna. Roza je bila odana štovateljica Gospe Otajstvene Ruže – *Nossa Senhora Rosa Mística*, i sa sobom je nosila malu kronicu izvezenu trima ružama: molitvom, žrtvom i nadom. Zamišljam njezine čvrste i mirne ruke, njezine tihe molitve dok su njezina tri sina – među njima i Mijo – odlazila u neizvjesnost rata. Tu je bio i Josip, njihov otac, čovjek nenametljive, ali nepokolebljive prisutnosti. On je bio oslonac obitelji, stup snage i tihe postojanosti. Zaštitnik. Rozina podrška.

Između 1901. i 1915. godine svijet oko njih raspadao se pod pritiskom političkih napetosti, rastućih nacionalizama i sjene rata koji će sve promijeniti. Godine 1914. iskra je planula. Započeo je Prvi svjetski rat započeo je zbog atentata na nadvojvodu Franju Ferdinanda u Sarajevu, nasljednika austrougarskog prijestolja, ko-

jega je ubio mladi bosanski Srbin, što je potaknulo slom te Monarhije. Mnogi su mladići bili mobilizirani. Mijo, tada četrnaestogodišnjak, i njegova dva brata bili su mobilizirani, odjenuli su vojne odore, prelazili granice i ostavljali dijelove sebe na zemljama koje ih nisu željele.

U blatnjavom rovu pred kraj Prvog svjetskog rata, 1918. godine, uz miris baruta i groznicu koja je svijetu davala sivkaste tonove, Mijo je osjetio hitac prije nego što je čuo njegov zvuk. Kratak prasak. Tupi udarac u vrat. Tijelo je popustilo. Ipak, on nije pao.

Kasnije su, među vojnicima, liječnicima i glasinama o smrti, govorili da se metak zaustavio tik uz kost – tek nekoliko milimetara tišine dijelilo je život od kraja. No Roza je, iako kilometrima daleko, već znala. Tog jutra, klečeći pred likom Gospe Otajstvene Ruže, osjetila je probadajuću bol u srcu i čvrsto stisnula izvezenu krunicu među prstima. Nije zaplakala. Molila je.

Metak nikada nije bio uklonjen. Mijo ga je nosio sa sobom do kraja života kao podsjetnik na ono što ga nije uspjelo odnijeti. Govorio je, bez imalo taštine, da ga nisu spasili ni sreća ni čelik – spasila ga je vjera. Majčina vjera. Vjera koja prelazi granice.

Tijekom rata dogodio se jedan događaj o kojem je Mijo rijetko govorio – a kada bi ga spomenuo, pogled bi mu odlutao negdje između sjećanja i užasa. Pet dana proveo je u improviziranoj grobnici. Miris smrti, gusta tišina i čekanje kraja koji nikako nije dolazio. Tijela oko njega više nisu imala imena, samo prekinute životne priče. Preživio je skriven među mrtvima sve dok se zvuk neprijateljskih koraka nije izgubio u daljini. Upravo je u toj tami Mijo vidio kako vjera poprima stvaran oblik: Rozina izvezena krunica među njegovim prstima bila je jedini znak života.

Roza... Otkako su joj trojica sinova otišla u rat, neprestano je molila za zaštitu svojih dječaka. Njezina ženska, tiha i hrabra vjera pomogla je da njezina obitelj preživi.

Nakon rata Mijo je upoznao Mariju, s kojom se oženio i dobio troje djece: Mariju, Petra i Lourdes (svi s katoličkim imenima). Nastavili su živjeti u istome mjestu. Mijo je radio kao mehaničar,

izrađivao opremu i strojeve, dok je Marija bila vezilja. Šivala je za susjede, za vjerske svečanosti, krštenja i vjenčanja – a između svakog boda pričala je priče. Imala je sigurne ruke i budne oči, kao osoba koja ne spaja samo tkaninu, nego i uspomene. Upravo je ona na bijelom platnu izvezla imena svoje djece, kartu nade i čežnju koja je prelazila oceane.

Dok je ona brinula o domu i održavala obitelj na okupu u neka-dašnjoj Jugoslaviji, Mijo je zahvaljujući svojem mehaničarskom umijeću putovao svijetom. Posjetio je Pariz sa svojim veličanstvenim spomenicima, mnoge europske zemlje, Granadu sa svojim kamenim ulicama, Haiti prepun boja i topline, te Brazil, *obećanu zemlju*. Prošao je kroz Rio de Janeiro, São Paulo i jug Brazila. U svakome mjestu ostavljao je svoj trag: popravljao je motore, osmišljavao nove dijelove i stvarao strojeve s domišljatošću i preciznošću.

Ali ni na jednom od tih mjesta nije ostavio krunicu koju je Roza izvezla, a koju je nosio sa sobom kao da je bila komadić majčina srca – relikvija zaštite, vjere i sjećanja. Čuvao ju je u unutarnjem džepu košulje, uz samo srce, gdje buka strojeva nije mogla ugušiti sjećanje na tihe molitve.

Svaka zemlja kroz koju je prošao ostavila je ožiljak odsutnosti. Pri svakom povratku Marija je šivala novu nit čežnje. Nije se žalila: vezla je u tišini, kao netko tko je razumio nevidljivu težinu putovanja.

U četrdesetim godinama odlučili su napustiti svoje selo. Postojale su glasine da bi Njemačka mogla napasti Jugoslaviju, ali prije nego što su napustili domovinu, nazdravili su se s nekoliko prijatelja.

Rat je završio, ali tragovi nisu nestali. Život je bio težak, a politička nestabilnost koja je još uvijek progonila tu zemlju navela je Miju da potraži sigurno mjesto za odgoj svoje djece. Brazil se činio kao obećavajuća zemlja. U tom je trenutku Roza, već ostarjela, pozvala sina i drhtavom ga rukom zamolila da stavi izvezenu krunicu na dlan. „Nastavi je uvijek nositi sa sobom”, rekla je. „Više je od molitve – to je naša povijest.”

Mijo Mihelle Ricl s bratom Josefom, 1915.

U Brazilu, između udaljenosti i razdvojenosti, Marija se nije uspjela prilagoditi. Vrućina ju je iscrpljivala, jezik ju je izolirao, a čežnja joj je bila svakodnevni pratitelj. Odlučila je otići u São Paulo, a nekoliko puta i u Rio de Janeiro, u Petrópolis, mjesto čija ju je klima malo podsjećala na bivšu Jugoslaviju.

Između 1940. i 1950. godine, područje današnje Hrvatske prolazilo je kroz još jedno turbulentno razdoblje svoje povijesti, a Marija, iako daleko od svog doma, nije se jednostavno mogla „vratiti“, unatoč čežnji za domovinom. Da bi se razumjeli razmjeri tih promjena, 1941. godine zemlja je pretvorena u marionetsku Nezavisnu Državu, nakon invazije na Jugoslaviju koju su izvršile nacistička Njemačka i fašistička Italija. U tom novom režimu, kojim je upravljala ultranacionalistička skupina ustaša, provodili su se progoni, deportacije i masakri nad Srbima, Židovima, Romima i političkim protivnicima.

U tom ozračju neizvjesnosti, 1942. godine moj je djed primio razglednicu s drhtavim, ali odlučnim rukopisom starog prijatelja koji je ostao na hrvatskom tlu. Nije bilo potpisa. Samo kratka rečenica, ispunjena tišinom koja je nosila duboko značenje: „Počast i suosjećanje”.

U jednostavnosti tih riječi počivao je most između dva razrušena svijeta. Za mog djeda, one su stigle poput šapata iz prošlosti – možda kao oprostaj, možda kao otpor. Bilo je to kao da je ta razglednica govorila ono što rat nije dopuštao izgovoriti: „*Živ sam. Sjećam te se. I premda se sve oko nas raspada, sjećanje na naše prijateljstvo i dalje ostaje čvrsto.*”

Završetkom rata 1945. godine, područje današnje Hrvatske postalo je dijelom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, pod vodstvom Josipa Broza Tita. Iako je novi režim donio određenu stabilnost, država se i dalje suočavala s obnovom, političkim nadzorom i represijom nad neistomišljenicima. Mnogi Hrvati koji su tijekom rata emigrirali – osobito oni koji su bili povezani s prijašnjim režimom ili su strahovali od odmazde – nisu se mogli ili nisu se željeli vratiti.

Vjerujem da je Marija, žena slavenskog podrijetla, izolirana zbog jezika, iscrpljena brazilskom klimom, osobito vrućinom Bahije, bila emocionalno pogođena udaljenošću i nemogućnošću povratka u svoju domovinu, koja više nije bila ista. Odlučila je stoga živjeti u São Paulu. Razdvajanje od Mije možda nije bilo samo geografsko, već i emocionalno – odraz nevidljivih ožiljaka koje su rat i udaljenost od obitelji ostavili u mnogim domovima.

Mijo je, s druge strane, u Bahiji vidio priliku da pusti korijenje, ona ga više nije pratila na njegovim putovanjima. Rastali su se.

Kada je odlučio pustiti korijenje u Bahiji, između Metropolitanske regije Salvadora i područja Recôncavo Baiano, Mijo je u svojoj torbi nosio više od alata: nosio je umor prijeđenih granica i neugodnu tišinu rata koja je još uvijek živjela u njegovim grudima. Želio je ostaviti iza sebe duga putovanja, nacionalna i međunarodna, i posvetiti se svojoj profesiji industrijskog mehaničara, radeći ondje gdje su se njegova stopala napokon mogla čvrsto osloniti na tlo.

Stvarao je opremu u teškoj i nemilosrdnoj industriji cementa u luci Aratu. Sudjelovao je u industrijskim montažama postrojenja za vapno i cement, pomogao je podići tvornicu za prerađu kostiju i proizvodnju gnojiva u Cruz das Almasu, a zatim se posvetio montaži pogona mljekare Alves u Cachoeiri – gradovima koji su s vremenom postali mnogo više od točaka na karti, postali su prekretnice u životu čovjeka koji se ponovno gradió.

Bilo je upravo tijekom tih putovanja između Cruz das Almasa i Cachoeire, između crvenih zemljanih cesta i svakodnevnog ritma rada, da je Mijo upoznao drugu Mariju – ženu čvrstog govora i nježnog pogleda, čija je prisutnost donosila mir u najteže dane. Jednostavna, ali neumornog duha, radila je kao radnica u duhanskoj tvornici u Cruz das Almasu, mjestu gdje su izmučene ruke žena hranile ne samo svoje domove, već i samu povijest tog kraja.

S njom je Mijo izgradio život zajedništva i vjere. Imali su troje djece: Geralda, Nicolaua i Lídice – svakoga od njih kao dah nastavka između hrvatske prošlosti i sadašnjosti Bahije.

Dolazak te nove obitelji nije izbrisao ono što je postojalo prije, već je na neočekivan način ponovno oblikovao njegovu dušu. Kao da su novi temelji izrasli na ruševinama koje su se još pušile.

Ali s druge strane oceana, u srcima okamenjenima konvencijama stare Europe, Mijini roditelji – Roza i Josip, gorljivi katolici – reagirali su šutnjom i neodobravanjem. Za njih je brak bio neraskidiv, svet, a razdvajanje od prve Marije – čak i ako je bilo posljedica

udaljenosti, čežnje i neprilagođenosti – zvučalo je poput pukotine u tkivu obiteljske časti.

Vijest da je Mijo ponovno izgradio svoj život s drugom ženom, u dalekoj i toploj zemlji, primljena je kao sjena koja je prešla preko obiteljskog stola. Roza, s krunicom uvijek među prstima, samo je rekla da će se moliti za njega. Josip je, kao šutljiviji čovjek, samo spustio pogled. Nije bilo otvorene osude, ali nametnula se neka vrsta emocionalnog progonstva: Mijo je osjećao da je, započinjući novi život, izgubio i dio korijenja koji su ga povezivali s domom iz kojeg je potekao.

Ipak, upravo je s tom novom obitelji naučio graditi nešto na svoj način. I možda je, između mirisa osušenog cementa i dječjeg smijeha u dvorištu crvene zemlje, napokon pronašao mir koji njegovi roditelji nikada ne bi mogli razumjeti.

„Dvije Marije“ bile su različiti stupovi iste emocionalne građevine: držale su ga kada su se ratne uspomene ponovno vraćale, kada je alkohol pokušavao utišati bol. Svaka je, na svoj način, ponovno podizala čovjeka slomljenog bitkama svijeta i vlastite duše.

Prva Marija bila je čuvarica sjećanja. Ona veze, brine se, čuva dom i djecu dok muž prolazi kroz svijet. Njezina je vjera tiha, ali čvrsta poput vjere Djevice Marije. Ona predstavlja ženu koja održava plamen živim čak i u odsutnosti. Druga Marija predstavlja obnovu života u Bahiji, ona je novi početak. Ona prihvaća, liječi i prati. S njom Mijo pronalazi emocionalnu i obiteljsku stabilnost nakon tolikih gubitaka. I ona je Marija – ne slučajno, nego po sudbini.

Obje su različite manifestacije žena koje vole, koje pate i koje pružaju oslonac. Ime *Marija*, koje se ponavlja kroz ovu priču, jest poput mantre – postaje nit vodilja vjere, otpornosti i ljubavi.

Starija kći bračnog para, Lídice, bila je djevojka iznimne ljepote, duge ravne smeđe kose, tamnih očiju i kože toliko svijetle da je bila u snažnom kontrastu s vrućinom Bahije. Zaručena s devetnaest godina, zračila je životom i nadom. No sudbina je, u svojem najokrutnijem licu, prekinula njezin životni put jednog sasvim običnog poslijepodneva. Lídice je putovala iz Cruz das Almasa u Salvador zajedno s prijateljicom i prijateljičinom majkom, koje su

ostale neozlijeđene. Tijekom vožnje vrata automobila iznenada su se otvorila. Lídice je pala na cestu, a potom ju je pregazio kamion. Umrла je na mjestu, pod bahijskim nebom i pod pogledom Boga kojega je njezina majka Marija zazivala sa svim očajem majke kojoj se srušio cijeli svijet.

Ime Lídice, koje je odabrala Marija, nije bilo samo lijepo – bilo je prožeto poviješću. Nadahnuto češkim selom koje su nacisti uništili 1942. godine, postalo je simbol otpora i sjećanja diljem Europe, pa tako i među Hrvatima koji su, poput Mije, također poznavali teret rata i čežnje. Kći koja je prerano otišla, a da toga nije bila svjesna, nosila je ime koje je već samo po sebi bilo molitva.

Vijest je odjeknula poput munje. Marija i cijela obitelj, koja je svoje dane dijelila između kuće u Cruz das Almasu i imanja u Dias d'Ávili – strateški smještenog za Mijine poslovne aktivnosti, u blizini Camaçarija, luke Aratu i Salvadora – uputili su se u žurbi prema glavnom gradu čim su primili tužnu vijest. Bilo je to razdoblje u kojem se industrijska zona Aratu ubrzano širila, dok je Camaçari započinjao političke pripreme za uspostavu svojega petrokemijskog industrijskog kompleksa (Petrokemijski kompleks *Camaçari*). Na putu je obiteljski automobil proklizao i sletio u provaliju. Unatoč slomljenim rebrima, moj otac Geraldo uspio je izvući sve članove obitelji iz vozila. Svi su prevezeni u bolnicu u Salvadoru. Marija je zadobila ozljedu glave koja je zahtijevala šivanje, Mijo je slomio nogu i do kraja života hodao uz pomoć štapa, a najmlađi sin Nicolau prošao je s lakšim ozljedama.

Iako ozlijeđena, Marija je pronašla snagu kakvu može dati samo majčinska ljubav. Otišla je oprostiti se od svoje kćeri. Slika Marije, slomljene od boli zbog gubitka, ali čvrsta u činu ljubavi i predanja, odražava patnju same Djevice Marije – odjek tihe boli žena koje izgube svoju djecu, a ipak nastavljaju stajati uspravno.

S drugom Marijom osnovao je svoju bahijsku obitelj. Sin Pedro, kojeg je ona odgojila i koji je bio plod prvog braka, postao je njegov suputnik u poslu i molitvama. Na putovanjima kroz unutrašnjost Bahije, osobito kroz Metropolitansku regiju Salvadora i

područje Recôncavo, uvijek je nosio kronicu – onu istu koju su izradile Rozine ruke. Vjera je, poput ljubavi, bila nasljeđe.

Lídice je pokopana u Cruz das Almasu, a njezin je grob godina-ma redovito posjećivao njezin zaručnik – ostajući joj vjeran sve do razdoblja moje rane adolescencije, kada se naposljetku oženio. Bol zbog njezina gubitka duboko je odjeknula među njezinom braćom: nakon Lídicine smrti obojica su, još vrlo mladi, odlučili stupiti u brak. Nicolau, koji je tada bio maloljetan, morao je biti vjenčan uz suglasnost svojih roditelja.

Tek nakon posljednjeg oproštaja od kćeri i odlaska obojice si-nova, Mijo je, obuzet razmišljanjima koja vrijeme često odgađa, odlučio dati službeni oblik onome što je već odavno bilo sveto. Dana 10. siječnja 1976. godine, u dobi od 74 godine, vjenčao se s Marijom de Lourdes – svojom životnom suputnicom s kojom je godinama dijelio ljubav i vjeru. U matičnom izvratku vjenčanih s nježnošću se iščitava da je bračni par „već živio u bračnoj zajedni-ci“ te da je iz te zajednice rođeno dvoje djece.

Bio je to simboličan, gotovo sakramentalan čin, kao da je riječi-ma pokušavao zagrliti ono što mu je sudbina ostavila nedovršenim.

Možda je upravo Lídicina smrt bila najtiši teret toga čina – kći koju nije imao priliku vidjeti kako se rađa, uzeti u naručje ni služ-beno priznati svojim potpisom. Možda ga je upravo ta odsutnost potaknula da službeno prizna dvoje djece koja su još bila uz njega. To nije bilo usklađivanje s državom, nego s vlastitom dušom.

Manje od godinu dana poslije, 11. kolovoza 1977. godine, Mi-jino je srce utihnulo u 75. godini života.

Mijo je bio Hrvat dušom i srcem, premda je umro kao građanin Bahije. Za razliku od mnogih hrvatskih iseljenika koji su potražili novi život na jugu Brazila, on je izabrao Bahiju i u njoj pustio korijenje. Zaljubljenik u proslave, glazbu i ples, svirao je usnu harmoniku i plesao uz ritmičko udaranje nogama, pronalazeći u bahijskim ritmovima odraz hrvatske duše. Spoj tih dviju kultura očitovao se u njegovim izborima, njegovim šutnjama pa čak i u njegovoj boli.

Mijo je umro kao Bahijac, ali nikada nije prestao biti Hrvat. Zastave Hrvatske i Bahije bile su povezane ne samo bojama, nego i putovima kojima je Mijo kročio.

Crvena boja na objema zastavama odjekuje snagom i krvlju borbe koju je vodio u ratu i u životu. Bijela simbolizira čistoću i tihi vjeru Roze i dviju Marija koje su utkale nadu u najtežim danima. Plava je nebo koje se prostire nad Todorovcem u Hrvatskoj i nad Dias d'Ávilom i Cruz das Almasom u Bahiji – isto ono nebo koje je Rozinu kronicu pratilo preko Atlantskog oceana.

Te boje, ponovljene na dvjema tako udaljenim zastavama, postaju vizualna poveznica Mijine priče i dviju Marija. On nije samo prešao kontinente; spojio je simbole, tradicije i osjećaje. I možda upravo zato, premda je umro kao Bahijac, nikada nije prestao biti Hrvat: jer se identitet ne gubi, nego se preobražava i cvjeta na novim zemljama.

Između dviju Marija, Mijo je ponovno izgradio svoj život. Dvije ženske ruke ispreplele su njegovu sudbinu: jedne na rubu čežnje, druge na pragu novoga početka. Obje su bile odraz Rozine vjere, koja ga je poslala u svijet s kronicom kao svojim kompasom i blagoslovom. Iako su se njegovi roditelji, slomljeni od boli zbog odlaska, na njegovu pogrebu odrekli njegova imena, priča o njemu nije bila pokopana.

Jer Mijo živi među djecom koja se smiješe u Hrvatskoj i Brazilu, među unucima i unukom, poput mene, koji nasljeđujemo imena, naglaske i crte prošlosti. Živi u nevidljivoj niti koja povezuje boje Bahije i Hrvatske: u crvenoj, boji hrabrosti, u plavoj, boji nade, i u bijeloj, boji vjere. Živi u svakoj molitvi koju šapuće snažna žena. Jer kada sin nosi ljubav tolikih Marija, nikada neće biti zaboravljen.

Ja sam unuka Mije i Marije. Nisam upoznala svog djeda; otišao je prije nego što sam otvorila oči svijetu. Ali upoznala sam Mariju, a ona je gledala kako odrastam s istom nježnošću kojom je odgajala svoju djecu i podnosila gubitke koje samo posvećene majke mogu izdržati.

Od nje sam naučila tišinu koja podučava, naručje koje sigurno vodi i pogled koji govori.

Dok su moji roditelji radili, Marija je bila ta koja se brinula o meni, rukama koje su već držale cijeli jedan svijet i srcem koje nikada nije prestalo kucati za one koje je voljela. Otišla je prerano, kada sam imala sedam godina, ali je u meni ostavila prisutnost koja nadilazi odsutnost. Od nje sam naučila vrijednost vjere, snagu obiteljske nedjelje, težinu i melem sjećanja.

O svemu što mi je ispričano – i o onome što je ostalo neizrečeno – shvatila sam svoju ulogu: ja sam ona koja sluša. Ona koja prikuplja krhotine, čuva imena i razumije tišine. Ja sam nastavak.

Plod sam naraštaja zemlje prožete dvjema kulturama – hrvatskom i bahijskom – koji je znao pretvoriti pradjedovsku bol u živu pripovijest. Nastojim pisati ne samo riječima, nego i ljubavlju i poštovanjem. U svijetu u kojem se toliko priča gubi, ja sam također ona koja skuplja krhotine, ona koja daje ime onome što je bilo prešućeno, koja čuva od zaborava. I možda više od svega, ja sam nastavak – ja sam nasljednica.

Pišem kako se sjećanje ne bi izbrisalo. Kako bi između Bahije i Hrvatske – između suza i slavlja, između oltara i kuhinjskog stola – priče ostale žive.

I kako bi oni koji će doći poslije mene, također mogli pamtit.

Mijo Mihelle Riel i Maria de Lourdes – Dias D'Ávila, Bahia.

Najljepše ljeto

Paula Tresols

Josipa Orešković, moja *Babi*.

Ova priča ima službeni dio, ali i drugu stranu. Možda kao i sve druge priče. Blaga razlika u ovoj priči je ta da se mnogi – kad je pročitaju – prisjete da su bili dio ovoga što želim reći. Ali ja vam želim istaknuti *drugu stranu ove priče*. *Unutarnju priču*, to jest ono što se pripremalo i razvijalo u svakodnevnoj rutini, prvenstveno od ponedjeljka do petka, za dvije istaknute žene u zajednici. Možda su precijenjene, ali za mene su bile i bit će dvije *značajne žene*. U sljedećim odlomcima želim ispričati o različitim stranama *službene priče*, onome što se zbivalo u ljetnom periodu u životima mnogih Hrvata subotom i nedjeljom.

Obje priče, službena i *ova druga*, začele su se na okupljanjima žena jednom tjedno u domu u Ulici Salta. Okupljanje je protjecalo u raznim aktivnostima; nije bilo bitno što, nego zašto i za što. Na tim okupljanjima uvijek je bilo *kavice* i *kolača*. Aktivnost je bila vezana uz izgovor za razgovor o prošlosti. Izreke koje su imale karakteristiku da su se prenosile s pogledom prema dolje, na ono što se radilo: vez, pletivo, šivanje i jelo. Pogledi se nisu tražili. Sada, mnogo godina kasnije i s drugim mogućnostima razumijevanja, pomislila bih da je susret pogleda mogao izazvati neki osjećaj i možda nije bilo mogućnosti što učiniti s njime. Pogled na ono što se radi dozvoljavao je da se ostvari ono što nije nalazilo mjesta u subjektivnoj konstrukciji. Način da se izbjegne *izazivanje boli*.

Bila sam znatiželjna djevojčica, ponekad sam sudjelovala u aktivnostima tih žena, a ponekad se igrala i istraživala taj ogroman prostor. Nisam propuštala veselje koje su te žene stvarale dok su dijelile prostor, ni ukusne *marende*. Omiljena mi je bila savijača od jabuka koju su, posebno za mene, radile bez cimeta.

Jednog dana, uz vezenje i pletenje, pojavilo se ime koje nisam običavala čuti. To ime, ili možda prezime, bilo je „Pažur“, ali pažnju mi je privuklo tek kad sam začula „*Imanje Pažur*“.

Sjećam se da je par dana poslije moja baka, koju sam od milja zvala *Babi*, jako teško mogla prijateljicama u školi svoje male djevojčice objasniti da su njezina mama i baka iz zemlje koja zasad nije država, ali uskoro će to ponovno biti; također, teško je bilo *drugima* objasniti da nisam imala govedine kod bake...

Da ne ulazim u dugačka objašnjenja nerazumijevanja jezika, odlučila sam im reći kako su svi svoje bake zvali „nona“, kao ja svoju „Babi“. Time su se smanjila neugodna pitanja i zbunjena lica kad su me tražili da ispričam životnu priču svoje obitelji koja ni meni nije bila jasna.

Tih dana kada sam se vraćala kući, moja *Babi* je počela pričati o „*Imanju Pažur*“. Ponavljam da je ta radoznala djevojčica svaki put kad bi to čula posebno pažljivo slušala. Nisam prisluškivala razgovore odraslih, kako su mi govorili, nego me zaintrigiralo što se priča o meni na „*Imanju Pažur*“.

Naposljetku, jednog dana, roditelji su odlučili ispričati mi da će hrvatska zajednica iznajmiti jedno imanje kako bi preko vikenda primali zemljake i da ja, ako želim, mogu provesti ljeto sa svojom *Babi* i s još jednom *Babi*. Ona je bila prijateljica moje *Babi* i prihvatile smo se uzajamno. Nisam oklijevala s odgovorom, ali sam postavila uvjet da me povremeno dođu posjetiti.

Sjećam se da je to bila školska godina za koju sam najviše željela da što prije završi. Mislim da sam bila u 4. ili 5. razredu. Čula sam da govore da će početi pripremati *imanje* nakon što završi škola.

Stigao je taj dan. U automobilu nije preostalo praznog mjesta; stale smo samo još *Babi* i ja. Mislim da ni mama nije stala u auto s nama; tata je išao s nama jer je osvojio ljubav zajednice, a i bio nam je vozač.

Stigli smo; *imanje* je bilo ogromno, a u mojim očima djevojčice izgledalo je veliko kao cijeli svijet. Glavna kuća je imala poseban arhitektonski stil, to kažem danas (u onom trenutku nisam to znala), *kolonijalni stil*: krov od crvenog crijepa, bijeli rustikalni zid, pod od crvenih keramičkih pločica. Sjećanje me nosi u jednu prostranu sobu sa zahodom, a u produžetku je bila kuhinja. Možda je bila i veća, ali sjećanje se odnosi na sve što se dešavalo samo u toj sobi i kuhinji.

Na kraju prostrane kuće bila je ogromna gostinjska soba – danas je zovem spavaonica za goste – s puno kreveta. Bazen je bio toliko velik da je izgledalo nemoguće preplivati ga, a najzabavniji

dio bio je ustati se svako jutro i pogledati koliko se žaba zabavljalo u njemu, uzeti dugački štap s mrežicom – za čišćenje bazena – i vratiti žabe na zemlju.

Između stambenih kuća bilo je svih vrsta voćaka. Bilo je jako zabavno ići tim putem i isprobavati voće koje je priroda davala iz dana u dan. Posebno je bilo lijepo kad su me moja *Babi* i usvojena *Babi* slale pobrati šljive za knedle sa šljivama.

Neslužbena priča je ta da su te dvije žene vješto sve pripremale za primanje zemljaka subotom i nedjeljom. Najzanimljivije nije bilo ono što su govorile, nego kako su govorile i kako su to radile. Spontane želje i njihovi učinci bili su prizori kad su se bez susprezanja grohotom smijale i trčale da postignu ono što žele.

Dok su provodile vrijeme vikendima uz okupljanja, bez televizije, te žene su oživljavale najuzbudljivije priče koje su se mogle zamisliti s osiguranim sretnim krajem.

To ljetu probala sam najukusnija jela i deserte u svom životu, ali i naučila ih pripremati; čak i oni koji su loše ispali imali su *čar prijenosa neizrečenoga*. U svakoj izabranoj šljivi, u svakom miješenju tijesta za savijaču, u svakom otvorenom orahu za orahnjaču, u svakom sjeckanju luka za ćevape, nalazila se suza emocija s nijansom nostalgije, tuge, boli, melankolije, moći, kompliciranih priča, borbe i upornosti.

Jedno ljetu prepuno savijača, sarmi, doboš torte, kiselog kupusa, ponekih palačinki s karamelom i goveđeg tankog mesa na roštilju, uz ćevape. Ovdašnja i ondašnja glazba čula se kraj bazena. Razgovori na jeziku koji se miješao s onim nove domovine koja ih je znala i željela primiti.

Kartaške igre izmjenjivale su se u hladu starih stabala, koja su svjedoci drevnih i novih priča koje čuvaju u svojim godovima i sokovima.

To ljetu moj život je upio okuse, osjećaje, mirise, bolove i moguće načine da zadržim jasno uvjerenje da će Hrvatska ponovno biti država.

Kad je počela nova školska godina, svaki učenik je ispričao što je radio ljeti. Osjetila sam da ne mogu riječima izraziti sve proživljeno i, kad je došao red na mene, rekla sam: „Bilo je to najljepše ljeto u mom životu“.

Pismo mom pradjedu

María Daniela Latorre

Tihi svjedoci ove priče.

Dragi pradjede:

Stigao je trenutak; opet prelazimo veliku baru. Reći zbogom moru. Razdvojiti se. Oplakivati ono čega više nema.

Treba se vratiti na kontinent s druge strane oceana. Idući mjesec, djedice, *Tirkizno more* će navršiti godinu dana. Nisam ti to nikad ispričala, ali evo, sada je to vrijeme i način da ti ispričam što se dogodilo s tvojom zemljom nakon toliko godina.

Prošlo je više od stoljeća otkad si otišao od tamo.

Nikad nisam saznala jesi li se želio vratiti.

Nikad nisam saznala jesi li to pokušao.

Ono malo što znam, ono je što si mi rekao na svoj način kad sam posjetila Split 2018. godine: nisi znao kamo ideš, nisi znao kako prijeći ocean. Samo si znao da postoji nešto s druge strane obale što će ti pružiti dom.

Mjesto gdje ćeš se skloniti.

Plodna zemlja da osnuješ svoju obitelj. I otišao si tamo.

Čula sam te u šumu povjetarca s mirisom soli, kako je sve prošlo jako brzo.

Nalazila sam se u parku *Sustipan*. Taj vidikovac između obale i parka *Marjan*, gdje caruju mir i izmjenjuju se zalasci sunca narančastih i ljubičastih boja. Tamo su me odveli pri mojem prvom posjetu da bih vidjela čarobnu panoramu gdje se nalazimo.

Tamo su me lijepo slikali, na slikama sam bila *debeljuca* jer sam toliko trenirala na sceni.

Na tim slikama sam se smiješila jer nisam mogla vjerovati da sam naposljetku stigla. Tamo kamo sam se vratila, koliko god puta me želja ponijela na njegov vrh. Po prirodi sam takva da slijedim zov sve dok neki glas ne progovori u meni.

Tamo sam te čula.

Da nisi znao što je lijepo ili ružno, što je blizu ili daleko, o zemljama ili granicama. Sve si saznao usput u prolasku dana uz zvuk bombi, uz strah majki, uz skrivene suze očeva u dnu tajnovitih postaja.

Tvoji rođaci, u župnoj crkvi na brežuljku, molili su za tebe.

Tvoje rođakinje na klupama župne crkve molile su za sve.

Da su te roditelji ukrcali na brod da te spase od rata koji nisi razumio, ispričala mi je mama. Meni je preostalo samo otići da te *čujem*. Potražiti tebe u kamenu na uzbrdicama, u izlascima sunca na plažama malenog lukobrana.

Odrastao si na uzvišici: tvoje selo je deset kilometara od mora.

Tražila sam te zabunom na tvom mjestu odlaska, u luci. Tamo gdje plovila stižu, vežu se i odlaze. Ti si živio na uzvišici, na visokoj stjenovitoj litici.

Je li te od tamo začudilo gledati dolazak i odlazak stranih brodova?

Jesu li se tamo oblaci miješali s maglom pucnjeva topova?

Jesi li prestao gledati ptice kako lete i bježe u daleki mir?

Postavila sam si mnoga pitanja na tom putovanju i još mnoga po povratku. Odgovori nisu stigli. Ti si i dalje u mjestu kojem nemam pristup iako se stalno krećem.

Promijenila sam kuću, krevet i zemlje bezbroj puta zadnjih mjeseci.

Ne radi se o zemlji, o pričama ili dijasporama.

Nijedan avion ne može me izmjestiti.

Radi se o povezanosti koju samo ti i ja poznajemo.

Vjerujem da i moji drugi djed i baka, kojih također više nema, osjećaju moj nemir.

Razgovaraju sa mnom kad imam druge nedoumice.

Ali ovaj projekt je tvoj. Tvoj i moj. Razgovor u kojem ću ti ispričati kako se sada i ovdje živi, prema mom mišljenju, u ovoj kući koja je jednom bila tvoja.

Tvoje strpljenje je beskrajno: strpljenje koje samo djedovi znaju imati. Izbavio si me kad sam te to tražila i pustio si me da se popiknem i hodam između zidova, birokracije i avantura kad je bilo potrebno. Osjetila sam tu velikodušnost kao čin dobrodošlice.

Sad se vraćam u Argentinu na par mjeseci.

Želim vidjeti obitelj i prijatelje, stvoriti nove priče, slušati ih što mi imaju za reći.

Među ostalim, predstaviti ću i jednu knjigu. Da djede, knjigu! Možeš li to zamisliti?

Koliko puta smo ti i ja i druga baka proveli sate fantazirajući o takvom pothvatu! Istina je da ponekad ni ja ne vjerujem u to. Ali, priznajem: ostvaruje se.

Svaki korak svake priče, svaki crtež koji ste mi poklonili, svaki lik kojeg sam izmislila. Vrata na koja smo pokucali, poštu koju smo poslali, rečenice poput „molim te poslušaj me na trenutak pažljivo“. Sve to mi je ponekad skretalo pažnju s drugih ciljeva. Kao na primjer, naučiti tvoj jezik, djede.

Moje znanje hrvatskog jezika nije najbolje, ali je bez sumnje naprednije i bolje od onoga što ponekad mislim. Sada kada sam u drugoj zemlji, iznenadim se kad mi vlasnik stana u kojem sam živjela u Hrvatskoj, na korak do mora, piše da mi pokaže svoje *feferone* kako rastu. Piše mi da će ih spremiti u staklenku, pa da ćemo ih zajedno jesti iduće proljeće. Ja mu kažem da ćemo ih staviti u pikantni umak za domaće *empanade*. Možda zvuči glupo kao razgovor susjeda. Za mene je to uspjeh. Razumjeti ga, a ne peći *empanade* (to sam naučila prije par godina).

Nedostaje mi, znaš? Taj gospodin je veliki čovjek. I pomaže mi da održim znanje jezika. Zna savršeno engleski, ne bismo trebali

drugačiju komunikaciju od ove. Da, bila bi dovoljna. Ali on zna da je poslati mi poruku na hrvatskom više od lekcije. Vidio me kako zamuckujem „dobar dan“, kad je zapravo bilo „laku noć“. Ili kad sam miješala imena povrća. Ili kad sam sramežljivo odgovarala poštaru da ne, da nisam gazdarica, da neka me pričeka sekundu, da zovem gazdu ili da mi može ostaviti paket. Gledao me kako učim iz knjiga gramatiku i povijest *Jugoslavije* koju ni on nije htio čitati. Donio mi je one *grejpove* o kojima sam ti pričala, one koji su bili slatki, toliko različiti od onih u Argentini, dok sam pisala zadaću.

Pričam ti o svemu po ne znam koji put poput gramofonske ploče koja preskače, da bih se ispričala. Znaš, sada sam u Francuskoj i učim francuski.

Nemoj misliti da sam te zamijenila s drugima. Čim dođem u Argentinu, nastavit ću sa satovima hrvatskog.

Nadam se da ću tamo pronaći nekog profesora. Da, točno je, meni bolje ide kad učim sama, *samouka*. Stvar je u tome da želim dijeliti iskustvo s još nekime. Susreti uživo su blago sadašnjice. Beskrajna blaga. Sjaj u samoći.

Ponekad se pitam što se desilo s tvojim hrvatskim jezikom. Jesi li ga zaboravio pred kraj života? Znam da si ga pričao s kolegama na poslu, doseljenicima poput tebe.

I to me dovodi do glavnog pitanja: pitam se, jesi li se ikada poželio vratiti. Ukrcati se opet na brod, provesti mjeseci među bačvama i u vlazi. Zaljubiti se u putnike. Čavrljati o mučninama. Brojati kitove. Izgubiti svoj sat i ponovno ga pronaći.

Znam da to nisi učinio, ali to ne znači da ja neću nastaviti sa znatiželjnošću. Želiš li mi ispričati, djede? Obećajem da ću te slušati i zapisati samo ako ti to želiš.

Opraštam se sada do ponovnog susreta.

Zagrljaj iz Francuske,

tvoja praunuka

Veselje doseljenika

Pronaći svoje ime u jednom mjestu

Spremiti papir kao blago

Posjetiti skromnu crkvu

brežuljak

kanal

drač,

poput mene,

praunuci drugih vremena.

Veselje doseljenika

Želim reći njegovo ime

Ponijeti ga za vrijeme obroka

Procijediti ga

poput nekoga tko procjeđuje

ime ljubavnika

netom zaljubljen

u razgovore s drugima

Našla sam te moj pretku,

a moje putovanje dobiva novi smisao.

Bisnieta se na hrvatskom kaže praunuka.

Bisabuelo se na hrvatskome kaže pradjed.

Dolazimo od nekoga tko je došao.

Dolazimo od onih koji su došli.

I u tome smo isti, svi od početka do neizvjesnog kraja.

Kako je moguće da još uvijek ne grlimo različito?

Kako je moguće da vjerujemo da smo različiti?

Dolazimo od nekoga tko je došao.

Dolazimo od onih koji su došli.

I u tome smo isti, svi od početka do neizvjesnog kraja.

Prolaze oblaci.

Ponekad preostaju

turbulencije

u mom zatiljku,

svrbi me svako pitanje

na koje nemam odgovora

na svom jeziku,

pore mi upijaju

sol

neistinite istine

što samo ja

znam izgovoriti.

Ne čitam.

Promatram more.

Gutam milovanje
nježnog vjetra,
neprirodnih valova
prazninu koja se zove:
iselili smo.

Andrija (moj pradjed) i moja mama Andrea.

Mama Andrea

Zahvale

Zahvaljujemo svim autoricama, njih dvadeset i šest¹, koje su dale život ovoj antologiji: hvala za velikodušnost kojom su otvorile svoje obiteljske i osobne priče, što su vjerovale u ovaj nakladnički projekt kao prostor pohrane memorije, kao mjesto dijeljenja uspomena, kao i prijenosa sjećanja na nove naraštaje.

Članicama žirija – Dragici Vukelic, Silvini Biott i Patriciji Klaic – hvala im na trudu i senzibilitetu. Vrijeme utrošeno na detaljno čitanje i njihovi komentari, uvijek s poštovanjem i objašnjenima, bili su osnova za praćenje svake priče i doprinos njihovoj boljoj kvaliteti.

CroActivas, Mreži žena različitih zemalja Latinske Amerike koja plete ovo zajedničko nasljeđe tamo gdje su preci stigli kako bi sagradili novi život. Žene su se ovom prigodom povezale da bi spasile, sačuvale i usmjerile ovo zajedničko nasljeđe u budućnost.

Središnjem državnom uredu za Hrvate izvan Republike Hrvatske hvala na podršci i djelomičnom financiranju ovog nakladničkog projekta. Zahvaljujemo prevoditeljicama na hrvatski jezik: Renati Garbajs (prijevod sa španjolskoga), te Maji Kvaternik Fernandes Leite i Dubravki Sidoniji Šuto koje su prevele četiri priče s portugalskoga. Hvala Hrvatskoj matici iseljenika što je priredila izdanje na hrvatskome jeziku ove zbirke kratke pripovjedne proze; također zahvaljujemo i Argentinsko-hrvatskoj industrijskoj i trgovinskoj komori što je pratila i omogućila inicijative Mreže Hrvatica Latinske Amerike, *CroActivas*. Nadalje, Hrvatskoj matici iseljenika i Institutu za istraživanje migracija u Zagrebu hvala što su kroz vrijednu potporu dodatno osnažili poveznice između Hrvata koji žive izvan Hrvatske i njihove *Majke domovine*.

1 Jednu od uvrštenih 25 priča – priču „Štedite!“ potpisuju dvije autorice, Susana Suffredini i Sonia Toncovich.

Autorice – Čuvarice niti

Žene koje su unijele svjetlost života u ove stranice čine mozaik različitih i mnogostrukih latinoameričkih glasova. Svaka od njih dvadeset i šest pripovjedačica svijet je za sebe, gdje pisanjem ne samo da pojedina autorica pripovijeda jednu osobnu priču nego se ta priča odnosi istodobno i na kolektivnu memoriju i svojstvenost svake naratorice. Iz raznih kutova kontinenta ove žene donose različite izričaje, ritmove i nijanse, čime uspijevaju hrvatsko nasljeđe odraziti putem brojnih registara, od poetskog do izvornog zapisa, od intimnog do društvenog. To je zapravo djelo u kojem složnost nasljeđa ne briše posebnost svakog glasa, nego se njime oplemenjuje.

Antonich Costas, Andrea: Rođena u Montevideu 1973. Profesorica je engleskog jezika u javnom školstvu Urugvaja više od dva desetljeća. Njezin život vezan je za *Hrvatski dom* u Montevideu od djetinjstva. To je institucija u kojoj je naučila njegovati tradicije svojih djedova i baka. Nakon što je u mladosti bila članica folklorne skupine, sada je članica tamburaškog orkestra te hrvatske kulturne institucije. Godine 1988. posjetila je prvi put Hrvatsku, dok je drugi put stigla 2024., kada je predstavljala Urugvaj na poznatom festivalu hrvatske tradicijske kulture *Vinkovačke jeseni*. Sudjeluje u ovoj antologiji s pričom *Morčići moje bake*, što joj je prvo iskustvo na jednom književnom natječaju. Priču je napisala s dubokom željom da oda počast svojim precima, a posebno baki Mariji čija snaga i nježnost – simbolizirana u njezinim krhkim naušnicama – i dalje sjaje novim generacijama.

Barthe Dragichevich, Gabriela Rosmarie: Rođena je u Montevideu 4. travnja 1967. Zubna je sveučilišna laborantica na Univer-

sidad de la República. Time se bavi već 36 godina te je tehničarka za organizaciju događanja i sveučilišnih kongresa na Universidad del Trabajo de Uruguay. Majka je dvoje djece. Gabriela nalazi svoju ispunjenost u obiteljskom životu i kontaktu s prirodom. Jedna je od glavnih članica *Hrvatskog doma* u Montevideu, pleše u folklornoj skupini i članica je Upravnog odbora *Hrvatskog doma* te dijeli sa svojom kćeri misiju očuvanja kulture svojih predaka. Sudjeluje u ovoj antologiji s pričom *Nona Klemica (Stvaranje priče)* čime iz dubokog divljenja prema svom hrvatskom djedu i baki odaje počast njihovoj epopeji s ciljem da održi živo sjećanje na njih.

Berglavaz Elgart, Laura Elena: Rođena je u Urugvaju 1. travnja 1968., gdje trenutno i živi, u gradu Montevideu. Njezino snažno akademsko obrazovanje uključuje poslovno upravljanje, logistiku i bolničku farmaciju, područja kojima se profesionalno bavi unutar ekipe istaknute zdravstvene institucije *Jefatura de Farmacia*. Osim svoje profesionalne karijere, Laura posjeduje izniman umjetnički senzibilitet koji izražava u vezenju, stvaranju nakita i restauriranju antikviteta. Osim toga, strastvena je kolekcionarka starih predmeta kojima nastoji rekonstruirati priče i tajne prošlih vremena. Posvećena svojem nasljeđu, članica je *Mreže Hrvatica Latinske Amerike* i aktivno sudjeluje u kulturnim aktivnostima *Hrvatskog doma* Montevideo.

Carro Sánchez Cornejo Loncarich, Nadya Mónica: Rođena je u Villi Maríji, Córdoba, Argentina, dana 24. kolovoza 1959. Diplomirana je odgajateljica, učiteljica i umirovljena nastavnica u tamošnjoj Višoj školi. To je zanimanje obavljala s uvjerenjem da je poučavanje mladih proces zajedničkog učenja. Trenutno obnaša dužnost lektorice u jednoj reviji kulture u svom rodnom gradu i koordinatorica je mjesečne kolumne posvećene spašavanju priča žena iz različitih vremena i mjesta. Nedavno je predstavila lik i djelo prve hrvatske skladateljice Dore Pejačević. Njezino hrvatsko podrijetlo duboko je vezano za njezin identitet putem interakcije s djedom, bakom i rođacima koji su joj prenijeli običaje i gastro-

nomiju svoga kraja. Strasno voli čitanje, pisanje i prirodu. Nadya sanja o putovanju u zemlju svojih predaka i o učenju jezika svojih djedova i baka – kako bi zatvorila krug pripadnosti.

Domancich Norma Mabel: Rođena je u gradu Quilmes na obali Río de la Plate u pokrajini Buenos Aires 6. travnja 1956. Trenutno boravi u gradu La Plati (Argentina). Diplomirala je socijalni rad, usavršavala se na poslijediplomskom studiju iz epidemiologije, okoliša i zdravlja te radi kao profesorica i istraživačica na sveučilištu. Unuka je hrvatskih iseljenika po očevoj liniji. Održava živim san o posjeti rodnoj kući svoga djeda na otoku Hvaru, a tu poveznicu identiteta dijeli sa svoje dvoje djece i unukom s kojima je predala zahtjev za stjecanje hrvatskoga državljanstva. Kao spisateljica ima plodnu karijeru: *Más allá de los miedos*, *La mujer que solo decía cosas lindas* (pripovijetke), a piše i poeziju, objavivši zbirku *Cuando esta lluvia pase*. Njezin književni rad sastoji se od sudjelovanja i koordinacije u međunarodnim antologijama. Posebno se ističe njezin rad u knjizi *Guerra de Malvinas: Testimonios* (*Rat na Malvinima: Svjedočanstva*). Posrijedi je povijesna rekonstrukcija bazirana na autentičnim pričama u nakladi *Biblioteca de las Grandes Naciones del País Vasco*.

dos Santos Pereira, Aliger: Rođena je u gradu Salvadoru de Bahía (Brazil). Sinteza je vibrirajuće energije svoje zemlje i hrvatskog nasljeđa po svom djedu po očevoj liniji. Njezina potraga za identitetom dovela ju je u bliski kontakt s hrvatskom zajednicom u Brazilu, s Društvom prijatelja Dalmacije SADA i Brazilsko-hrvatskom poduzetničkom udrugom BRACRO, što ju je inspiriralo za knjigu *Hrvati?... Tu smo!*, u kojoj istražuje utjecaj tih doseljenika na njenu rodnu zemlju. U akademskom okruženju posjeduje izvrsno obrazovanje u poslovanju i matematici. Usavršavala se na poslijediplomskom studiju. Ima doktorat i postdoktorat u upravljanju znanjem i regionalnoj analizi. Profesorica je na sveučilištu UNEB i na institutu IFBA gdje je koordinatorica poslijediplomskog istraživanja i inovacija. Osim toga, predsjednica je revije *Scientia* i autorica raznih tehničkih knjiga o upravljanju i statistici.

Eschevarrieta Dragić, María Verónica: Rođena je u Argentini i živi u gradu Mendozii. Vizualna je umjetnica, pjesnikinja i kreativna cvjećarica, samouka s čvrstom karijerom u projektima estetike. Osnivačica je *Flowers Lifea*, projekta koji uključuje kon templaciju, emociju i ljepotu. Njezina umjetnička potraga duboko je inspirirana obiteljskim sjećanjem i hrvatskim podrijetlom te istražuje putem fotografija, slikanja i cvjetnih kreacija poveznice i odsutnosti koje označavaju njezinu povijest. Njezino se djelo ističe time što živi u prostorima s finoćom i dozvoljava da intimno i estetsko dijalogiziraju kroz vrijeme.

Garrido Mujica, Claudia Mónica: Rođena je u Montevideu (Urugvaj). Svestrana je žena koja definira svoj život kroz uloge majke, bake i prijateljice. Profesionalno radi u odjelu za ljudske resurse, djeluje kao mentorica, specijalizirala je mentoriranje i treniranje osoba i ekipa za ostvarivanje ciljeva i razvoj vještina. Velika ljubav joj je kazalište, scenska disciplina u kojoj se stalno usavršava, a prije dvije godine završila je školu glume u kazalištu. Trenutno profesionalno radi u scenskim umjetnostima što smatra svojim opuštanjem i gdje je nedavno započela karijeru kazališne redateljice. Duboko je vezana za svoju zajednicu: članica je folklornog društva *Hrvatski dom* Montevideo i zbora njihovog orkestra. Osim toga, osnovala je i vodi kazališnu skupinu u toj kulturnoj instituciji te je uspjela oformiti umjetnički prostor s kojim je već postavila odabrana djela.

Hering Kvacek, Sofia: Psihologinja, umjetnica ručnih radova i brazilska spisateljica, rođena je i živi u Pindamonhangabi, São Paulo. Identitet joj je označen krajolikom Valle del Paraíba, a rodoslovlje joj je plod susreta različitih naroda. Posvetila se prepoznavanju moći predaka u svom osobnom životu i sudjeluje u ovoj antologiji s pričom „Bordados da memória“ (napisano izvorno na portugalskom). Putem svog pisanja Sofia želi dati glas korijenima koji je drže, pretvarajući obiteljska sjećanja u književno nasljeđe koje nadilazi zemljopisne granice.

Hodko, Pia de las Mercedes: Rođena je u gradu Posadasu, upravnom središtu pokrajine Misiones u sjeveroistočnoj Argentini. Diplomirana je scenografkinja na Universidad Nacional de las Artes Prilidiano Pueyrredón u Buenos Aires. Godine 2012. boravila je u Hrvatskoj putem studentskog programa za učenje hrvatskoga jezika *Croaticum*. Boraveći na Sveučilištu u Zagrebu i Splitu, usavršila je svoje umjetničko znanje u disciplinama slikanja, anatomije i scenografije. Od povratka u Argentinu gradi uspješnu karijeru u dizajnu i oblikovanju scenografije za opere, kazalište, kino, recitale i umjetničke galerije. Njezin rad prelazi granice pozornica; aktivno sudjeluje u političko-umjetničkim, feminističkim i uličnim umjetničkim grupama. Osim toga, radi kao profesorica umjetnosti s ekološkim pristupom te sudjeluje u neovisnim i državnim kulturnim projektima. Njezina je karijera nagrađena priznanjima i nagradama, što učvršćuje njezinu profesionalnu karijeru i kreativno traganje.

Kantolic, Adriana Graciela. Rođena je u Buenos Airesu 9. kolovoza 1960. Trenutno živi u gradu Haedo. Inženjerka je agromije i doktorica poljoprivrednih znanosti na Universidad de Buenos Aires, sveučilišne institucije u kojoj je predavačica i istraživačica već više od 42 godine. Treća je kćer Stjepana Kantolića i Irme Cuevas, pa je duboko i osobno vezana za Hrvatsku. Godine 2000. posjetila je zemlju svog oca i susrela se s očevom rodbinom. Posjetila je školu koju je pohađao njezin otac i zapalila svijeću na grobu svoje bake Jage te time zatvorila krug identiteta koji je započeo njezin otac posjetom svojim korijenima 1996. godine.

Lara Parra, Kenya Celeste: Rođena u ekvadorskom gradu Guayaquilu 7. listopada 1993. Trenutno živi u gradu Samborondónu u Ekvadoru. Diplomirana je organizacijska psihologinja na Universidad Católica Santiago de Guayaquil. Osim profesionalne karijere, bavi se plivanjem, jogom i atletikom te slobodno vrijeme posvećuje učenju jezika i čitanju. Njezina poveznica sa zemljom predaka seže do njezinog prapradjeda Antuna Kravarovića, ro-

đenog u Dubrovniku, koji je svojoj obitelji prenio snažan osjećaj pripadnosti. To nasljeđe Kenyi je iskonski pokretač koji održava živim poštovanje i ljubav prema hrvatskoj domovini, a koje se prenosilo iz generacije u generaciju.

Latorre, María Daniela: Rođena u okrugu Temperley, Buenos Airesu 1987. Diplomirala je psihologiju na sveučilištu UBA. S trideset godina započela je nomadski život koji ju je 2021. odveo u Hrvatsku sa željom da obnovi veze svog obiteljskog stabla i da piše o tom migracijskom procesu. Od mladosti putuje po svijetu iz znatiželje, živjela je u šest zemalja, proputovala više od trideset i naučila pet jezika. Iako je nastavila putovati svijetom, svaki put kad bi odlazila, nedostajala bi joj Hrvatska i tamošnji stil života. Godine 2025. vratila se za stalno i danas živi u Splitu. Izdala je knjige *Delirij putovanja*, *Epizode iz Murcie* (Juana Manuela, Salta, 2022.) i *Putnice* (antologija, La Niña Azul, Madrid, 2024.). Za prvo djelo dobila je priznanje Ministarstva kulture argentinske pokrajine Salta i 2. mjesto kao urednica na natječaju *Embajadores del Cambio de Ledesma* NAT.

Muñoz Mimiza, Tatiana: Rođena je u Punta Arenasu, na najjužnijoj točki Čilea, u siječnju 1953. Od te zemlje vjetrova i otvorenih horizonata naslijedila je čvrst karakter, ustrajnost i duboki osjećaj pripadnosti koji su označili njezin osobni i profesionalni život. Živi u višemilijunskome Santiagu de Chileu već desetljećima, majka je jedne kćeri i baka troje unučadi koji predstavljaju središte ljubavi i kontinuitet obiteljske priče. Radi više od četrdeset četiri godine u pravosuđu Čilea kao sudska službenica u pisarnici. Osim svog profesionalnog života, Tatiana se sjeća i stalno odaje počast svom hrvatskom podrijetlu te jednom godišnje putuje u Hrvatsku, postavši najaktivnija figura u osnaživanju zajednice hrvatskih potomaka u Čileu. Njezin rad uključuje stvaranje mostova među generacijama, promicanje kulturnog identiteta i stvaranje temelja za ljudski i profesionalni razvoj onih koji čine ovu dijasporu. Ravnateljica je Odjela za kulturu hrvatskog kluba *Estadio Cro-*

ata de Santiago i dopredsjednica društva hrvatskih poduzetnika *Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata de Chile* (CPEAC), partnerica i jedna od osnivačica Mreže Hrvatica Južne Amerike *CroActivas* i direktorica Nacionalnog društva za sudske službenike u Čileu. U tim društvima pokrenula je kulturne, društvene i profesionalne projekte s ciljem jačanja sloge zajednice, uključivši hrvatsko nasljeđe u svakodnevni čileanski život.

Ostic, Claudia Marcela: Rođena je u trgovačkom i prometnom središtu Comodoro Rivadavia, argentinskoga grada Chubut. Živjela je na argentinskom jugu donedavno, kad se odlučila preseliti u Gómez, malo mjesto u okrugu Brandsen, provincija Buenos Aires. Socijalna je psihologinja i instruktorica joge, discipline koje primjenjuje u profesionalnom životu te prati trudnice i trenutno osobe treće životne dobi. Dva desetljeća bila je aktivna članica hrvatske zajednice u svom rodnom gradu i članica folklorne skupine odraslih te je s entuzijazmom sudjelovala na gastronomskim sajmovima i protokolarnim svečanostima. U travnju 2025. ispunila je duboku osobnu želju te primila hrvatsko državljanstvo, što je ispunjava ponosom i učvršćuje njezinu vezu sa svojim podrijetlom.

Petrinovic, Silvana: Izjašnjava se kao kreativna poduzetnica na području književnosti, zvuka i okusa. Rođena u Córdoba 1957., živi u Buenos Airesu. Njezin identitet označen je hrvatskim i talijanskim podrijetlom, a u krvi nosi ritam gitare i duboku pripadnost magičnim prirodnim ljepotama Valle de Punilla. Umjetnost je konstitutivni dio njezinog DNK-a što je rezultiralo brojnim svjedodžbama, diplomama i nagradama na natječajima za istraživače. Tijekom svoga života uspjela je uskladiti odgoj djece sa stvaranjem uspješne profesorske karijere. Vjerna samoj sebi kao majka, baka i supruga, Silvana je od čitanja stvorila projekt života i stup svog pisanja. Oduvijek piše, a od 2013. godine svoje iskustvo koristi u radu kao urednica raznih nakladničkih pothvata.

Ramljak Gugic, Violeta Catalina: Rođena je u Montevideu 5. kolovoza 1938. Značajna je figura otpornosti na nedaće života i gorljiva aktivistica u zajednici. Radila je u odjelu tajništva i trgovine na sveučilištu UTU, nosila se s dvadeset pet godina izazova života udovice s malim djetetom te ostvarila profesionalnu karijeru u telekomunikacijskom poduzeću Conatel S.A., gdje je radila do svoje 55. godine kad je otišla u mirovinu. Nije se udaljila od aktivnosti u zajednici, nego je preoblikovala svoju tehničku vještinu u strasnu kreativnost i uspješno se posvetila dizajnu i šivanju haljina za mladenke i proslave. Njezin društveni rad očituje se u aktivnom sudjelovanju u kazališnoj družini Asociación del Teatro Florencio Sánchez i kulturnim projektima zajednice. Violeta je aktivna članica *Hrvatskog doma* u Urugvaju i članica Mreže Hrvatica Latinske Amerike *CroActivas*. Riječju, vrijeme i energiju posvećuje očuvanju tradicija i vrijednosti svojih predaka, nasljeđa koje danas dijeli s unucima Mariom Benitom i Juanom Ignacijem, u ulozi mosta između obiteljske povijesti i novih generacija.

Santiago Queiroz, Dafne Bilich: Poduzetnica je s karijerom od tridesetak godina na čelu osiguravajućeg društva Vidac Corretora de Seguros LTDA. Dafne je oličenje odlučnosti i snage koju je naslijedila iz hrvatskih gena. Izjašnjava se kao žena koju nasljeđe predaka svaki dan čini hrabrijom i odlučnijom. Na osobnom planu dijeli životne radosti već 33 godine sa suprugom Jožom Luizom Nogueirerom Queirozom u gradu Vitóriji u Brazilu. Majka je troje djece – Leonarda, Biance i Caroline – i baka četvero unučadi, koji su pokretači magičnog ozračja za njenu dušu i smislenost njene obiteljske priče.

Suffredini Toncovich, Susana: Povjesničarka je i profesorica na *Universidad Nacional del Centro de la Provincia de Buenos Aires* (UNICEN) od 1989. godine. Suautorica je knjiga *Hay baile en el Gallo* i *Raíces Tanas*, djela za koja je dobila priznanja Općinskoga vijeća Tandila. Odrasla je pod utjecajem priča o Hrvatskoj i kame-nolomima u Tandilu koje su pričali njezina majka „Morocha” i ujak

Santiago. Godine 2018. ispunio joj se san da prošeće Bribirom. Ušla je u rodnu kuću svoje bake, a to iskustvo usmjerilo je njezin rad na očuvanje povijesti. Aktivna je članica zajednice u Tandilu i radi na održavanju poveznica s obiteljskim sjećanjem. U ovoj antologiji suautorica je priče s rođakinjom Soniom Tonkovich.

Šuto, Dubravka Sidonija: Rođena je u São Paulu 16. srpnja 1952., gdje također i živi. Posjeduje i brazilsko i hrvatsko državljanstvo. Kći je Ivana Šute i Krunoslave Štefanije Šuto. Diplomirala je psihologiju na katoličkom sveučilištu Pontificia Universidad Católica São Paulo (PUC-SP), specijalizirala je psihologiju rada i strateški menadžment u zakladi Fundaci3n Getúlio Vargas (FGV-SP). Njezin rad za hrvatsku zajednicu ogroman je i od velike važnosti: sudski je tumač za hrvatski i portugalski jezik, za što ju je imenovao ured Gobierno del Estado de São Paulo na javnom natječaju. Djeluje kao predstavnica Brazila u Savjetu Vlade Republike Hrvatske za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Ujedno je i predsjednica nadzornog vijeća društva Croatia Sacra Paulistana te jedna od utemeljiteljica Mreže Hrvatica Latinske Amerike, *CroActivas*. U slobodno vrijeme uživa u dobroj glazbi, čitanju i duboko cijeni život koji dijeli s prijateljima.

Tarle, Tuga: Rođena je u Zagrebu 1947. godine. Istaknuta je promotorica hrvatske kulture, znanstvenica te plodna spisateljica. Nakon istaknute diplomatske karijere, tijekom koje je živjela u Australiji, Španjolskoj, Slovačkoj i Čileu, vratila se u Zagreb prije petnaest godina. Doktorica je znanosti u području hrvatskog iseljništva. Objavila je razne znanstvene knjige te poeziju i priče, uključujući antologije hrvatske iseljeničke književnosti i književnoteorijske studije u inozemnoj *Croatici*. Trenutno djeluje u organizaciji raznih umjetničkih i društvenih događanja koja prezentiraju hrvatsko umjetničko stvaralaštvo u inozemstvu u sinergiji svojega akademskog prosedea i istinske strasti za upravljanje u kulturi.

Tobar Ivelich, Safira Carolina: Rođena je u Punta Arenasu na jugu Čilea, gdje je završila srednju školu humanističkih znanosti te diplomirala povijest. Trenutno pohađa magisterij društvenih studija na Universidad Gabriela Mistral u Santiagu de Chileu. Bila je stipendistica na *Croatiumu* na Sveučilištu u Zagrebu. Ostvarila je uspješnu karijeru kao asistentica urednika u revijama društvenih znanosti. Vodi istraživanja o „Prvim ženama s Jadrana” te na temu „Globalna Hrvatska”, pišući o čileansko-hrvatskom identitetu u Magallanesu. Osim akademskog rada, posvećuje se crtanju ugljenom i pjevanju kao mezzosopranistica, na što ju je potaknula *nona* i snažna unutarnja obveza da istakne vrijednosti žene u dijaspori.

Toncovich, Sonia Elisabeth: Odvjetnica je, diplomiravši u Buenos Airesu na argentinskome Universidad Nacional de Lomas de Zamora (UNLZ). Također, profesorica je povijesti koju je diplomirala na Universidad Nacional del Centro de la Provincia de Buenos Aires (UNICEN). Sonia je posvetila veći dio svog istraživačkog rada dokumentiranju povijesti hrvatske zajednice u Tandilu putem članaka u lokalnim medijima. Članica je hrvatske udruge *Jadran* i Mreže Hrvatica Latinske Amerike, *CroActivas*. Sudjeluje od mladenačke dobi u kulturnim događanjima koja predstavljaju njezinu zajednicu. Pisanje smatra alatom kojim odaje počast svom podrijetlu i čuva sjećanje na migracijsko putovanje njezine bake po očevoj liniji iz Bribira te shvaća da je očuvanje sjećanja na to sudbonosno putovanje suštinsko za očuvanje vlastitog identiteta.

Tresols, Paula Adriana: Rođena u gradu Buenos Airesu 16. travnja 1967. Diplomirana je psihologinja i metodičarka nastave, pa ta dva zanimanja kombinira s istinskim humanističkim pristupom. Odmalena je u pisanju i slikanju pronašla glavne oblike izražavanja i osobnog zadovoljstva. Taj interes za kreativno širi se i na kulinarstvo, umijeće koje je naučila od malih nogu od svoje bake. U kombinaciji recepata i kreativnih igara, Paula je uključila hrvat-

ske kulinarske delicije kao način da obnovi svoju kulturu i da održi obiteljsku tradiciju. Njoj je čin kuhanja i stvaranja stalni most između naslijeđene povijesti i njezinog višeslojnog identiteta.

Tudor, Marcela Mónica: Rođena je u gradu San Antonio de Areco, godine 1968., a trenutno živi u Carmen de Areco, smještenog u pokrajini Buenos Aires. Razvila je opsežnu karijeru u obrazovanju kao nastavnica u osnovnoj školi, predškolskom odgoju i obrazovanju za djecu s posebnim potrebama – nakon čega je nedavno otišla u mirovinu. Marcela strastveno vodi brigu o okolišu i njeguje duhovnost. Odrasla je u ruralnoj sredini gdje su kultura, jezik i priče o velikom trudu djeda i bake hrvatskog podrijetla iskovali njezin identitet. Godine 2019., zajedno sa sestrama, ostvarila je svoj san da upozna Hrvatsku i da se ponovno susretne sa svojim obiteljskim korijenima na otoku Hvaru, gdje je obnovila vezu s rodbinom. Ti isti rođaci su desetljećima unatrag ispratili njezinu tetu Mariju, kad je sama putovala s 27 godina u Argentinu. To je priča koju Marcela iznosi u ovoj antologiji kao dio nasljeđa njezine obitelji.

Wilhelm Kovac, Isabel: Rođena je u Osijeku 27. travnja 1950. Iselila se u Urugvaj s roditeljima kad je imala osam godina, 1958. U novoj zemlji španjolskog govornog područja, gdje je otac radio kao mehaničar, a majka u tvornici tekstila, rasla je zajedno s mlađim bratom u urugvajskom okružju. Završila je školovanje u javnim školama. Upisala je Medicinski fakultet 1970. godine. Nakon diplome, specijalizirala je psihijatriju te se time bavila s istinskom predanošću. Profesionalnu psihijatrijsku karijeru marljivo je gradila u *Hospital Vilardebó*, gdje je obnašala i dužnost zamjenice ravnatelja, a kasnije i ravnateljice. Godine 1999. za istaknuti rad dobila je nagradu *Academia de Medicina*. Trenutno se bavi očuvanjem i njegovanjem svojih korijena te aktivno sudjeluje u kulturnom životu *Hrvatskog doma* Montevideo.

Urednice – Čuvarice niti

Diana Arias rođena je u gradu Oriente, u pokrajini Buenos Aires. Diplomirala je komunikologiju te je psihoedukatorica. Strastveno je posvećena istraživanju stvarnih ljubavnih priča, a posebno je zanima nasljeđe koje se prenosi iz naraštaja u naraštaj. Objavila je knjige *Amores inmigrantes*, *Amores invencibles*, *Amores imperiales* (posljednju u suautorstvu s Danielom Senés), te *Kosaka Kazunori, mi vida* i *Más allá del mar* (Plaza & Janés). Pisala je za dnevne novine *La Nación*, *La Voz del Pueblo* i *La Nueva Provincia*. U obrazovnim ustanovama djelovala je kao profesorica, edukatorica i na rukovodećim dužnostima. Nacionalni kongres Argentine, Zakonodavna skupština Grada Buenos Airesa i Zakonodavna skupština Pokrajine Buenos Aires proglasili su njezine knjige djelima od kulturnog i komunikacijskog značaja. Nedavno je njezin rad o nasljeđu imigrantskih priča dobio priznanje u Europskome parlamentu u Bruxellesu. Diana ima bogato iskustvo predstavljanja svojih knjiga i projekata u različitim okruženjima – na sajmovima knjiga, u tvrtkama te na znamenitim mjestima poput palače Barolo, Talijanskog kruga (*Circolo Italiano*), Japanskog vrta, Nacionalnog kongresa Argentine i konferencije TEDx Bariloche, kao i na mnogim drugim događajima.

Dr. sc. Jelena L. Nadinic, kći hrvatskih roditelja, doktorirala je na Sveučilištu u Buenos Airesu. Magistrica je farmacije i specijalistica za kozmetičku proizvodnju. Istodobno je predano posvećena očuvanju hrvatske kulture i njezinu promicanju u iseljeništvu. Autorica je knjige *Mi recetario básico de cocina croata* (2015.) u kojoj oživljava obiteljske tradicije i znanja prenošena s naraštaja na naraštaj. Koordinirala je provedbu *Prvog popisa Hrvata i*

njihovih potomaka u Argentini. Već 25 godina djeluje u ženskoj klapi *Valovi*, čije članice njeguju hrvatsko tradicijsko višeglasno pjevanje, uvršteno na UNESCO-v popis nematerijalne svjetske baštine, a koje potječe iz južne Hrvatske. Godine 2023. proglašena je *Utjecajnom Hrvaticom* (*The Croatian Women of Influence Award*). Osnivačica je Mreže Hrvatica Latinske Amerike, *CroActivas*. Članica je Upravnog odbora Hrvatskog društva *Jadran* u Buenos Airesu te potpredsjednica Argentinsko-hrvatske gospodarske komore (CACIC). Članica je Savjeta Vlade Republike Hrvatske za Hrvate izvan Republike Hrvatske.

KAZALO

Predgovor /5

Uvod /9

PRVI DIO

TAMO GDJE SE RAĐA NASLJEĐE /11

Priče koje istražuju podrijetlo, obiteljsku povijest, ostavštinu naših predaka i intimni povratak vlastitim korijenima

Povratak hrvatskom srcu /13

Safira C. Tobar Ivelich

Margaritina odluka /21

Laura E. Berglavaz Edgart

Priča o mojim precima, moja obitelj Kravarović /29

Kenya C. Lara Parra

Frana i podrijetlo jedne obitelji /33

Violeta C. Ramljak Gugic

Moja junakinja majka /39

Dubravka Sidonija Šuto

DRUGI DIO

ONE KOJE SU POKAZALE ODLUČNOST /55

Priče majki, baka i žena koje su prenijele jezik, običaje, vjeru i načine opstanka na svijetu

Jagino srce /57

Adriana G. Kantolic

Nevidljivi mostovi, ljubav te čeka na obje strane /67

Claudia Ostric

Žena koja je uvijek plakala /79

Silvana Petrinovic

Bakice, malo ja, malo ti /89

Isabel Wilhelm Kovac

Nona Klemica izvor priče /95

Gabriela Rosmarie Barthe Dragichevich

TREĆI DIO

KADA SUDBINA ZOVE /103

Priče o odlukama, migracijama, slomovima i izborima koji su označili životne puteve i preoblikovali živote

Srce od kamena /105

Tuga Tarle

Morčići moje bake /121

Andrea Antonich Costas

Tko može spreman dočekati ljubav? /127

Claudia V. Garrido Mujica

Mirko /139

Dafne Bilich Santiago Queiroz

Gringa /147

Marcela M. Tudor

ČETVRTI DIO

ONO ŠTO JE I DALJE ŽIVO /151

Priče o hrvatskim običajima, dječje priče i prijenos među generacijama

Nona Tadija /153

Norma M. Domancich

Štedite! Ahoraju! /159

Susana Suffredini i Sonia Toncovich

Miris kruha /165

Tatiana Muñoz Mimiza

Vezovi sjećanja /171

Sofia Hering Kvacek

Naša bakica Vikica /179

Pia Hodko

Tradicijska, Krampus i Ivan / Krampusova noć /189

Nadya M. Carro

PETI DIO

GLASOVI KOJI OSTAVLJAJU TRAGOVE /195

Svjedočanstva, odavanje počasti i poetske priče koje pretvaraju iskustvo u trajni zapis

Nadin odjek /197

María Verónica Echevarrieta Dragić

Pod zaštitom dviju Marija: sudbina pod dvije zastave /203

Aliger dos Santos Pereira

Posebno ljeto /217

Paula Tresols

Pismo mom pradjedu /223

María Daniela Latorre

Zahvale /233

Autorice Čuvarice niti /235

Urednice Čuvarice niti /247

Kazalo /247

BIBLIOTEKA

Posebna izdanja, knjiga 4

NASLOV IZVORNIKA

Guardianas de la trama / 25 historias del legado croata en la voz de mujeres latinoamericanas // Guardiãs da trama / 25 histórias da herança croata narradas por mulheres latino-americanas - Diana Arias, Editora Literaria; Jelena Nadinic, Directora Editorial, Editorial Jadran, Buenos Aires, 2026.

ISBN: 978- 987 - 47100- 3 -1

Izdavač izvornika Mreža Hrvatica Latinske Amerike *CroActivas*, urednik, korektor i prevoditelj (u daljnjem tekstu: izdavač) se obvezuje sačuvati integritet i izvornost teksta te pripadajućih autorskih prava. Autor je jedini odgovoran za materijal, tekstove i slike koje koristi te uvijek treba poštivati autorska prava trećih osoba, pa izdavač nije odgovoran za sadržaj ove proze što se tiče autorovog rada na pričama biografskog prosedèa. Izdavač, kako španjolskog odnosno portugalskog ili pak sada hrvatskog izdanja, nije odgovoran za sadržaj niti istinitost ovoga što se objavljuje niti odgovara za mišljenjã autorã koja oni navode u pojedinim pričama biografskog karaktera kako su posrijedi osobna promišljanja i ponekad ne predstavljaju mišljenje izdavača.

NAKLADNIK

Hrvatska matica iseljenika

Trg Stjepana Radića 3, 10 000 Zagreb

e-mail: hmi-info@matis.hr

www.matis.hr

Čuvarice niti, zbirka kratke pripovjedne proze, okuplja dvadeset i pet životnih priča Hrvatica iz dijaspore koje, iz različitih krajeva Latinske Amerike, svjedoče o svakodnevnim gestama, tihim odlukama i naslijeđenim znanjima koja su im omogućila očuvanje kulturne baštine daleko od domovine.

Uz intimne i raznolike glasove svojih sugovornica, ova knjiga iscrtava emocionalnu kartu na kojoj jezik, kulinarstvo, običaji, vjera, rad i obrazovanje postaju temelji pripadnosti i nositelji kulturnoga nasljeđa. Svaka priča otkriva kako su te žene uspjele sačuvati, obogatiti i prenijeti dalje baštinu koju su naslijedile, učinivši je dijelom vlastitoga identiteta u novim sredinama.

Ovo djelo je ne samo zbirka priča, nego i posveta ženama koje su, nenametljivo i ustrajno, bile most između naraštaja i kulturā. Ono odaje priznanje doprinosu Hrvatica iz iseljništva obiteljskom, kulturnom i društvenom životu Latinske Amerike te pokazuje kako ta *nevidljiva nit* i danas povezuje prošlost i sadašnjost.

ISBN 978-953-8403-10-1

